

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK-RUS MÜNASEBETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Dr. Öğretim Üyesi Süleyman EKİCİ

HAZIRLAYAN
Murat ADIGÜZEL

MALATYA-2021

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

‘SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK-RUS MÜNASEBETLERİ’

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman EKİCİ

HAZIRLAYAN

Murat ADIGÜZEL

MALATYA-2021

ONUR SÖZÜ

Bu çalışma, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uyumlu olarak hazırlanmış olup, bu yüksek lisans tez çalışmasının;

- Etik ile akademik kurallara uygun şekilde hazırlandığını,
- Tez çalışmasında faydalanılan eserlerin tamamına atıf yapılarak, yararlanılan eserlerin kaynak olarak gösterildiğini,
- Tezde gösterilen bütün bilgi, doküman, değerlendirme ile varılan neticelerin bilimsel etik ile ahlak kurallarına riayet edilerek sunulduğunu,
- Bu tezde ifade edilen çalışmanın şahsıma özgü olduğunu bildirir,
- Aksi bir durum meydana gelirse, aleyhime yaşanabilecek bütün hak kayıplarını kabul ettiğimi bildiririm.

Murat ADIGÜZEL

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, Avrasya coğrafyasında iki önemli ülke olan Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu'nun Soğuk Savaş Döneminden (1945-1991) sonraki politik, ekonomik ve ticari münasebetlerini ve bu münasebetleri etkileyen faktörleri, 'işbirliği alanları' ve 'çatışma alanları' şeklinde iki ayrı bölümde incelemeyi amaçlamıştır. Türk ve Rus halkları arasındaki ilişkiler 500 yılı aşkın süredir devam etmekte olup, farklı devlet isimleri ve yapılarıyla olsa bile, bu iki halk arasındaki etkileşim kesintisiz devam etmiştir. Daha çok yapılan savaşlar ile akıllara kazınan Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı dönemlerinden sonra, Soğuk Savaş Döneminde farklı kamplarda yer alan iki taraf, Soğuk Savaş sonrasında yakın geçmesi beklenen ikili ilişkilerden ziyade 1990'lı yıllarda beklenenin aksine çatışma ve ilişkilerde soğukluk dönemleri yaşamışlardır. 2000'li yıllarda, her iki ülkede iktidara gelen ve öncekilerden farklı birer vizyona sahip iktidarlar sayesinde 'çatışma yerine işbirliği' bakış açısı ile iki ülke ilişkileri ilerleme kaydetmiş ve günümüze değin farklı farklı sorunlara rağmen gelişme göstererek gelmiştir.

Bu tez çalışmasının hazırlanma aşamasında değerli katkılarını esirgemeyen tez danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Süleyman EKİCİ 'ye ve yanlarında olmadığım zamanlarda anlayışla karşılayan sevgili aileme şükranlarımı sunarım.

Murat ADIGÜZEL

Mayıs 2021-Malatya

ÖZET

1492 yılında, Moskova Knezliği tarafından Osmanlı padişahına yazılan bir mektup ile tarihteki ilk Türk-Rus münasebetleri başlamıştır. İlk olarak ticari faaliyetler nedeniyle başlayan münasebetler, ilerleyen zamanlarda Moskova Knezliği'nin Çarlık'a dönüşmesiyle, savaş alanlarında yürütülen münasebete dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nin en çok savaştığı ülkelerden biri olan Rusya, zaman zaman Osmanlı Devleti ile işbirliği yapmıştır. İki devlet arasındaki bu rekabet, içinde buldukları jeopolitik koşulların her iki tarafa bir dayatması olarak düşünülebilir.

Soğuk Savaş döneminde birbiriyle çekişen kamplarda yer alan Türkiye ve Rusya (Soğuk Savaş döneminde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği), uluslararası arena yaşanan gelişmelerin etkisiyle zaman zaman birbirlerine karşı sertleşen süreçler yaşamışlardır. Ancak, uluslararası arenada dışlanmışlık hissine kapıldıklarında işbirliği yapmayı ihmal etmemişlerdir. Tıpkı imparatorluklar döneminde olduğu gibi ilişkilerin 'işbirliği' veya 'itici gücü' ticaret olmuştur. Ekonomik olarak darboğaza girildiğinde her iki taraf da komşusuna başvurmaktan çekinmemiştir.

Soğuk Savaş döneminin getirdiği kamplaşmasının sona ermesiyle birlikte iki ülke ilişkilerinin tarihin hiçbir döneminde görülmediği kadar yakın olması için bir fırsat doğmuştur. Ancak, 1990'lardan 2000'lere kadar aynı rekabet ve güvensizlik ortamı farklı başlıklar altında devam etmiştir. Bununla birlikte, 2000'li yılların başında, Avrasya coğrafyası ve komşuları için farklı vizyona sahip iktidarların her iki ülkede yönetime gelmesiyle beraber iki ülke arasındaki münasebetler yakınlaşma ve işbirliğine sürecine girmiştir. Politik alanda karşılıklı ziyaretler yaşanmış, ticaret hacmi artmaya başlamış, ortak projelerden bahsedilir olmuştur. Devletlerarası münasebetlerde bir güven göstergesi olarak vizeler karşılıklı şekilde kalkmış, ortak enerji projelerine hız verilmiştir. Bütün bunlara rağmen, Türk-Rus ilişkileri, tarihin bıraktığı bir miras olarak bölgesel rekabeti aşamamıştır. 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı, iki ülke arasında yeni bir başlık açmış ve günümüzde ikili ilişkilerin en önde gelen konusu haline gelmiştir.

Bu tez çalışmasında, tarihsel süreçte ilk Türk-Rus ilişkilerini mahiyeti incelenmiş, iki halkın kurduğu ve imparatorluklar dönemi olarak literatürde yer alan süreç araştırılmıştır. Soğuk Savaş dönemi kendi parametreleri çerçevesinde irdelenmiş ve çalışmanın asıl konusu olan Soğuk Savaş dönemi sonrası Türk-Rus ilişkileri ' çatışma

alanları' ve 'işbirliği alanları' bağlamında derinlemesine araştırılmıştır. Birbirine komşu olan ve ikili ilişkiler tarihinde s¼rekli olarak birbirinden ř¼phe duyan iki ¼lkenin ilişkileri araştırılmıştır. M¼nasebetlerin en yoğun olduğu d¼nem Soğuk Savaş sonrası d¼nem olsa da m¼nasebetlerin geğmişine vurgu yapılma noktasından kağınılmamıştır. Soğuk Savaş sonrası d¼nya siyasetinde meydana gelen gelişmeler nedeniyle T¼rk-Rus ilişkileri doğal olarak etkilenmiştir. Ancak, k¼resel siyasetin etkileri bu tez çalışmasının konusunu oluşturmadığından T¼rk-Rus ilişkileri dış etkilerden arındırılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Netice olarak iki ¼lke m¼nasebetleri 'atışma alanları' ve 'işbirliği alanları' şeklinde ayrıma tabi tutularak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: T¼rk-Rus M¼nasebetleri, atışma, İşbirliği, Rekabet, Soğuk Savaş, Osmanlı Devleti, Rus arlığı.

ABSTRACT

In 1492, the first Turkish-Russian relations in history started with a letter written by the Moscow Principality to the Ottoman Sultan. The relations, which first started due to commercial activities, turned into relations carried out on the battlefields with the transformation of the Moscow Principality into Tsarism. Russia, one of the countries which the Ottoman Empire fought the most against, cooperated with the Ottoman Empire from time to time. This rivalry between the two states can be thought of as an imposition of the geopolitical conditions on both sides.

Turkey and Russia (the Union of Soviet Socialist Republics during the Cold War), which were in the camps rival competing with each other during the Cold War, experienced times of hardening against each other due to the developments in the international arena. However, they did not neglect to cooperate when they felt excluded in the international arena. Just as in the era of empires, the 'cooperation' or 'driver' of relations has been trade. When the economic downturn was entered, both sides did not hesitate to apply to their neighbors.

With the end of the polarization brought about by the Cold War period, an opportunity has arisen for the relations between the two countries to be closer than ever before in history. However, from the 1990s to the 2000s, the same environment of competition and insecurity continued under different headings. However, in the early 2000s, with leaders coming to power in both countries with different visions for the Eurasian geography and its neighbors, the relations between the two countries entered the process of convergence and cooperation. There were mutual visits in the political field, the trade volume started to increase, and joint projects were mentioned. As a sign of trust in interstate relations, visas were mutually abolished, and joint energy projects were accelerated. Despite all this, Turkish-Russian relations could not overcome regional competition as a legacy of history. The Syrian civil war, which started in 2011, opened a new chapter between the two countries and has become the leading issue of bilateral relations until now.

In this thesis, the nature of the first Turkish-Russian relations in the historical process was examined, and the process called as the period of empires in the literature established by two peoples was investigated. The Cold War period was examined within

the framework of its own parameters and the Turkish-Russian relations after the Cold War period, which is the main subject of the study, were investigated in depth in the context of "areas of conflict" and "areas of cooperation". The relations of the two countries, which are neighbors to each other and have always been suspicious of each other, have been investigated. Although the period in which the relations were most intense was the post-Cold War period, the point of emphasizing the past of the relations was not avoided. Turkish-Russian relations were naturally affected by the developments in world politics after the Cold War. However, since the effects of global politics have not been the subject of this thesis, Turkish-Russian relations have been tried to be evaluated by purifying them from foreign influences. As a result, the relations between the two countries have been examined by dividing them into 'conflict areas' and 'cooperation' areas.

Key Words: Turkish-Russian Relations, Conflict, Cooperation, Competition, Cold War, Ottoman State, Russian Czar.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	i
ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
HARİTALAR VE TABLOLAR	ix
KISALTMALAR	x
1. GİRİŞ	1
2. TARİHSEL SÜREÇTE TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNİN KURULMASI	8
2.1. İlk Münasebetlerin Kurulması	8
2.2. İmparatorluklar Dönemi İlişkiler (1600-1917)	10
2.3. Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi Türk-Rus İlişkileri	18
2.4. 1925-1939 Arası Türk-Rus İlişkileri	23
2.5. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Rus İlişkileri	27
3. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ TÜRKİYE-SSCB İLİŞKİLERİ (1945-1991)	32
3.1. Türkiye'nin Nato'ya Üye Olması ve SSCB'nin Buna Tepkisi	34
3.2. Stalin'in Ölümü Sonrası İkili İlişkiler	36
3.3. Bağdat Paktı, Balkan Paktı ve Türkiye-SSCB İlişkileri	37
3.4. Küresel Gelişmeler Işığında Türkiye-SSCB İlişkileri	41
3.4.1. Irak ihtilali ve SSCB İle İlişkiler	41
3.4.2. U2 Hadisesi ve Küba Buhranı	42
3.4.3. Kıbrıs Sorunu ve Türkiye-SSCB İlişkileri	43
3.5. İkili İlişkilerde Yumuşama Dönemi	45
4. SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ	46
4.1. Türk-Rus İlişkilerinde İşbirliği Alanları	48
4.1.1. Ticari İlişkiler	50
4.1.2. Turizm	54

4.1.3. Bir Karşılıklı Mecburiyet Meselesi Olarak Enerji Ve Enerji Nakil Hatları	55
4.1.4. Karadenizde İşbirliği	65
4.2. Türk-Rus İlişkilerinde Rekabet Alanları	69
4.2.1. Boğazların Durumu	70
4.2.2. Bir Karşılıklı Hassasiyet Olarak Çeçen ve PKK Sorunu	73
4.2.3. Rusya'nın AKKA İhlalleri	75
4.2.4. Kafkaslar ve Karabağ Meselesi	77
4.2.5. İkili İlişkilerde Suriye Meselesi	81
4.2.6. Libya ve Doğu Akdeniz	88
4.2.7. Orta Asya'da Türk-Rus Rekabeti	91
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	95
KAYNAKÇA	103

HARİTALAR VE TABLOLAR

Tablo 1. Türkiye ve Rusya arasındaki ithalat ve ihracat değerleri	53
Tablo 2. Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı	54
Tablo 3. Türkiye'nin Doğalgaz İthal Ettiği Ülkelerin 2010-2019 Yılları Karşılaştırması	61
Harita 1:Türkiye Topraklarında Yapımı Tamamlanmış Doğalgaz Boru Hatları	58

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKKA	Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BGH	Basitleştirilmiş Gümrük Hattı
BLACHSEAFOR	Karadeniz Görev Grubu
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı
BTE	Bakü Tiflis Erzurum Boru Hattı
CENTO	Central treaty Organisation-Merkezi Anlaşma Teşkilatı
DP	Demokrat Parti
İŞİD	Irak Şam İslam Devleti
KEİÖ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KUH	Karaeniz Uyum Harekatı
MEB	Münhasır Ekonomik Bölge
NATO	Norht Atlantic Treaty Organisation-Kuzey Atlantik Savunma Örgütü
PKK	Partiye Karkeriyan Kürdistan-Kürdistan İşçi Partisi
PYD	Yekineyen Parastina Gel-Halk Koruma Birlikleri
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TANAP	Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
UDÖ	Uluslararası .Denizcilik Örgütü
UMH	Ulusal Mutakabat Hükümeti
ÜDİK	Üst Düzey İşbirliği Konseyi
YÇD	Yakın Çevre Doktrini

1. GİRİŞ

500 yıldan fazla bir geçmişe sahip olan Türk-Rus münasebetleri, her iki ülkenin sahip olduğu jeopolitik konumdan dolayı sürekli bir rekabet halinde olmayı mecbur kılmaktadır. Sürekli rekabet ve her an savaşın başlamasından doğan korku ve algılama, tarihin bir mirası olarak günümüz dünyasındaki Türk-Rus münasebetlerini hala etkilemektedir.

Her iki devletin geçmişinde yer alan ve Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya zamanlarında yaşanan savaşlar, genel olarak bakıldığında Rusya'nın sıcak denizlere inme, Boğazları ele geçirme veya bölgesel hakimiyet kurma stratejilerinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti de Rusya'ya karşı savaş açmış ancak bunlar genellikle kaybedilen toprakların geri alınması amacıyla yönelik olmuştur. 1917 yılındaki Bolşevik Devrimine kadar sürekli olarak yaşanan bu durum, devrimin gerçekleşmesi ile değişmiştir. Yeni kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), işgal ettiği bütün topraklardan çekilmiş ve savaştığı bütün devletler ile barış anlaşmaları imzalamıştır.

Türkiye'de Milli Mücadele döneminin başlamıyla beraber, aynı emperyalist güçlere karşı savaşan her iki ülke, içinde buldukları durumu tahlil etmiş ve işbirliğinden her ikisinin de ne kadar kazançlı çıkacaklarını derhal anlamışlardır. Sovyetler Birliği'nin yeni kurulan Türkiye'ye yaptığı yardımlar neticesinde ilişkiler kuvvetlenmiş ve her iki devlet 1921 tarihli Moskova Anlaşması ile birbirlerini tanımışlardır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Sovyetler Birliğinden aldığı askeri ve mali yardımlar neticesinde işgal altındaki topraklarını kurtarıırken, Sovyetler Birliği ise Türkiye sayesinde uluslararası arenada yalnızlıktan kurtulmuş ve stratejik açıdan kendisine sorun çıkarabilecek Boğazlar bölgesine sahip ülkeyi yanına çekerek kısmen de olsa jeopolitik olarak zayıf noktasını kapatmıştır.

Literatürde iki savaş arası dönem olarak kabul edilen 1918-1939 arasında, her iki devlet yakın bir işbirliği içerisinde yer almış, birbirlerine danışmadan uluslararası alanda hareket etmemişlerdir. Bu dönemde kurulan çeşitli askeri ve siyasi gruplaşmalarda, her iki devlet aynı tarafta yer almaya özen göstermesine rağmen, ekonomik ilişkiler ilerleyememiştir. Sovyetler Birliği'nin ticari ateşelik talepleri propaganda amacı taşıdığı

şüphesiyle engellenince, Sovyetler Birliği aldığı gümrük önlemleriyle ticari ilişkilerin gelişmesine engel olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı ncesi konjonktürün getirmiş olduğu kaotik ortamda, Türkiye'nin Akdeniz'de karşılaştığı İtalyan tehdidi nedeniyle İngilizlere yakınlaşması ve müttefiklerinin sayısını arttırma girişimi, Sovyet hkmetince hoş karşılanmamıştır. Buna ek olarak, Sovyetler Birliği'nin uluslararası alanda karşılaştığı baskı Türkiye ile ilişkilerinde etkili olmuş ve Türkiye'nin asla kabul edemeyeceği taleplerde bulunmuştur. Savaşın gidişatı Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin seyrini etkilemiş, Türkiye'nin savaşa katılması yönünde uluslararası baskılara SSCB öncülük etmiştir.

II. Dünya Savaşından sonra Sovyetler'in Türkiye zerindeki baskıları ve toprak talepleri devam etmiştir. Türkiye ise, Sovyetler Birliği'nden gelen baskılara direnmiş ve kendisini Batı bloğuna dahil etmek için Kore Savaşına asker göndermiş, NATO (North Atlantic Treaty Organization-Kuzey Atlantik Anlaşma Organizasyonu)'ya katılmış, Avrupa Ekonomik Topluluğuna (AET) katılım müracaatında bulunmuş, Balkanlar ve Orta Doğu bölgelerinde paktlar kurmuştur. Kıbrıs konusunda bir yandan Batılı müttefiklerinden destek göremeyen Türkiye, diğer yandan Sovyetler Birliği'nin baskısına maruz kalmış, ancak yine de 1974 askeri harekatını gerçekleştirmiştir. Kıbrıs harekatı sonrası askeri ve ekonomik yaptırımlara maruz kalan Türkiye, bunu Sovyetler Birliği ile yakınlaşma fırsatı olarak görmüş ve bu istek Sovyetler Birliği tarafından karşılıksız kalmamıştır. Yüksek maliyetli projeler Sovyetler Birliği'nin askeri ve teknik yardımı ile hayata geçirilmiştir. Bunun yanında dünyada iki blok arasındaki yumuşama evresine girilmesi Türk-Rus ilişkilerinde de etkisini göstermiş, 1984 yılına gelindiğinde iki devlet arasında doğalgaz anlaşması imzalanmıştır.

Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte yeni kurulan Rusya Federasyonu ile hemen irtibata geçen Türkiye, iki kutuplu sistemin getirmiş olduğu güvensizlik ortamından kurtulmak istemişse de o kadar kolay olamıştır. Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yaklaşımından rahatsız olan, Kafkasya'da Ermenistan'a askeri destek veren Rusya, Türkiye ile ilişkilerinde Sovuk Savaş geleneğini sürdürmüştür. İki lke arasındaki een ve PKK sorunları, Rusya'nın Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması (AKKA) ihlalleri, Boğazlar konusundaki rahatsızlıkları 1990'lı yıllarda ikili ilişkilerin ilerlemesini

engellemiştir. Ancak yine de gayriresmi bavul ticareti sayesinde halklar arası diyalog gelişmiş, karşılıklı turist sayısında artış gözlenmiştir.

2000’li yılların başında, Türkiye’de Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP), Rusya’da ise Vladimir Putin’in (yönetim sistemi farklılığı nedeniyle parti ismi verimemiştir) iktidara gelmesi Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir sayfa açmıştır. Her iki ülkenin dış politika stratejisinde komşulara büyük önem verildiğinden, iki ülkenin üst düzey isimlerinin karşılıklı ziyaretleri hız kazanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasında Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) kurulmuş ve politik ilerleme diğer alanlara da yansımıştır. Vizeler karşılıklı olarak kalkmış, ticaret hacmi artmış ve enerji alanında yeni projeler hayata geçirilmiştir. Hatta 2010 yılında imzalanan Akkuyu Nükleer Güç Santral (ANGS) ile Rusya ilk defa kendi sınırları dışında bir ülkede nükleer santral inşaatına başlamıştır. Bütün bunlar iki ülke arasındaki işbirliğinin ne derece ilerlediğini göstermektedir.

Her iki ülke de birbirini ekonomik olarak bir pazar olarak görmekle birlikte, 24 Kasım 2015 tarihinde görüldüğü gibi en ciddi krizlerde bile birbirinden vazgeçememiştir. Karşılıklı bağımlılığın ne derece hayati düzeye ulaştığını görmek açısından jet krizi oldukça belirgib bir örnektir. Savaş nedeni sayılabilecek bir hadisede taraflar her alanda bağları koparsa da sonraki süreçte her iki ülkenin ekonomik olarak ciddi tahribat yaşaması, iki tarafı mecburi olarak yakınlaştırmıştır.

İkili ilişkilerdeki bu gelişmeler, iki ülkenin ezeli rakip olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı, günümüzde iki ülkenin görüşmelerinde bir numaralı konu haline gelmiştir. Türkiye’nin 911 kilometrelik Suriye sınırı ve Suriye’nin kuzeyindeki terör yapılanması nedeniyle Suriye’de hayati çıkarları bulunurken; Rusya’nın ise Akdeniz’e yani sıcak denizlere açılan kapısı Suriye’dir. 1950’lere dayanan Rusya-Suriye işbirliği günümüzde enerjisinden bir şey kaybetmemiştir. Uluslararası ilişkilerin tabiatı gereği Türkiye ve Rusya’nın Suriye konusunda rakip olmasından daha doğal bir durum söz konusu olamaz. Ancak şunu da ifade etmekte fayda var. Her iki ülke için Suriye’nin toprak bütünlüğü kırmızı çizgidir. Suriye’nin kuzeyindeki terör yapılanmasına karşı Türkiye’nin yaptığı Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı hareketleri Rusya tarafından destek görmese de en azından engellenmemiştir.

Avrasya bölgesinde jeostratejik olarak belki de en önemli noktada bulunan Türkiye ile coğrafi ve nüfuz etkisi olarak bölgenin en büyük ülkesi olan Rusya arasındaki ilişkiler çok eski tarihlere kadar gitmekte olup, iki devletin ilişkileri bu bölgede yeni dengelerin kurulmasına daima öncülük etmiştir. Avrasya bölgesindeki diğer ülkeler, stratejilerini oluştururken Rusya ve Türkiye'yi göz ardı edememekle beraber, bu durum söz konusu iki ülke için de geçerlidir. Kafkasya'da Orta Doğu'da, Karadeniz'de hatta zaman zaman Avrupa Birliği ile olan ilişkilerde her iki ülke kendi stratejilerini oluştururken birbirlerini ayrı bir denklem olarak hesaplamaktadır.

Türk-Rus ilişkileri incelenirken değinilmesi gereken bir diğer önemli nokta, kompartmanlaştırma stratejisidir. Bu strateji, her iki tarafca bilinçli bir şekilde ikili ilişkilerde uygulanmaktadır. Stratejinin özünü her konunun kendi başlığı altında değerlendirilmesi oluşturur. Örneğin, Dağlık Karabağ sorunu konusunda her iki ülke farklı yaklaşımlara sahip olmakla birlikte bu durum, iki ülkenin ticari ilişkileri etkilememektedir.

Bu çalışmada, iki ülkenin geçmişteki ikili ilişkilerinde yaşadığı hadiseler ve stratejiler çalışmanın ana konusunu oluşturmadığı için ayrıntıya girilmeden değinilmiş, çalışmanın odak noktasını oluşturan Soğuk Savaş sonrası dönemin incelenmesinde analizlerden ve nitel verilerden yararlanılmıştır. Literatür incelendiğinde Türk-Rus ilişkilerini inceleyen çok sayıda çalışma olduğu dikkati çekmektedir. Ancak çalışmaların çoğu dönem bazında ele almış ve ikili ilişkileri işbirliği yapılan ve rekabet edilen alanlar bazında ele alan çok az sayıda çalışma olduğu görülmüştür. Türk-Rus ilişkilerini işbirliği yapılan ve rekabet edilen alanlar şeklinde bir ayrıma tabi tutmak, ilişkilerin geliştirilmesi, sorunların çözümünün kolaylaştırılması ve işbirliğinin ileriye taşınması noktasında avantaj sağlayabileceği tarafımızca düşünülmüştür. Bu nedenle bu tez çalışmasında böyle bir ayrıma gidilmiş, gelecek için bir perspektif oluşturulmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra bu tez çalışması aşağıda maddeler halinde belirtilen

H1: Türkiye ile Rusya arasındaki bölgesel ve tarihsel rekabet ikili ilişkilerde güvensizliğe neden olmaktadır,

H2: Türkiye ile Rusya arasındaki ticari ilişkiler, ikili ilişkilerde karşılıklı bağımlılığa yol açmaktadır,

H3: Türkiye ile Rusya ikili ilişkilerde uluslararası konjonktüre rağmen kompartmanlaştırma stratejisini uygulamaktadır,

H4: Soğuk Savaş sonrasında Türk-Rus ilişkilerinin ticaret, turizm, enerji ve politik parametrelerde ilerlemektedir,

H5: Soğuk Savaş sonrası Türk-Rus ilişkilerinde ticaret hacminin artmasına rağmen, politik alanda güvensizlik devam etmektedir,

hipotezleri çerçevesinde bir araştırma yapmayı amaçlamıştır. Bu hipotezler ışığında Türk-Rus ilişkilerinin hangi çerçevede şekillendiği, ne yöne doğru evrildiği ve hangi denklemler eşliğinde gelişmeler kaydettiği açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı, Soğuk Savaş ertesini yıllarda Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasındaki ilişkilerin rekabet ve işbirliği çerçevesinde incelemektir. Bunu yaparken, iki halk arasındaki 500 yılı aşan etkileşimin getirmiş olduğu tecrübe, algı ve güven sorunları göz ardı edilmemiş ve bu bakış açısıyla bir gelecek perspektifi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma, Sosyal Bilimler alanında yapılan bir çalışma olduğundan Nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel yöntemli çalışmalarda çoğunlukla gözlem yapma, görüşme gerçekleştirme, doküman analizi ile söylev analizi gibi nitel veri elde etme teknikleri kullanılır. Bununla birlikte, insana dair algı ve olayların, sosyal gerçeklikte ve doğal yaşamında ayrıntılı şekilde incelenmesinin önemle vurgulandığı nitel araştırma, farklı çalışma alanlarını birleştiren kapsayıcı bir bakış açısına sahiptir (Baltacı, 2019: 370). Bununla beraber, nitel araştırma şekli, araştırmanın planlanması ile gerçekleştirilmesinde araştırmacıya geniş alanlar sağlamaktadır. Araştırmanın her seviyesinde, duruma göre yeni yöntem ve farklı bakış açıları geliştirme, araştırmanın olay örgüsünde değişiklikler yapma, nitel araştırmanın özünü meydana getirmektedir (Karataş, 2015: 64).

Bu tez çalışmasında, araştırmacıya geniş olanaklar sağlayan nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi kullanılmış ve konuyla ilgili olan kitap, makale, haber, rapor, yorum gibi kaynaklardan faydalanılmıştır. Ayrıca bu çalışmada, 1991 sonrası ticaret, turizm ve enerji ile ilgilenecek alanlar ancak bölgesel ve ikili

sorunların etkisinden arınmayı başaramayan Türk-Rus ilişkileri ile ilgili okuyucuya yeni bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılmıştır.

Literatür’de Türk-Rus ilişkilerini tarihsel boyutu dahil olsun veya olmasın inceleyen çok sayıda kitap, süreli yayın, makale, haber, rapor, yüksek lisans ve doktora tezi mevcuttur. İki ülke arasındaki münasebetlerin dünyanın önemli bölgelerini ve geniş halk kitlelerini etkilemesinden dolayı, sadece Türkiye’de değil, dünya çapında bir çok eser iki ülke ilişkilerini ele almıştır. Özellikle Soğuk Savaşın bitiminden sonra Türk-Rus ilişkilerinin ivme kazanması, uluslararası ilişkiler alanında çalışma yapan birçok akademisyenin dikkatini çekmiş, önceki yıllarda sadece siyasi münasebetlere yoğunlaşan çalışmalar, bundan böyle ekonomik, askeri, kültürel alanlara da yayılmaya başlamıştır. Örneğin, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, ‘20. Yüzyıl Siyasi Tarihi’ adlı kitabında Türk-Sovyet münasebetlerine hemen her bölümde yer vermiştir.

Türk-Rus ilişkilerinde bir çok makale yayınlayan Mithat Çelikpala (2007: 267-298), Türk-Rus ilişkilerini olumsuz gelişmelerle dolu tarihine rağmen, Rusya Federasyonu’nun ortaya çıkmasından sonrası 1990’lı yılların sonlarından başlayarak hızla gelişmeye başladığını ve hızla süren yakınlaşma sonrasında ikili ilişkilerin ‘çok boyutlu ortaklık’ seviyesine ulaştığını ifade etmiştir. Aynı şekilde Türk-Rus ilişkilerinde çalışmaları olan Fatih Özbay (2011: 35-77), ilişkilerin ilerlemesinde ekonomik ilişkilerin yanısıra, şu anda her iki ülkenin dış politikalarında genel olarak birbirine benzeyen yaklaşımların olduğunu belirtmiştir.

Uluslararası ilişkiler alanındaki araştırmalar yapan düşünce kuruluşları, Türk-Rus ilişkileri konusunda oldukça kapsamlı çalışmalar yapmakta, bu çalışmalar genel hatlarıyla değil ikili ilişkilerin her bir alanını ayrı ayrı değerlendirerek incelemelerde bulunmaktadır. Ayrıca Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK)’nun ulusal tez merkezi incelendiğinde Türk-Rus ilişkilerini farklı farklı yönlerden ele alan oldukça çok sayıda yüksek lisans ve doktora tezi olduğu göze çarpmaktadır.

Bu çalışmada ise, tarihsel perspektif ışığında Soğuk Savaş sonrası Türk-Rus ilişkileri politik alanla sınırlı kalmak üzere rekabet ve işbirliği başlıkları altında ikiye ayrılarak incelenmiş ve ikili ilişkilerin ilerleyen zamanlarda alacağı durum hakkında bir gelecek perspektifi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak, Soğuk Savaş sonrası Türk-Rus ilişkilerine odaklanmayı amaç edinen bu çalışmada birinci bölümde, bu çalışmanın kısa bir özetine değinilmiş, çalışmanın amacı, kapsamı, önemi, methodu ve hipotezleri anlatılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, literatürde ‘İmparatorluklar Dönemi’ olarak adlandırılan Osmanlı Devleti ile Rusya Çarlığı’nın münasebetlerinin nasıl başladığı, ne yönde ilerlediği. İki ülkenin geçirdiği siyasi değişimler ve iki büyük savaş dönemlerindeki Türk-Rus ilişkileri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, dünya siyasi tarihinde son derece önemli bir yer tutan Soğuk Savaş yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerinin seyri örneklerle anlatılmaya çalışılmıştır. Ve nihayetinde çalışmanın esas kısmını oluşturan dördüncü bölümde, Türk-Rus ilişkileri işbirliği ve rekabet alanları şeklinde bir ayrıma tabi tutularak incelenmiştir. Uluslararası siyasi münasebetlerden ayrı tutulamayan Türk-Rus ilişkileri, iki ülkeyi etkileyen olaylar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

2. TARİHSEL SÜREÇTE TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ

Günümüzde Türk-Rus ilişkilerinin sağlıklı bir biçimde değerlendirilebilmesi için iki halk arasındaki tarihsel aşamalar incelenmeli ve farklı bakış açıları eşliğinde bir ayrıma tabi tutulmalıdır. Bu tez çalışmasının ikinci bölümünde iki halk arasında ilk temasların ne zaman kurulduğu, ne yönde bir evrilme gösterdiği, hangi aşamalardan geçtiği, yaşanan savaşlar ve barışlar, yönetim değişikliğine verilen tepkiler irdelenmiştir. Tezin ana konusu Soğuk Savaş sonrası olduğundan tarihsel süreç detayına girilmeden aktarılmıştır.

2.1. İlk Münasebetlerin Kurulması

Tarihçiler, Türk tarihini genellikle Hunlarla başlatırlar. Hunların, Hazar denizi ve İdil Irmağı çevresinde buldukları M.S. 4. yüzyılda, İslav kavimlerinin, kuzeydeki ormanlık alan içerisinde ilkel bir şekilde yaşamakta oldukları sanılmakta ve Türklerle bir ilişkilerinin olamayacağı kabul edilmektedir (Genelkurmay Başkanlığı, 1975: 7). Günümüzdeki Türk-Rus ilişkilerinin gidişatı, tarihsel süreçte ortaya çıkmış ve çok fazla değişikliğe uğramamıştır. 500 yıldan fazla bir sürede olgunlaşan ilişkiler ilk temasın kurulmasının ardından savaş-barış şeklinde arka arkaya tekrarlanarak devam etmiştir.

Tarihte Türk-Rus ilişkileriyle ilgili olayların üzerinde cereyan etmiş olduğu geniş coğrafi alan batıda Doğu Avrupa, doğuda Asya'nın orta ve kuzey bölgelerini kapsar. Bu genel tanımlamada kuzeyde Kuzey Buz Denizi, doğuda Büyük Kingan Dağları, güneyde Kvenlün ile Avrupa'da Karpat Dağları bölge sınırını çizer (Genelkurmay Başkanlığı, 1975: 1). Her yeni kurulan devletin yaptığı gibi doğal olarak Rus Knezliği de en kısa zamanda büyümeye ve topraklarını genişletmeye çalışmıştır. Rusların doğal genişleme alanlarının Osmanlı toprakları olması, çatışmayı beraberinde getirmiş iki devletin ilişkileri büyük ölçüde savaşlar ile gerçekleşmiştir.

Türk-Rus münasebetlerinin kronolojik sürecinin başlangıç noktası olarak Moskova Knezliği ile Osmanlı Devleti'nin elçi aracılığıyla kontak kurduğu, 1492 tarihini ifade etmek zorunda olsak da gerçekte köklü iki kavmin kuzeyde aynı coğrafyada beraberlikleri oldukça eskiye uzanmaktadır. Keza, milattan önce başlayan doğudan batıya yönelen Türk kavimlerinin göçlerinin kuzey tarafı, daima Slav topluluklar ile Türk toplulukları, özellikle orman altı bölgesi olarak literatürde ifade edilen Ukrayna bozkırlarında bir arada

yaşamak zorunda bırakmıştır (Topsakal, 2016: 34). Avrasya coğrafyasında sürekli olarak etkileşimde olan Türk ve Rus halklarının ortak geçmişlerinde barış dönemleri oldukça az; savaşlar ile geçen dönemler ise hatırı sayılı miktardadır. Osmanlı Devleti'nin bölgesindeki mevcut güç ve nüfuzuna karşı kendi etki bölgesini oluşturmak isteyen Moskova Knezliği, devamlı olarak genişleme politikalarını Osmanlı Devleti üzerine yoğunlaştırmıştır.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesi ve Karadeniz bölgesinin Osmanlı'nın hakimiyetine girmesiyle, Rusya Çarlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki ticari faaliyetler ilerlemiş, Kırım Hanı Mengligeray'ın desteği ile III. İvan ve II. Beyazıt zamanında, 1492 yılında, siyasi ilişkiler de kurulmaya başlanmıştır (Efe ve Kızıl, 2018: 300). III. İvan tarafından yazılan bir mektup ile başlayan ilişkiler Rusların elçi göndermesiyle devam etmiştir.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin odak noktası daha çok Akdeniz olduğundan doğrudan, Ruslar muhatap alınmamış ve Kırım Hanlığı aracılığı ile ilişkiler sürdürülmüştür. Osmanlı Devleti'nin bu tutumu, Avrasya bölgesindeki hakimiyetini anlama açısından son derece önemlidir. 15. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı eserlerinde Moskova Knezliği'nin adının dahi yer almaması, İstanbul'un Ruslarla ne derece ilgilenmediği gösterir (Kurat 1999'dan aktaran Başbuğ ve Başbuğ, 2011: 331).

Osmanlı Devleti, Karadeniz'i ele geçirebilme ve bunun yanında kuzeydeki ülkeler ile olan politikalarına yön verebilmek adına stratejik olarak önemli bir lokasyonda yer alan Kırım Hanlığının, Osmanlı yönetimi altına girmesini sağlamış ve Kırım Hanlığı aracılığıyla Rusya ile ortak bir sınıra sahip olmuştur (Özünü 2010'dan aktaran Efe ve Kızıl, 2018: 300). Osmanlı Devleti, güvenlik endişeleri ile kuzeye ilerlerken Ruslar ise güneye inmeye çalışmışlardır. Rusların topraklarını güneye doğru genişletmesindeki esas gaye, tarıma elverişli alan elde etmek ve ormana sıkışan fakir Rus köylülerini verimli topraklara ulaştırmaktır (Topsakal, 2016: 36).

Osmanlı Devleti, 1569 yılında, hem Rusya'nın Kafkasya ile Ukrayna bozkırlarında ilerlemesine mani olmak hem de Osmanlı bahriyesini Hazar Denizine naklederek Safeviler karşısında avantajlı konuma geçmek gayesiyle Karadeniz'e dökülen Don Nehri ile Hazar Denizine dökülen Volga Nehri arasında bir geçiş görevi görecektir kanal tedarik etme girişiminde bulunmuştur. Fakat Kırım Hanlığının, bu çabayı isteksizce karşılaması

sonucunda kanal fikri başarısız olmuştur (Akşin 2005a'dan aktaran Efe ve Kızıl, 2018: 301). .

Osmanlı Devletinin ve Rusya Çarlığının tarihi gelişim aşamaları bazı yönlerden birbiriyle örtüşmektedir. Osmanlı Devleti, Batı'daki Hristiyan topluluklara karşı mücadele ederken, Rus İmparatorluğu da Doğu'daki Müslüman topluluklara karşı bir yayılma stratejisi takip etmiştir. İki devlet de dini kimliği mümkün olduğunca çok kullanmaya çalışmıştır. Osmanlılar, özellikle Halifeliğin Osmanlı padişahlarına geçmesiyle beraber, Müslüman dünyasının yegâne lideri pozisyonunu sürdürmek isterken, Rusya da III. Roma olma hedefini açıkça belli etmiştir (Başbuğ ve Başbuğ, 2011: 332). Özellikle Çarlık döneminde, Hristiyan dünyasının koruyuculuğu rolü ile yayılmaya çalışma Rus Devletinin en temel stratejilerinden biri haline gelmiştir.

Görüldüğü üzere iki devletin ilişkileri ilk başta ticari sebeplerden başlamış ve Rusya'nın elçi tayini ile kurulmuştur. Bu dönemde hem askeri hem de ekonomik olarak oldukça üstün olan Osmanlı Devleti, Rusya'yı doğrudan muhatap almamış, Kırım Hanlığı vasıtası ile ilişkileri sürdürmüştür. Ancak Rusya'nın zamanla ekonomik, askeri ve teknik konularda ilerlemesi ve bir imparatorluk haline gelmesiyle Osmanlı Devleti doğrudan diplomatik ilişki kurmak durumunda kalmıştır.

2.2. İmparatorluklar Dönemi Osmanlı-Rus İlişkileri (1600-1917)

Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasındaki mücadele, Rusya'nın Knezlik olarak ortaya çıktığı yıllara nazaran imparatorluklar döneminde oldukça değişmiştir. Bu dönemde Ruslar genişlemeye devam etmiş, Osmanlı Devleti ise askeri alandaki geri kalmışlığın faturasını oldukça ağır ödemiştir. Küresel politikada, büyük devletlerarasındaki güç elde etme mücadelelerinin artarak sürdüğü bu dönemde Osmanlı Devleti, büyük güçlerin Osmanlı üzerindeki etkisini en alt düzeye indirmeye çalışmış, ayrıca kendisi de büyük devletlere karşı güç mücadelesine girişmiştir. Bütün bunlar yaşanırken, devletin dış ilişkilerine hakim olan temel politika anlayışı denge politikası olmuştur.

Rus Çarlığı Moskova'dan doğuya doğru genişlerken 17. asrın ortalarında Osmanlılar ile karşılaşmışlardır. 1676 yılında Çehrin Kalesi konusunda başlayan mücadele iki devlet arasında savaş çıkması ile sonuçlanmıştır (Köse, 2012: 201). İlk

Osmanlı-Rus çatışması, 1678 yılında yaşanmıştır. Osmanlı ve Rus kuvvetlerinin ilk defa savaş alanında karşılaştığı bu seferde Osmanlılar, Rus Devleti'nin askeri kabiliyetini ve savaş alanındaki gücünü yakından tatbik etme imkanı bulmuştur. Çehrin savaşı sonrasında iki ülke arasında kriz ortadan kalkmadığından tekrar savaş ihtimali belirmiş ve Padişah IV. Mehmed'in savaş hazırlığı yaptığı bir esnada, Rusya'nın Kırım Hanı aracılığı ile barış talebinde bulunması üzerine anlaşma yapılmıştır (Köse, 2012: 201).

Yapılan anlaşma 1681 tarihli Bahçesaray Anlaşmasıdır. Bu anlaşmada Osmanlı Devleti yine Rusya'ya tenezzül etmediği için barış görüşmeleri Kırım Hanı aracılığı ile yapılmıştır (Özkan, 2007: 49). Yedi maddeden oluşan Bahçesaray Anlaşmasına göre, Dinyeper Nehri, Rus Çarlığı ile Kırım Hanlığı arasında sınır olacaktır (Efe ve Kızıl, 2018: 302).

Genişlemek isteyen iki büyük devletin ortak bir sınıra sahip olması tabii olarak birbirleriyle mücadele içine girmesiyle sonuçlanır. Üstelik birinde yaşanan iç gelişmeler zamanla iki devlet arasındaki ilişkiyi etkiler. Rusya'da daha sonradan 'Deli' lakabına sahip olacak olan I. Petro'nun tahta geçmesi ile Rusya'nın dünyaya olan bakışı değişmiş dolayısı ile Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri de değişmiştir. 1689-1725 yılları arasında hükümdarlık yapan Çar I. Petro zamanında Rusya hızla Avrupalılaştırmış, askeri teknolojisini hızla geliştirmiştir (Genelkurmay Başkanlığı, 1975: 46).

Özellikle Doğu Bizans'ın yıkılmasından sonra, Osmanlı Devletini yıkıp Türkleri Orta Asya'ya gönderme ülküsü Ruslara geçmiştir. I. Petro'nun Rusya Çarlığına gelmesinden sonra da Rusya'nın Osmanlıya karşı olan tutumunda bir değişiklik olmamıştır. Rus Çarı I. Petro'nun (1689-1725) en önemli ülkülerinden birisi sıcak denizlere ulaşmaktı. O zamanki koşullarda bu iki şekilde mümkündü. Bunlardan birincisi İsveç'in hakimiyeti altında bulunan Baltık Denizi, ikincisi ise Osmanlı hakimiyeti altında bulunan Karadeniz'di. Rusya, 17. ve 18. yüzyıl boyunca bu alanlara hakim olmak için İsveç ve Osmanlı Devleti ile mücadele içine girmiştir (Özkan, 2007: 49).

Avrupa kıtasında en geniş sınırlara ulaşan Osmanlı Devleti'ni Sadrazam Kara Mustafa Paşa yeni fetihler yaparak sınırlarını genişletmesi için farklı coğrafyalara yöneltmiştir. Ancak, Polonya, Venedik ve Rusya'ya karşı elde edilen zaferlere güvenerek başlatılan yeni savaşlar Osmanlı Devleti açısından kelimenin tam anlamıyla bir felaket haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin II. Viyana kuşatmasında hezimete uğramasıyla

beraber, küresel arenadaki güç dengeleri değişmeye başlamıştır. Kuruluş yıllarında sürekli genişleme politikası takip eden Osmanlı Devleti, 1683 yılındaki II. Viyana kuşatmasından sonra ilk defa topraklarını savunma ihtiyacı duymuş ve toprak kayıplarıyla birlikte eski pozisyonunu kaybetmeye başlamıştır. Bununla birlikte, Rusya Çarlığına baktığımızda, Doğu Avrupa'da oldukça güçlenmiştir (Efe ve Kızıllı, 2018: 303).

İki devlet, imparatorluklar döneminde defalarca karşı karşıya gelmiş, çoğunda Ruslar toprak kazanırken Osmanlı Devleti toprak kayıpları yaşayarak sınırlarında daralma yaşamıştır. Bulduğu coğrafyaya hakim olma çabası, iki devleti sürekli olarak savaş alanında karşı karşıya getirmiştir. Spesifik olarak, 1699 yılından sonra Rusya Çarlığı'nın Osmanlı Devletine yönelik baskısı ve tehdidi artmıştır. Rus Devleti'nin Osmanlıları alakadar eden tek amaçları vardı. Egemenliğini Karadeniz ile Kırım'a dökülen nehir havzalarına yayıp Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirmek (Tayhani, 2007: 145).

Ruslar, ilk merhalede Hazar Denizi'nin kuzeyinde bulunan bozkırları ve Rusya'nın doğusundaki Tatarların ülkelerini ele geçirmiş böylece Ruslar, Hazar Denizine çıkmıştır (Demir, 1998: 36). Rus İmparatorluğu'nun toprak genişletme faaliyetlerini kademe kademe ilerlettiği yapılan literatür taramalarında görülmüştür. Uydurma bahaneler kullanılarak savaşlar çıkarılmış ancak bu savaşların hazırlıkları çok öncesinden tamamlanmıştır.

1699 tarihli Karlofça antlaşması ile beraber Osmanlı Devleti adeta bir çöküş ve ardından parçalanma devrine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin çöküş ve parçalanmasının içerideki ve dışarıdaki aşamaları arasında, Rusya'nın en büyük faktör olduğu ve imparatorluğu yıkacak kuvvetin Rusya olacağı açıkça anlaşılmıştır (Turan, 1951: 111). Karlofça Anlaşması imza edildiği esnada, Rusya elçisi imza yetkisine sahip olmadığını ileri sürerek antlaşmaya imza koymamıştır. Rus elçisinin antlaşmaya imza yetkisinin olmadığını ileri sürerek antlaşmayı imzalamamasındaki asıl sebep, Rus gemilerinin Karadeniz'de serbestçe dolaşma fikrini burada imzacı devletlere kabul ettirememesi korkusundan kaynaklanmıştır (Özkan, 2007: 52).

Osmanlı Devleti'nin Rus genişlemesini durdurmak için ilk kayda değer girişimi 1711 yılında Baltacı Mehmet Ali Paşa komutasında Osmanlı ordusunun Rus Çarı Petro komutasındaki Rus ordusunu Prut'ta ablukaya alması ile yaşanmıştır (Topsakal, 2016:

38). Tarihi kaynaklar göstermektedir ki, Osmanlı Devleti, Ruslara ciddi hasar verme, belki de onları tarih sahnesinden silme fırsatını kaçırmıştır. Baltacı Mehmet Paşa, Rus ordusunu Prut Nehrine sıkıştırarak askeri olarak kazançlı bir pozisyona gelmiş iken, Petro'nun barış teklif etmesi ile savaş son bulmuş ve 21 Temmuz 1711 yılında barış antlaşması imza edilmiştir (Topsakal, 2016: 38).

Osmanlı Devleti'nin bu fırsattan yararlanamaması tarih için adeta bir dönüm noktası olmuştur. O tarihte Rusya'nın diplomasi masasında iyice ezilmesi bugünkü Türk-Rus ilişkilerini muhakkak ki etkilerdi. Prut'ta kazanılan büyük savaşa rağmen hafif şartları ihtiva eden bir antlaşmanın imzalanması Sultan III. Ahmet ve diğer devlet adamlarını memnun etmemiştir. Çar I. Petro da kurtulduktan sonra antlaşma hilafında hareket edince Osmanlı Devleti savaş hazırlıklarına başlamıştır. Neticede, İngiliz ve Felemenk elçilerin araya girmesiyle 1713 Edirne Anlaşması imzalanmıştır (Köse, 1994: 154).

Osmanlı Devleti'nde Padişah I. Mahmud'un hükümdar olduğu sıralarda, Rusya tahtında 1730 yılında ölen II. Petro'nun kızı Anna İvanova vardı. Rusya, İvanova'nın hükümdarlık yıllarında Rus dış politikasında I. Petro'nun izlediği siyaseti sürdürmüştür. Bu çerçevede Lehistan'daki etki alanını güçlendirirken, Karadeniz'e ulaşma politikasına kaldığı yerden devam etmiştir (Kurtaran, 2015: 594). Prut antlaşmasından sonra, yaklaşık 25 yıl süren bir barış ortamı yaşanmıştır iki devlet arasında. Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasındaki savaşızsız yıllar, Rus Çariçesi Anna İvanova (1730-1740) taht yıllarında sona ermiştir. Rus Çariçesi ile Avusturya İmparatoru VI. Karl, bir araya gelip anlaşarak 1736 yılında Osmanlı Devletine harp açmışlardır.

Osmanlı ordusunun büyük iki devlete karşı giriştiği bu savaşta, Avusturya tarafına daha çok ağırlık vererek neredeyse üç yıl devam eden savaşta muvaffak olmuştur. Avusturyalılar ile imza edilen Belgrad Anlaşması ile Osmanlı Devleti daha önce elden çıkardığı yerleri tekrar almıştır. Ruslar ile yapılan anlaşma, on beş maddeden meydana gelmiştir. Bu anlaşma uyarınca, Rusya işgal ettiği yerlerden geri çekilecek ve Azak Kalesi yıkılacaktı (Topsakal, 2016: 39). Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti ilk başlarda Rusya ile teke tek mücadele ederken, artık Ruslar emellerine ulaşmak için ittifaklara dahil olmuş hatta ittifak kurmuştur. 1739 yılında imzalanan Belgrad Anlaşması sonrasında 1768'de

Rusya ile yeni bir harp vuku bulana kadar Osmanlı Devleti, ilk defa tam 30 yıl süren savaşız bir dönem yaşamıştır (Efe ve Kızıll, 2018: 308).

Rusya Çarlığı, Osmanlı Devleti'nin çok milletli yapısını kendi genişlemesi için bulunmaz bir fırsat olarak görmüş ve kullanmaktan geri kalmamıştır. Özellikle Osmanlı Devleti içerisinde çok sayıda Slav ırkına mensup milletlerin oluşu, bu duruma ön ayak olmuş ve Rusların iştahını kabartmıştır. Bunun dönüm noktası ise 1774 tarihli Küçük Kaynarca Anlaşmasıdır. Küçük Kaynarca Anlaşması, Osmanlı Devleti tarihinin en külfetli anlaşmalarından bir tanesidir. Kırım'ın Osmanlıdan koparak bağımsız olmasına neden olan Ruslar, Kerç Boğazını ve Kırım'ı kontrol etme hakkını kazandılar. (Topsakal, 2016: 41). Küçük Kaynarca antlaşmasının akdedilmesiyle Osmanlı Devleti'nin eski gücünün artık olmadığı anlayan Rusya, bir yandan Kafkaslar, Balkanlar ve Kuzey Karadeniz kıyılarında yeni hamlelerde bulunmaya, bir yandan da Avusturya ile anlaşma yolları aramaya başlamıştır (Efe ve Kızıll, 2018: 311). Rusya'nın askeri avantajını ortaya çıkaran bu antlaşma ile Kırım'ın Ruslar tarafından ilhaki hukuki bir statüyle tescillenmiş ve artık Osmanlı Devleti'nin Kırım'ı tekrar alamayacağı durumu ortaya çıkmıştır (Hülagü 2004'ten aktaran; Efe ve Kızıll, 2018: 312).

1774 tarihli Küçük Kaynarca antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti içerisindeki azınlıkların bağımsızlık yanlısı hareketlenmelerinin arttığı görülmüştür. Osmanlı bünyesindeki Ortodoks halkın ve Rusya içindeki Müslüman/Türk halkın iki devletin münasebetlerinde en zayıf noktayı oluşturduğu konusunda tarihçiler hemfikirdir (Topsakal, 2016: 42).

Osmanlı Devleti'nde bunlar olurken, Avrupa'da Napolyon önderliğinde Fransa ön plana çıkmaya başlamıştır. Napolyon Fransa'sının başta Çarlık Rusya olmak üzere Avrupa ülkeleri için birer tehdit haline gelmeye başlamasıyla Osmanlı Devleti üzerindeki baskı bir nebze de olsa azalmıştır. Avrupa'daki Napolyon tehdidi nedeniyle Fransa'ya karşı 1798 ve 1805 yıllarında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ittifak ve karşılıklı yardım anlaşması yapılmasına rağmen Rusya, Balkanlar'daki gayrimüslim tebaayı Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya başlamıştır. Rusya'nın bu konudaki amacı bölgedeki Hristiyan tebaayı ayaklandırarak Osmanlı Devleti'ni iç müdahalelerle güçsüz duruma getirmek ve Eflak ile Boğdan'ı alarak bölgede kendi siyasetine uygun bir durum meydana getirmektir (Efe ve Kızıll, 2018: 312).

Osmanlı Devleti'nde, devletin iyice zayıfladığı ortaya çıkınca, reformların hayata geçme ve devleti yeniden ayağa kaldırma süreçlerinin zaman alması nedeniyle hayatta kalabilmek için denge politikası izlenmesi gerektiği hasıl olmuştur. Azınlıkların ayaklanması, askeri düzenin bozulması, ekonomide devletin vergi toplayamaz hale gelmesi gibi nedenlerden ötürü dış politikada kayıp üstüne kayıp yaşanmaya başlamıştır (Kara, 2005: 116). İngiltere, Rusya ve Avusturya'nın, Osmanlı Devletini yıkıp Bizans'ı diriltme amaçlarını ve Rusya'nın boğazları ele geçirip Akdeniz'e sarkma planlarını anlayınca, kendi menfaatleri açısından tehlikenin büyüklüğünü sezmiştir.

Bütün bu sebepler doğrultusunda İngiltere, 1791 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü savunmaya başlamıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin denge politikası takip etmesi, 1798 yılında Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi ile birlikte başlamıştır (Tayhani, 2007: 145). Napolyon Mısır'dan çıkarıldıktan sonra Osmanlı Devleti, İngiltere yanlısı bir duruş sergilemeye devam etmiştir. Bu süreçte imzalanan 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret anlaşması ve 1850 Gümrük Tarifesi anlaşması ile İngiltere, Osmanlı toprakları içindeki geniş ticari ayrıcalıklara sahip bir devlet olmuştur(Tayhani, 2007: 145).

Bu noktada Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı'nın ilişkilerini etkileyen bir diğer önemli nokta ise, Boğazların statüsü olmuştur. 1833 tarihli Hünkâr İskeleyi Anlaşması ile Rusya'ya geniş imtiyazlar veren Osmanlı Devleti, Batılı devletlerin, özellikle de İngiltere'nin baskısı altındaydı. Bu nedenle, 1833 tarihinden sonra İngiltere, barış zamanında başka ülkelerin harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi konusunu Osmanlı Devleti'nin inisiyatifinden çıkartıp, bunu uluslararası bir statüye bağlamak istemiş ve 1841 tarihli Boğazlar sözleşmesi ile bunda başarılı olmuştur. Buna göre, barış zamanında hiçbir devletin harp gemisi Boğazlardan geçemeyecekti. Bu suretle İngiltere, Rusya'nın Boğazlardan geçerek sıcak denizlere inmesini engellemiş oluyordu (Armaoğlu, 2007: 53). İmzalanan bu sözleşme ile Osmanlı Devleti'nin egemenliği sınırlanmış ve Rusya ile arasında yeni bir ihtilaf konusu oluşmuş oluyordu. Rusya'nın Boğazlara yerleşme isteği ve Osmanlı Devleti'nin topraklarına göz dikmesi, İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına ters düşmüştür. 1850'li yıllardaki bu gerginlikler Kırım savaşının çıkmasını kaçınılmaz kılmıştır. Savaş, basın aracılığı ile başından sonuna kadar dünya kamuoyu tarafından izlenen ilk savaş olması açısından dünya tarihinde önemli bir konuma sahiptir (Yıldız ve Karaçağıl, 2012: 274).

Bu yüzyılda yaşanan Mehmet Ali Paşa isyanı, Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı'nın işbirliği yaptığı tarihteki ender hadiselerden biri olarak ortaya çıkmıştır. Mısır Valisinin padişaha isyanı ile başlayan hadise uluslararası bir sorun haline dönüşmüştür. Rusya, Mehmet Ali Paşa isyanı ile en yakından alakadar olan devletlerden biri olmuştur. Rusya, bu hadiseden ötürü telaşa kapılmış ve Osmanlı Devleti'ne yardım teklif etmekte aceleci davranmıştır (Kocaoğlu, 1995: 201). Bu isyan neticesinde zor durumda kalan Osmanlı Devleti, Rusya ile bir savunma ittifakı anlaşması olan 1833 tarihli Hünkar İskelesi Anlaşmasını imzalamış ve savaş hali vuku bulduğunda Boğazların kapalı kalacağı sözünü Osmanlı Devletinden koparmışlardır (Demir, 2014: 182).

1853-1856 yılları arasındaki Kırım Savaşı'nda ve daha sonra 93 Harbine kadar geçen sürede İngiltere, gerek dış politikada gerekse kendi iç kamuoyunda Osmanlı Devleti lehine faaliyetler göstermiştir. 1856 Paris Barış Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü Avrupalı Devletler tarafından güvence altına alınmıştır. Fakat, Osmanlı'daki Hristiyan tebaanın korunması bu antlaşma ile yabancı devletlere verildiği için Rusya, antlaşmadaki bu maddeyi bahane ederek Panslavist siyasetini tam olarak gerçekleştirmeye başlamıştır (Efe ve Kızıl, 2018: 318). Sırp ve Yunan isyanları ile iç huzuru bozulmuş olan Osmanlı Devleti'nde bir de dış müdahaleler olması durumu, iyice içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. Kırım savaşı ile 93 Harbi arasında geçen süre zarfında, Balkanlardaki isyanlar nedeniyle Türk-Rus ilişkileri imparatorluklar döneminin en kötü sürecini yaşamıştır (Armaoğlu, 2007: 54).

Avrupa devletlerine karşı Balkanlar ile Kafkaslar 'da amacına ulaşamayan Rusya, Balkanlardaki Ortodoks tebaa üzerindeki gücünü ortaya koyarak tekrar faaliyete geçmiş, 1857 yılında Eflak ve Boğdan'ı 'Romanya' adıyla birleştirmiştir. Romanya'dan sonra 1875'te Hersek'te meydana gelen isyanlara müdahale ederek Balkanları daha da karıştırmış ve Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hakimiyeti iyice zayıflamıştır (Topsakal, 2016: 44). Avrupa kıtasında büyük bir askeri bir güç haline dönüşen Fransa'ya karşı, İngiltere, Avusturya, Rusya ve İsveç'ten oluşan Üçüncü Koalisyon ile rekabete girişmiş ve bu rekabet sırasında her iki taraf Osmanlı Devleti'ni kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Rusya'ya karşı tek başına karşı koyamayacağını anlayan ve Rus tehlikesinin kalktığına inanmayan Osmanlı Devleti, Fransa'nın gücü karşısında Napolyon'un imparatorluğunu tanımak suretiyle Fransa ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır (Efe ve Kızıl, 2018: 313). Daha sonraki süreçte Bulgar, Sırp ve Karadağ isyanları çıkmış ve

Osmanlı Devleti bu isyanları bastırmıştır. Karadağ'ın Rusya'dan yardım talep etmesi üzerine Rusya, Avrupa devletleri ile 31 Mart 1877 tarihinde Londra Protokolünü imza etmiştir. Protokol gereği Rus Çarlığı ile Avrupa devletleri, Osmanlı Devletinden Balkanlar bölgesinde ıslahat yapmasını istemiş, Osmanlının geri çevirmesi üzerine Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir (Efe ve Kızıl, 2018: 319).

Literatürde 93 Harbi olarak bilinen 1878 Osmanlı-Rus harbi esnasında Osmanlı Devleti'nin ne kadar zayıfladığını gören İngiltere, Osmanlı Devleti'ni koruma politikasından vazgeçmiştir. Zaten Osmanlı Devleti de bu tarihten sonra Avrupa'da sivrilmeye başlayan Almanya ile yakınlaşmaya başlamıştır. 93 harbine kadar Osmanlı Devleti'nin egemenliğini savunan İngiltere, bu savaşta tutum değiştirmiştir. İngiltere savaş esnasında tarafsızlığını ilan etmiş fakat mevcut durumun 6 Mayıs'ta Rusya'ya verdiği notayla bir takım şartlar içerisinde ilerleyeceğini belirtmiştir. Bunlar: Süveyş Kanalına zarar gelmemesi, İstanbul'un Osmanlı Devletinde kalması ve Boğazların statüsü değişmemesi şeklinde olmuştur (Durmaz, 2015: 111). Osmanlı Devleti için tarihindeki en büyük yenilgilerinden biri olarak kayıtlara geçen bu savaşta Ruslar, yüzbinlerce Müslümanı katletmiş, Balkanları tamamen işgal etmiş, Kafkas cephesinde ise Kars ve Erzurum düşmüştür. İki devlet arasındaki 3 Mart 1878 tarihli Ayestefanos antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki ve Kafkaslardaki toprakları kaybettiği kabul edilmiştir (Topsakal, 2016: 44).

Osmanlı Devleti'nin Kafkaslar, Balkanlar ve Orta Doğudaki toprakları her daim büyük devletlerin ilgisini çekmiş ve bu durum savaşlara neden olmuştur. Ulus ve azınlık kavramlarının XIX. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'ne girmesiyle millet sistemi çözülmeye başlamış ve gayrimüslimler kendi devletlerini kurmak amacıyla isyanlar çıkarmışlardır (Yıldız ve Karaçagıl, 2012: 275). Rus Devleti'nin bu durumu mümkün olduğunca lehine kullanmaya çalıştığı görülmüştür. Balkanlarda Panslavizm, Kafkaslarda ise Ermeniler üzerinde Ortodoksluk kartını kullanarak Osmanlı Devletini zayıflatmaya çalıştığı görülmüştür.

İmparatorluklar dönemine bakıldığında Balkanlar, jeostratejik önemi nedeniyle Türk-Rus rekabetinin yoğun yaşandığı bir bölge olmuştur. Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının zirve noktaya ulaştığı I. ve II. Balkan savaşları esnasında Rus İmparatorluğu, Balkan coğrafyasında uygulamış olduğu Panslavizm politikalarının

meyvelerini toplamıştır. Rusya'nın 1912 ve 1913 yıllarında takip etmiş olduğu Balkan politikası, İstanbul ve Boğazlar üzerinde tam denetim kurma amacı çerçevesinde biçimlenmiştir (Büyükbaş, 2013: 255).

Bu dönemde görülmüştür ki, Türk ve Rus imparatorlukları toprak genişletme ve hakimiyet alanı kazanma konusunda defalarca karşı karşıya gelmiş, defalarca savaşmıştır. Osmanlı Devleti, uluslararası arenada izlediği denge politikası çerçevesinde Rusya ile işbirliği yapmak zorunda kaldığı dönemler olsa da rekabet halinin doğası olarak bu durum bir süre sonra bozulmuş ve iki imparatorluk anlaşamama durumuna kaldığı yerden devam etmiştir.

2.3. Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1917-1925)

Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı tarihten gelen rekabetin zirve noktasını Birinci Dünya Savaşında görmüştür. Her iki devlet farklı taraflarda yer almış ve birbirlerine karşı farklı cephelerde savaşmışlardır. Rus Çarlığı'nın amacı topraklarını genişletmek iken, Osmanlı Devleti Kafkaslar 'da ve Balkanlar'da kaybettiği toprakları geri almayı amaçlamıştır. Bu savaştan önce Osmanlı Devleti'nin durumu oldukça kötüye gitmiştir. Devlet, 1699 Karlofça anlaşmasından bu yana devamlı surette toprak kayıplarına uğramış, bu kayıpları telafi etmek adına gerekli yenilik ve geliştirmeler yapılmadan başlayan her yeni savaşta sonu gelmeyen daha büyük kayıplar ile felaketlere yol açmıştır (Durak, 2015: 507).

Daha önce yaşanan kayıpların bu savaş ile giderileceği düşüncesine hakim olan İttihat ve Terakki partisi ileri gelenleri, savaşa girme taraftarı olmuştur. Almanya ile imza edilen ittifak tam olarak bu düşüncenin tezahürüdür. Osmanlı-Rus çekişmesi sonrası yüzyıllardır çeşitli cephelerde Rusların ele geçirdiği topraklar, Almanya ittifakı ile tekrar elde edilmek istenmiştir (Durak, 2015: 507).

I. Dünya Savaşı başladığı zaman, Osmanlı Devleti, ilk başlarda tarafsız bir politika sürdürmeye çalışmıştır, fakat yönetimde olan İttihat ve Terakki fırkası yöneticileri bunu adeta fırsat olarak değerlendirmiş ve faydalanmaya çalışmıştır. Savaş başladığında kendisini bir ittifaka dahil etmeye çalışan Osmanlı Devleti, görüşmelerin sonucunda Almanya ile ittifak yapmayı gönülsüz olarak kabul etmiştir. Osmanlı Devleti'ne sığınan

Alman savaş gemilerinin Rus limanlarını bombalaması sonucu 2 Kasım 1914 tarihinde Rusya, Osmanlı Devletine savaş ilan etmiştir (Topsakal, 2016: 45). Savaş başladıktan kısa bir süre sonra ve henüz Osmanlı Devleti bitaraf iken, Rusya, Boğazlar, İstanbul ve Osmanlı Devleti üzerindeki amellerini, bu fırsatı kullanarak gerçekleştirmek için bir takım planlar hazırlamak suretiyle harekete geçmiştir (Armaoğlu, 2007: 114).

Savaş sırasında, İngiltere ve Fransa'nın savaş yükünü hafiflettiği gerekçesiyle Rusya'nın talepleri şunlar olmuştur: Şehir olarak İstanbul, İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Trakya Bölgesi, Sakarya Nehrine kadar olan bölgeye kadar İstanbul'un doğusu ve Marmara Denizindeki adalar (Marmara Adası, Yassı Ada, Kınalı Ada, Burgaz Ada) (Armaoğlu, 2007: 115). Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşında Rusya'ya karşı bir tek Kafkas cephesinde savaşmıştır. Kafkas cephesi komutanı Enver Paşa'nın başarısızlık ile neticelenen Sarıkamış Harekâtı sonrası 1916 yılında Ruslar karşı saldırıya geçerek Erzurum, Trabzon, Erzincan ve Muş'u işgal etmişlerdir (Topsakal, 2016: 45).

1917 yılının ve yeni zamanlar tarihinin en önemli olayını şüphesiz Rusya'daki Bolşevik İhtilali teşkil etmektedir (Armaoğlu, 2007: 128). 1917 yılının Şubat ayında Çarlık Rusya'sında devrim olup Sovyetler Birliği kurulunca Ruslar, içerideki düzeni sağlamak ve savaş yorgunu halkı refaha ulaştırmak için bütün cephelerden çekilerek savaştığı bütün ülkeler ile barış anlaşması imzalamıştır. 1917 Bolşevik İhtilali sonrasında, Trans-Kafkasya bölgesinde boşluklar oluşmuş, Çarlık iktidarını sonlandıran Bolşevikler, 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesini imzalayarak geri çekilmeye başlamışlardır (Çağlar, 2001: 278).

Birinci Dünya Savaşı için bazı düşünürler 'büyük bir felaketin daha mutlu bir dünya yaratacağını' söylemektedirler. Ama maalesef, bu iyimser tahminler yanlış çıkmıştır. Şöyle ki, Birinci dünya savaşı, bir çatışmalar dönemini açmıştır denilebilir. Savaş sonrasında, Avrupa'da yer alan dört imparatorluktan ikisi çökmüş, diğer ikisi ise, hem nitelik olarak değişmişler hem de eskisine nazaran küçülmüşlerdir. Bazı yazarlar tarafından bir İmparatorluk olarak kabul edilen Osmanlı Devleti çökmüş, Çarlık Rusya'sı ise hem rejim değiştirmiş hem de küçülmüştür (Akarslan, 1991: 13-14).

Birinci Dünya Savaşından Osmanlı Devleti yenilerek, Rusya ise rejim değiştirerek çıkmıştır. Savaş sonrası dönemde, her an bir saldırıya uğrama veya rejimin yıkılması tehdidi SSCB'yi aynı korkuyu taşıyan yeni Türkiye yönetimine yakınlaştırmıştır.

Kısacası Birinci Dünya Savaşından sonra her iki ülkede de meydana gelen yönetim değişiklikleri, iki toplumun arasındaki yakınlaşma ile işbirliği sürecinin de başlangıcını teşkil etmiştir.

Birinci Dünya Savaşından sonraki dönemde Türk-Sovyet yakınlaşması, o dönemin konjonktürü içerisinde değerlendirilmelidir. Sovyet yönetimi, Osmanlı Devletindeki İstanbul hükümeti görev başındayken, Haziran 1920’de Ankara Hükümetini tanımıştır (Büyükakıncı, 2004: 7). Yeni kurulan SSCB yönetimi tıpkı kendisi gibi emperyalist güçlerle mücadele eden Ankara Hükümeti ile işbirliği yapmaktan hiç çekinmemiş, aksine hevesle ilişkiler kurulmuştur. Sovyet Rusya ile Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarının aralarında bulunduğu bağımsızlık taraftarı Türklerin yakınlaşması kadar devrim yapısına uygun bir hadise olmamıştır. Çünkü bir taraftan padişahlık (monarşi) yıkılırken ülkede iç savaş devam etmekte, diğer tarafta ittifak devletlerinin güçlü donanmalarına karşı Türk vatani savunulmaktaydı (Benhür, 2008: 87).

23 Nisan 1920 günü ‘İzvestia’ gazetesinde çıkan bir yazıda başlayan Türk devriminin, Sovyetlerin Ekim devriminin bir benzeri olacağı belirtiliyordu (Akarşlan, 1990: 41). Yine aynı gazetenin 24 Şubat 1919 tarihli baskısında ‘Türkiye, Sovyetler Birliği’nin çok hassas olan güney sınırında etkin bir ara bölge olmakla kalmayıp, aynı zamanda İtilaf Devletleri’nin Rusya’yı Karadeniz’den bloke etmesine fırsat vermiyor. Bu nedenle Türkiye’nin Kurtuluş Savaşı aynı zamanda Rusya’nın da önemli çıkarlarına uygundur’ ifadelerine yer verilmiştir (Benhür, 2008: 87-88). Yine aynı şekilde Türkiye’deki yayın organlarında da Ruslarla iyi ilişkiler kurmamız gerektiğini belirten yazılar çıkmıştır. Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 10 Ocak 1920 tarihli sayısında şöyle deniyordu: Bu kutsal mücadelede, doğunun en önemli iki hükümeti Türkler ve Sovyetler, doğunun bağımsızlığı meselesinde samimiyetten değil, onun kadar politikadan ve son derece hayat memmat meselesi olan çıkarlarından kaynaklanan bir zorunlulukla aynı bağımsızlık savaşını gerçekleştirmeye çalışacaklar, aynı düşmanlara karşı zafer elde etmek için omuz omuza duracaklardır (Korhan, 2012: 93).

Bu beklentilerin yanında Türk Kurtuluş Savaşının SSCB’nin birer işgalci ve emperyalist gözüyle baktığı İngiltere, Fransa ve İtalya’ya karşı yapılması, SSCB yönetiminin yeni Türk yönetimine sempati ile bakmasına neden olmuştur. 23 Nisan 1920’de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), ilk uluslararası temasını 26

Nisan 1920'de SSCB ile kurmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Sovyet hükümetine yazdığı mektupta savaş malzemesi talebinde bulunmuş, Moskova'ya bir heyet göndermek niyetini açıklayarak ' İhtilalci Rusya ile beraber emperyalist emellere karşı ortak savaşma azmini' ifade etmiştir (Akarslan, 1990: 39).

Bütün bunların yanı sıra SSCB'ye göre, yeni kurulan Türkiye Hükümeti ile iyi ilişkiler geliştirmenin kendisine sağlayacağı bir takım avantajlar olacağı yönündeydi. Bu duruma örnek olarak Asya'da eski Çarlık coğrafyasında yaşayan Türk soylu insanların arasında sosyalizmi daha kolay yaymaları amacıyla Türkiye'yle iyi geçinmek SSCB'ye ekstra puan kazandıracaktı (Benhür, 2008: 88). Ayrıca, Hristiyan batı dünyasına karşı devam ettirilen Milli Mücadeleye yardım edilerek, gerek Rusya'daki Türk-Müslüman halka daha sempatik görünmek, gerekse diğer Müslümanlar arasında Moskova'nın popülaritesini arttırmak amacı da gerçekleşmiş olacaktı (Akarslan, 1990: 88).

Mehmet Gönlübol'a göre Milli Mücadele hareketinin biri siyasi diğeri askeri olmak üzere iki ayağı vardır. Bu hareketi hazırlayanlar, bir yandan da yeni Türk devleti 'nin siyasi münasebetleri tanzim etmekle meşgul olmuşlardır (1996: 17). Atatürk tarafından yazılan mektupta belirtilen Vekiller Heyetinin 5 Mayıs 1920'de gerçekleştirdiği ilk toplantıda karşılaştığı en önemli sorunlardan biri, İtilaf Devleti ve Yunanlılara karşı girişilecek savaşta Türkiye'nin yalnız kalmamasının teminiydi (Gönlübol, 1996: 19). O sıralarda SSCB de aynı durumda olduğundan, coğrafi olarak yakın bulunan iki komşunun yakınlaşmasından daha doğal bir şey olamazdı.

Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Çiçerin (George Vassilievitch) tarafından, Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e gönderdiği 26 Nisan 1920 tarihli mektubun 3 Haziran 1920'de cevaplandırılmasıyla iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler formel olarak başlamıştır (Topal, 2018:317). Bununla beraber Çiçerin cevap mektubunda herhangi bir ittifaktan söz etmiyordu (Armaoğlu, 2007: 311). 24 Ağustos 1920'de Türk Heyeti ile SSCB arasında bir anlaşma taslağı üzerinde mutabakata varılmış, ancak bu anlaşma, Kafkaslar bölgesindeki çatışmalar yüzünden yedi ay sonra imzalanabilmiştir (Gönlübol, 1996: 21).

Yeni kurulan iki devlet arasındaki ilişkilerin en önemli noktası 1921 tarihinde imzalanan Moskova Anlaşmasıdır. Bu anlaşma ile esas olarak birbirini tanımayı, karşılıklı yardımlaşmayı ve uluslararası alanda birlikte hareket etmeyi amaçlayan Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB, Moskova anlaşmasını baz alarak ilişkileri ilerletmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti zamanında başlayan ve ikili ilişkilerde ezeli ‘düşman’ olarak nitelendirilen Rusya ile ilişkiler, Milli Mücadele döneminden itibaren İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar süren bir ilerleme göstermiştir (Aslan, 2020: 19). İkili ilişkilerdeki bu yakınlaşmanın mihenk taşı ise 1921 tarihli Moskova anlaşması oluşturur. Ancak Moskova anlaşması hemen imzalanmamış, bölgesel sorunları ve güven eksikliği nedeniyle uzun müzakereler anlaşmanın imzalanmasını geciktirmiştir.

Hem Kafkaslardaki gelişmeler hem de Batı Anadolu’daki savaş durumu Moskova Anlaşmasının imzalanmasını geciktirmiştir. Ayrıca SSCB Dışişleri Bakanı Çiçerin’in Türkiye’den, Ermenistan lehine toprak isteği karşısında müzakereler ilk başlarda kesintiye uğramıştır. Sovyet Rusya’nın Ermenistan için toprak talebi, TBMM hükümetinde Rusya’daki yöneticilere karşı güvensizlik duygularının kabarmasına neden olmuştur (Topal, 2018: 317).

Moskova Anlaşması öncesinde iki ülke karşılıklı olarak büyükelçi atamışlardır. 21 Kasım 1920’de Ali Fuat Paşa Moskova’da kendisine verilen işine başlarken, 5 Mart 1921’de Budu Medivani Mustafa Kemal’e güven mektubunu sunmuştur (Topal, 2018: 321). 22-23 Şubat 1921’de Türk Heyetini kabul eden Stalin, İngilizlerle yapılacak ticaret anlaşmasını bahane göstererek ittifak anlaşmasının imzalanamayacağını bildirmiştir. Ancak Stalin, o an hemen bir kardeşlik anlaşmasının imza edilebileceğini, para ve silah yardımıyla bulunabileceklerini belirtmiştir. Bunun üzerine 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Anlaşması imzalanmıştır (Topal, 2018: 322). Bu anlaşmanın imzalandığı gün, Sovyet hükümeti İngiltere ile ticaret anlaşması imzalamış ve bu nedenle Türk-Sovyet anlaşmasından sonra Sovyetlerin Milli Mücadeleye yaptıkları yardım ani şekilde artmıştır (Armaoğlu, 2007: 313).

Orijinal metni 16 madde olan bu anlaşma ile TBMM tarafından tanınmayan anlaşmaların Sovyet Hükümeti tarafından da tanınmayacağı ve taraflardan birine zorla kabul ettirilen milletler arası belgenin diğer devletçe de kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca Sovyetler, Misak-ı Milliye onaylamış ve Sevr Antlaşmasını reddetmişlerdir. Boğazlar meselesini Karadeniz’e kıyısı olan devletlerce çözüme kavuşturulmasını prensipte kabul edip, iki devlet arasında imzalanan eski anlaşmaların hükümsüz olduğu kabul edilmiştir (Akarşlan, 1990: 49-50).

1920 yılına kadar olan ilişkiler incelendiğinde, Sovyetlerin, özellikle 1917'den sonra dış politika faaliyetlerinde öne çıkan yardım karşılığında sosyalizmi benimseme yahut sosyalizm yanlısı tavizler talep etme davranışlarının pek ortaya çıkmadığı söylenebilir. Yeri geldikçe kendi ideolojisini Türkiye'ye aşılama isteğini inkar edemeyecek olan Ruslar, 1920 yılına kadar kendi iç durumlarını tam yerleştiremedikleri için bu isteklerinde daima mesafeli ve kontrollü olmuşlardır.

1921 yılında imzalanan Moskova Antlaşmasının yanında, yine 1921 tarihli Kars Antlaşması da Türk-Sovyet sınırının esas noktalarını belirlemiştir. Bu antlaşmaların hemen sonrasında gündeme gelen, Moskova'nın bağımsızlık savaşı yürüten TBMM ordularına yönelik parasal yardımları, bu yakınlaşma aşamasının kilometre taşlarını meydana getirir. Doğal olarak bu yardımlar uluslararası arenada kendini yalnız hissetmek istemeyen Sovyetler Birliği için de bir stratejik adımdı (Büyükkakıncı, 2004: 8).

16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması, ortaya çıkan yeni iki devletin bağımsızlık ve güvenliğini sağlama konusunda oldukça önem verdikleri bir anlaşmadır. Her ne kadar Sovyet yönetimi Kafkaslar bölgesini bahane gösterip bir takım tavizler koparmaya çalışsa da Türk Heyeti taviz vermemiş, uluslararası arenadaki gidişatın da etkisiyle iki ülke arasında bu anlaşma imzalanmıştır.

Bu dönemde iki ülkenin ilişkileri şüphesiz ki pürüzsüz değildir. Armaoğluna göre Milli Mücadele dönemi içindeki Türk-Sovyet ilişkilerinin en büyük sorunlarından biri de Mustafa Kemal'in batılı devletlerle anlaşma ve uzlaşma ihtimalinden algıladıkları endişe ve hatta korku olmuştur. Çünkü bu durumda, yeni Türkiye'nin, Sovyetlere daha fazla yanaşma zorunluluğu ortadan kalkacak ve Anadolu'da bir işçi ihtilalin gerçekleşmesi zorlaştıracaktır (2007: 316).

2.4. 1925-1939 Arası Türk-Rus İlişkileri

Lozan anlaşmasından, 19 Ekim 1939'da imzalanan Türk-İngiliz-Fransız anlaşmasına kadar geçen süre zarfında Türkiye, çok taraflı bir dış siyaset izlemekle birlikte güçlü müttefiklerin varlığına ihtiyaç duyulduğunu kabul etmek zorunda kalmıştır (Deringil, 1994: 69). 1923 yılından sonra Türk-Sovyet münasebetleri, Lozan'dan artan meselelerin hallinde Batılı devletlerin Türkiye'ye karşı politikalarının etkisi altında ilerleme kaydetmiştir (Gönlübol, 1996: 77).

Avrupa’da meydana gelen gelişmeler Sovyetler Birliği açısından ciddi bir güvenlik endişesi ortaya çıkarmıştır. Rapollo ve Locarno Anlaşmaları ile Avrupalı devletler ile karşılıklı güven sorunu yaşayan Sovyetler, müttefik arayışına girmiştir. Almanya ile SSCB arasında imzalanan Rapollo Anlaşması, maddeleri itibariyle önemli değildi. İki taraf arasında normal sayılacak diplomatik münasebetler kuruluyor ve savaşın sonuçları bağlamında her çeşit iddiadan vazgeçiyorlardı. Ancak anlaşmanın politik önemi büyüktü (Armaoğlu, 2007: 166). Avrupa’da tanınma ve güvenlik endişeleri taşıyan SSCB yönetimi, komşularıyla iyi ilişkiler kurarak ve karşılıklı güvenceler vererek güvenliğini sağlama yoluna gitmiştir. Bu yeni politikanın en önemli ayaklarından birisini de Türkiye ile imzalanacak olan anlaşma oluşturmuştur. Ayrıca Batılı ülkelerin savaşı yasaklamayı amaçlayan Locarno Anlaşmasını, SSCB kendisine karşı kurulmuş olan bir blok olarak görünce bu politikasını hayata geçirme noktasında hız vermiştir (Armaoğlu, 2007: 167).

Bunun neticesinde Sovyetler Birliği’nin Türkiye ile karşılıklı dostluk ve saldırmazlığı amaçlayan ilk anlaşması, 17 Aralık 1925 tarihinde Paris’te imza edilmiştir. Bu anlaşmaya göre, iki devletten birisi saldırıya uğrarsa, diğeri tarafsız kalacak, anlaşmacı taraflar birbirlerine saldırmayacak ve birbirlerine karşı çeşitli ittifaklara dahil olmayacaktır (Topsakal, 2016: 46). Yapılan bu anlaşma ile iki ülke arasında çok çeşitli alanlarda işbirliğinin formel zemini oluşturulmuştur. Başka bir ifade ile bu anlaşmadan sonraki yıllarda Moskova, Ankara’ya sık sık heyetler gönderip Türkiye-Sovyetler Birliği dostluğunun SSCB için ne kadar önemli olduğunu ifade etmişlerdir (Aslan, 2020: 21). Milletlerarası münasebetlerde bu dönemde yalnız kalmak istemeyen Türkiye, SSCB’nin bazı konularda desteğini aramıştır. Spesifik olarak, Musul meselesinde Türkiye çıkarlarına aykırı karar alan Milletler Cemiyeti’ne karşı SSCB’nin tutumu Türkiye için önemli olmuştur (Korhan, 2012: 95).

1925 anlaşmasından sonra Türk-Sovyet münasebetlerini iki farklı aşamada değerlendirmek gerekir. Siyasi ve ekonomik münasebetler. Türkiye için hayati derecede önem taşıyan ekonomik ve ticari münasebetler siyasi münasebetler kadar gelişmemiştir (Gönlübol, 1996: 79). Armaoğluna göre ise Lozan sonrası Türk-Sovyet münasebetleri üç bölümdür. Ticari ilişkiler, Komünizm meselesi ve Türkiye’nin Batılı devletlerle ilişkilerini düzeltmesi. Ticari ilişkilerin esas meselesi Sovyetlerin Türkiye’yi nüfuzu altında tutma çabasından başka bir şey değildir (2007: 329).

İki ülke arasındaki ticari anlaşmazlıkları çözmek ve bir anlaşma taslağı hazırlamak amacıyla Ocak 1927'de görüşmelere başlanmıştır. Müzakereler neticesinde iki devlet arasında 11 Mart 1927'de Ankara'da bir Ticaret ve Seyrisefain anlaşması imzalanmıştır (Gönlübol, 1996: 79). Bu anlaşmaya göre Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki ticari ataşeliklerinin statüsü değiştirilerek ticari temsilcilikler diplomatik dokunulmazlık kazanmışlardır. İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum, Konya ve Eskişehir'de ticari temsilcilikler açılması yönünde karar verilmiştir. Bunu yanında, taraflar üçüncü bir devlete gönderilecek ürünlerin gümrükten muaf olarak kendi ülkelerinden transit şekilde geçmesini kabul etmişlerdir (Korhan, 2012: 96). Türkler ve Ruslar bir yandan siyasi anlaşmalar yaparken diğer yandan ticari ilişkileri geliştirmişlerdir. Ancak, siyasi ilişkilerin kurulduğu bu yıllarda Ruslar, Türkiye'nin ihtiyacı olan petrol gibi ürünlerin ticaretini ilerletmek istemişse de Türk tarafı bu dönemde çekingen ve oyalayıcı bir tutum içerisinde olmuştur (Korhan, 2012: 95).

1928-1929 yıllarından başlayarak küresel sistemdeki rekabetin yayılmaya başlamasıyla Türk-Rus münasebetlerinde belirgin bir değişim rüzgârı esmeye başlamıştır. 1930'lu yıllarda Lozan Anlaşmasıyla sınırları çizilmiş Türk Boğazlarının hukuki statüsü konusu, ikili ilişkiler bünyesinde yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Temmuz 1936'da, Montrö Boğazlar Sözleşmesinin imzalanmasıyla beraber söz konusu sorun, o dönemin hukuki çerçevelerinde çözümlenmiştir (Büyükakıncı, 2004: 8).

Türkiye'nin Lozan ertesi ticari ilişkilerini Batı ülkelerine yöneltmesi Sovyetler Birliği tarafında hoş karşılanmamış, yeni Türk devleti Batı bloğunda yer alıyor algısı neticesinde mesafeli yaklaşmıştır. Özellikle Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşmasını istemeyen Sovyet yönetimi, Montrö Boğazlar sözleşmesinde yer alan Boğazlardaki Türk egemenliğini kendi çıkarları doğrultusunda desteklemiştir. Türk ve Sovyet devletleri arasındaki politik ve ekonomik çıkarlar birliği, İkinci Dünya Savaşına kadar devam etmiştir (Topsakal, 2016: 46).

1932 yılının Nisan ayında Sovyetler Birliği'nin daveti üzerine Türkiye Başbakanı ve Dışişleri Bakanı SSCB'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret esas olarak, ekonomi ve ticaret ilişkilerinin durumunu değerlendirmesine dönüşmüştür. Keza bu temaslar esnasında Sovyetler Birliği'nin sanayi maddeleri ve makine ithalatı için Türkiye'ye 8 milyon dolarlık kredi açması hususunda mutabakata varılmıştır (Gönlübol, 1996: 108). Türkiye,

SSCB'nin 5 yıllık kalkınma planındaki başarısını kendi ülkesin de uygulamak istemiş, Batılı devletler seviyesine çıkmak için Batılı devletler gibi devrimci yöntemler uygulamak gerektiği fikri hakim olmaya başlamıştır (Korhan, 2012: 98).

1933-1936 yılları arasında Türkiye ve Sovyetler Birliği oldukça sıkı işbirliği sürecine girmişlerdir. Dönemin Sovyet hükümeti, politik ilişkilerin neticesi olarak Türkiye'de düzenlenen önemli günler ile etkinliklere katılmaya özen göstermiştir. Bu kapsamda 1933'te Rus Karadeniz filosundan savaş gemileri İstanbul Limanını ziyaret etmiş, bir hava filosu (12 Uçak) da İstanbul'a gelmiş ve Türkiye'ye 4 uçak hediye edilmiştir (Aslan, 2020: 21). Bunun başlıca nedeni, Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki ittifak kurma hareketlerinin yeni bir şekle girmesiydi (Gönlübol, 1996: 109). İncelenen dönem içerisinde Türk-Sovyet ilişkileri için en önemli konu Boğazlar meselesi olmuştur. Boğazlar konusunda Türk tezleri ve talepleri Sovyet yönetimi tarafından destek görmüş ve bu durum ikili ilişkilerin olumlu seyrine katkı sağlamıştır. Ancak, şüphesiz ki Sovyetlerin Türkiye'nin tezlerini desteklemesi gerginleşen uluslararası arenada kendi güvenliğini sağlama alma çabasından kaynaklanmaktadır.

1936 yılına kadar bu düzlemde gelişen ilişkiler, 1936 yılında toplanan Montrö konferansında ve devam eden yıllarda Türkiye'nin İngiltere ile işbirliği yapması neticesinde aynı şekilde devam ettirilememiştir (Gönlübol, 1996: 110). 1936 yılından itibaren ilerlemeye başlayan Türk-İngiliz ilişkilerinin ardında yatan nedenlerden biri de her an SSCB'den gelebilecek taleplere karşı İngiliz kartını elde tutabilme düşüncesi idi. Nitekim Almanya ile Sovyetler Birliği arasında Saldırmazlık Anlaşması imzalanması, Türkiye için Türk-İngiliz yakınlaşmasının gerçekçiliğini vurguluyordu (Büyükakıncı, 2016: 8).

SSCB-Türkiye ilişkileri, 1939 yılında savaş başlarken oluşabilecek ittifakların başlangıcında yeniden kıpırdanmış, aynı blokta olabilmek için görüşmeler başlamıştır. Şükrü Saraçoğlu ve arkadaşları 21 Eylül 1939'da Moskova'ya hareket etmiştir. Gerçekte Türkiye, hızla gelişen ve giderek gerginleşen Avrupa ortamında Sovyetlerden yavaş yavaş uzaklaşmış ve Nazi-Sovyet anlaşmasının doğurduğu kuşkulara kapılmıştır (Deringil, 1994: 73). Hepsinden öte, Stalin'in Dostluk Paktı'nı tanımama siyasetini başlatmış olmasıdır. Onun emri ile Moskova, Erivan ve Tiflis'teki basın yayın

kuruluşlarında Türkiye’den Kars, Ardahan ve Artvin illerini talep eden yazılar çıkmaya başlamıştır (Çağlar, 2001: 292).

Fakat Sovyetler Birliği, bu aşamada ilginç şekilde Almanlar ile bir saldırmazlık anlaşması imzalayarak Türkiye’yi oyalamıştır. Saraçoğlu ve arkadaşları bu yüzden anlaşma yapamadan geri dönmüştür. İlişkilerin birden olumsuz bir sürece evrilmesi ise farklı arayışları beraberinde getirmiştir. Türkiye vakit kaybetmeden Fransa ve İngiltere ile bir bildirge yayımlayarak Türkiye’ye karşı ortaya çıkması muhtemel Sovyetler tehdidini önceden önlemeyi amaç edinmiştir (Topsakal, 2016: 46).

İkinci Dünya Savaşından önce Türkiye, İngiltere ile SSCB arasında denge politikası izlemeye özen göstermiş, yeri geldiğinde iki ülkeyi birbirine karşı kullanabilmiştir. Barışın son ve savaşın ilk günlerinde İngiliz-Türk ilişkileri giderek ısınsa bile iki şey her gün biraz daha belirginleşiyordu: 1) Türkiye herhangi bir anlaşma konusunda amansızca pazarlığa girişecekti. 2) Sovyetler Birliği ile ilişkilerini korumaya çalışacaktı (Deringil, 1994: 74).

Görüldüğü üzere, Milli Mücadele yıllarından itibaren yoğun şekilde siyasi ilişkilerin sürdürüldüğü ve neredeyse her yıl iki ülkenin karşılıklı olarak birbirine yönelik siyasi ziyaretler gerçekleştirdiği ortadadır. 1930’lu yılların ikinci yarısından itibaren Türk-Rus ilişkileri başka bir seviyeye, gerileme seviyesine geçmiştir (Aslan, 2020: 22). Almanya’da meydana gelen gelişmeler özellikle ikili ilişkileri etkilemiş, Türkiye’nin müttefik ve dost ülkeleri arttırma girişimi kötüleşen ilişkileri daha da geriletmiştir.

2.5. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-SSCB İlişkileri

1 Eylül 1939’da Almanya’nın Polonya’yı işgale başlamasıyla İkinci Dünya Savaşı resmen başlamıştır. Savaştan önce Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Nisan 1939’da başlayan bir takım müzakereler olmuş, karşılıklı bir ittifak anlaşması düşünülmüştür (Benhür, 2004:329). Her iki ülke de kendi güvenliğini sağlama alma dürtüsüyle hareket etmiş, savaş öncesi gelişmelerin etkisiyle ortak hareket edilse de savaş döneminde ikili ilişkiler savaşın seyrine göre değişmiştir. Genel olarak bakıldığında, SSCB açısından savaş kötüye gittiğinde Türkiye-SSCB ilişkileri olumlu ilerlemiş, savaş SSCB’nin lehine döndüğünde SSCB, Türkiye üzerinde bir takım taleplerde bulunarak baskı yapmaya başlamıştır.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında, siyasi ilişkiler kurmak istediği Rusya ile ittifak kurmaya çalıştığı İngiltere ve ticari müttefiki Almanya arasında kalmıştır (Semiz ve Akgün, 277: 241). Ancak o dönemde tam tarafsızlık kolay yürütülebilecek bir diplomatik yol değildi. Bu nedenle Türkiye temel stratejisini 'savaş dışı kalmak' olarak belirlemiştir (Oran 2001'den aktaran Semiz ve Akgün, 2007: 241). Bunun yanı sıra Türkiye, savaş başladıktan sonra bile diplomasiye şans vermeye devam etmiştir. Belirginleşen bu çelişkiye rağmen Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, Moskova'da İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında gerginleşen münasebetleri yumuşatmaya, bu sayede Sovyetler Birliği'ni İngiliz-Türk-Fransız ittifakına yakınlaştırmayı amaçlamıştır (Deringil, 1994: 90).

Türkiye'nin iyi niyetli tutumuna karşın, Stalin, Saraçoğlu ile yaptığı ilk toplantıda ona Montrö Boğazlar Sözleşmesinde dilediği değişiklikleri içeren bir liste sunmuştur. Bu isteklerin birine göre Karadeniz'e kıyıdaş olmayan ülkelerin harp gemilerinin Boğazlardan geçişi hem savaşta hem de barışta Milletler Cemiyeti adına seyreden tüm harp gemilerinin Boğazlardan geçişini denetleme hakkını talep ediyordu (Deringil, 1994: 92). Bu noktada Türkiye-SSCB ilişkileri oldukça kritik bir noktadaydı. Stalin, Boğazların denetimi konusu açıklığa kavuşturulmadıkça Türkiye ile ilişkilerin düzelmeyeceği görüşünde olmuştur (Önder, 2010: 116).

Savaş esnasında Türkiye ile SSCB'nin ilişkilerinin temel dinamiği, SSCB'nin en zayıf noktası olarak kabul edilen güney sınırları ve bu sınırların kapısı olarak kabul edilen Türk Boğazlarıdır. Türkiye'nin SSCB ile yakınlaştığı sırada, Almanya ve SSCB arasında soğukluk yaşanmaya başlamıştı. Bu gelişmeden yeteri kadar bilgisi olmayan Türkiye, güvenlik endişeleri nedeniyle Almanya ile de yakınlaşma sürecine girmiştir. İşte bu dönemde bizzat Hitler, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğinin Alman politikasının ana hatlarına uygun olduğunu açıklamıştır (Gerede 1994'ten aktaran Semiz ve Akgün, 2007: 242).

1941 yılı başlarında Almanya ile Sovyet Birliği münasebetleri artık ciddi anlamda bozulmuştu ve Bulgaristan'ın üçlü pakta girmesi Sovyetleri harekete geçirdi. Balkanların Alman işgali altına düşmek üzere olduğunu gören SSCB, Türkiye'nin Almanya'ya karşı göstereceği direncin kendileri açısından önemini fark etmişlerdir (Armaoğlu, 2007: 409). Almanya'nın Sovyetler Birliğine saldırması, SSCB'nin 12 Temmuz 1941'de İngiltere ile

birlikte hareket etme anlaşmasını imzalamasına neden olmuştur. Bu anlaşmanın ardından Almanya, Türk Boğazları ile ilgili Berlin’de yaptığı pazarlıkları açıklayınca Türkiye’nin SSCB’ye olan güveni büyük ölçüde sarsılmıştır (Semiz ve Akgün, 2007: 243). Aslında Türkiye’nin Boğazlar konusunda tavrı her zaman aynı olmuştur. Türkiye’nin diğer devletlerle olan ilişkileri açısından getireceği sonuçlar ne olursa olsun, hiçbir gücün Boğazların denetimini almasına izin vermeyeceği veya hiçbir güce Boğazları açmayacağı yönündedir (Önder, 2010: 118).

Stalingrad savaşı sonrası Almanya’ya karşı saldırılara başlayan SSCB, Türkiye’nin Almanya’ya karşı savaşa katılmasını sağlamak amacıyla harekete geçmiştir. 1943 yılındaki Tahran ve Kahire konferanslarında İngiltere ve SSCB, Türkiye’nin savaşa girmesine karar verdiler (Topsakal, 2016: 47). 1944 yılının ilk üç ayında ise tarafsızlık kararında ısrar eden Türkiye ile müttefik devletler arasında ciddi bir güven bunalımı yaşandı. Bunun sonucunda 2 Mart’ta İngiltere ve 1 Nisan’da Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Rusları memnun edecek şekilde Türkiye’ye yaptıkları yardımları durdurmuşlardır (Semiz ve Akgün, 2007: 245).

Bu gelişmelerin ardından dış politikasını yeniden gözden geçiren Türkiye, Almanya’nın savaşı kaybetme konumuna geldiğine de göz önüne alarak savaş sonrası gelişmelerden olumsuz etkilenmemek için 21 Nisan 1944’te Almanya’ya krom satışını durdurmuştur (Semiz ve Akgün, 2007: 245). Şimdi Türkiye’nin en büyük endişesi geniş oranda müttefik yardımından faydalanan Sovyetler’in Avrupa’da en önemli güç haline gelmesi ve ‘savaş sonrası Avrupa düzenini’ yönetmesiydi (Deringil, 1994: 174).

SSCB’nin, Alman saldırısını püskürtüp karşı saldırıya geçmesiyle beraber ilerleyişi sadece Avrupa’da olmamış, farklı bölgelere de yayılmıştır. Özellikle de SSCB’nin Balkanlar’da ilerlemesi ve bu bölgedeki nüfuz alanını genişleterek askeri yığınaklar yapmaya başlaması Türkiye açısından oldukça tehditkâr olmuştur. Yine de Türk hükümeti, Balkan coğrafyasındaki geleneksel rolünü Sovyet çıkarlarına karşı sağlama almak için İngilizlerin Balkanların istilasına ilişkin planlarıyla ilgilenmeyi veya aktif olarak savaşa girmeyi düşünmemiştir (Önder, 2010: 243).

Türkiye’nin ABD ve İngiltere’nin gayretleri sonucu Birleşmiş Milletler kararına dahil edilmesi SSCB’de hoşnutsuzluk yaratmıştır. Bu hoşnutsuzluğun sonucu olarak SSCB, Türkiye ile 17 Aralık 1925’te imzalanan ve 7 Kasım 1945’te sona erecek olan

dostluk ve saldırmazlık anlaşmasının ‘II. Dünya Savaşı esnasında meydana gelen büyük değişiklikler nedeniyle feshedildiğini’ bildirmiştir (Semiz ve Akgün, 2007: 248). Türkiye nezdinde böyle bir girişimin gerçek kuşkular uyandıracığı kesindi, zira savaşın başından beri özellikle Alman-Sovyet paktının yarattığı kötü etkiden sonra, Sovyetler 1930’lardaki ‘eski dost’ şeklinde algılanışlarından çok şey yitirmişlerdi (Deringil, 1994: 251).

Sovyetler Birliği, Türkiye’ye gönderdiği notada, Kars ve Ardahan’ı istemiş, Boğazlarda üs talebinde bulunmuş, Montrö Boğazlar Sözleşmesinde kendi lehine revizyon talebinde bulunmuştur. 7 Haziran 1945’te Molotov bu vilayetlerin 1921’de ‘bir zaaf esnasında’ Türkiye’ye terkedilmiş olduğunu öne sürmüştür (Deringil, 1994: 255-256).

Savaşın ilerleyen zamanlarında, Türkiye’nin savaşa katılması yönünde büyük baskı gelmiştir. Almanya’nın gerilemeye başlamasıyla Türkiye’nin coğrafi konumu daha da önem kazanmış ve başta SSCB olmak üzere müttefikler Türkiye’nin savaşa katılmasında ısrar edilmiştir. Örneğin, 1943 yılı Mayısında Washington’daki Churchill-Roosevelt görüşmesi ile birkaç ay sonraki Quebec Konferansında Türkiye’nin savaşa dahil edilmesi kararı alınmıştır (Weisband, 1974: 178).

SSCB’nin Türkiye’nin savaşa katılması konusundaki tutumu son derece netti. Türkiye mutlaka ama mutlaka savaşa katılmaya zorlanmalıydı. Türkiye bu karara karşı direnecek olursa yapılan silah yardımları derhal sonlandırılmalıydı (Weisband, 1974: 208). Sovyetler Birliği, Türkiye’nin savaşa dahil olmamasına rağmen bu kadar silahlandırılmasına şüpheyle yaklaşmıştır. Tarafsız bir ülkenin bu kadar fazla silahlandırılmasına gerek olmadığına göre, bu silahlar ileri bir tarihte muhtemelen Sovyetler Birliği’ne karşı kullanılacak diye tahmin edilmiştir (Önder, 2010: 245).

Görüldüğü üzere, Türk-Rus ilişkileri oldukça köklü bir geçmişe sahiptir. 1492 yılında ticari bir konudan başlayan ilk temaslar, zamanla Rusların güçlü bir devlet kurmasıyla farklı bir mahiyet almıştır. Devamlı olarak genişlemeyi ve etki alanını büyütmeyi amaçlayan iki devlet kaçınılmaz olarak birbiriyle savaşmış ve bu savaşlar uzun yıllar devam etmiştir. İki halkın tarihinde önemli yerler tutan Osmanlı-Rus savaşları, iki halk hafızasında geniş yer kaplamış ve günümüzde iki halk arasında düşman algısının canlı tutulmasına neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı neticesinde yıkılan iki imparatorluk yerine kurulan iki devlet, ikili ilişkileri ilerletmek zorunda kalmış ve

yüzyılların düşmanlığı sona ermiştir. Ancak bu durum geçici bir süre olmuş, dünyada meydana gelen gelişmeler 'eski düşmanımız' algısını yeniden canlandırmış ve iki ülke birbirinden tekrar uzaklaşarak farklı kutuplarda siyasal seyrine devam etmiştir.

3. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ TÜRKİYE-SSCB İLİŞKİLERİ (1945-1991)

Soğuk Savaş, II. Dünya Savaşını müteakip ABD öncülüğündeki demokrasiye inanan Batı dünyası ile SSCB'nin liderliğindeki Komünist blok arasında, dünya üzerinde her manada nüfuz kurmak amacıyla yapılan çetin bir mücadeleyi ifade eder (Göktepe ve Seydi, 2015: 197). II. Dünya Savaşı sonunda Amerika'yla Sovyet Rusya'nın iki büyük güç merkezi olarak ortaya çıkmalarında, küresel politika arenasında meydana gelmiş olan boşluklar muhakkak en önemli rolü oynamıştır (Armaoğlu, 2007: 423).

İkinci Dünya Savaşı esnasında Türkiye, savaşın seyrine göre bir durum değerlendirmesi yaparak Almanya'nın yenileceğini ve Sovyetlerin Avrupa'ya egemen olacağını öngörünce tarafsızlık politikasını terk etmiş ve Batılı demokrasilerle diplomatik girişimlere başlamıştır. İngiltere ve ABD'den savaştan sonrası dönem için müttefik olarak muamele göreceği güvencesini aldıktan sonra 2 Ağustos 1944'te Almanya ile ekonomik ve diplomatik münasebetlerini kesmiştir. Ancak SSCB'ye göre bu çok geç kalınmış bir karardı (Göktepe ve Seydi, 2015: 198).

Bazı Sovyet tarihçilere göre Türkler, kuzey komşuları Ruslara karşı önyargılı davranmaktaydı. Çünkü Türkler, Rusları ülkelerinin bağımsızlıkları ve bütünlükleri için bir tehdit olarak görüyorlardı (Kurban, 2014: 254). Türkiye, İkinci Dünya Savaşı boyunca savaşa dahil olmamak adına elinden gelen her şeyi yapmış ve buna da muvaffak olmuştur. Savaşta sergilediği tartışmalı tarafsızlık politikası neticesinde savaşın muzafferleri tarafından eleştirilere maruz kalması nedeniyle, İsmet İnönü başta olmak üzere iktidar çevrelerinde, savaş sonrası Sovyet yayılcılığı tehdidi karşısında Türkiye'nin yalnız kalacağı endişesi doğurmuştur (Göktepe ve Seydi, 2015: 198).

Savaş sonrası dönemde Türkiye'yi en çok meşgul eden konuların başında şüphesiz Boğazların statüsü gelir. Savaş esnasında toplanan konferanslarda Türkiye'nin savaşa girmesi ve Boğazları açma/kapatma meseleleri gündemde olduğundan Türkiye, SSCB'den gelen taleplere karşı savaş sonrası dönemde Boğazların statüsü konusunda İngiltere ve ABD'den dayanışma görmeyi beklemiştir. Ankara bir taraftan Londra ve Washington'un Boğazlar konusundaki bakış açısını kendisine yakın bulmayı beklerken, diğer taraftan özellikle ABD'den gerçekleştirilecek Sovyet saldırısı karşısında Türkiye'nin savunmasına yardımcı olacağına dair garanti elde etmeye yönelik çaba göstermiştir (Göktepe ve Seydi, 2015: 202). Boğazların statüsüne ilişkin Sovyet talep ve

tehditlerine en net cevabı Türkiye, SSCB'ye verdiği notada belirtmiştir. Bu notada şöyle denilmektedir: Tarih, Türkiye'nin içinde yer aldığı ve Türk milletinin ülkesine karşı görevini yapmadığı hiçbir savaş örneği kaydetmemiştir. Bu cümle Türkiye'nin SSCB'ye karşı açık bir meydan okumasıydı. Bununda denilmek isteniyordu ki, Sovyet Rusya, Boğazlar üzerindeki tarihi emellerini gerçekleştirmek için savaşa başvuracak olursa, Türk milleti buna aynı şekilde karşı koymaktan geri durmayacaktır (Armaoğlu, 2007: 429).

ABD yardımını garanti altına almak için Türkiye'nin Orta Doğu ve Akdeniz bölgesinin anahtar ülkesi olduğu sıklıkla vurgulanmış, SSCB'nin aynı tarihlerde Libya'dan askeri üs talep etmesi Türkiye'nin işini kolaylaştırmıştır. Ayrıca, SSCB'nin toprak taleplerinin Türkiye tarafından Uluslararası arenada yüksek sesle dillendirilmesi de Türkiye'nin sorunlarının algılanmasına yardımcı olmuştur (Göktepe ve Seydi, 2015: 202).

Türkiye'nin uluslararası ortamdaki diplomatik çabaları anlaşılmaya ve karşılık bulmaya başlamış ve 1946 yılı itibariyle ABD tarafından Türkiye'ye sözlü güvence bile verilmiştir. Aslına bakılırsa, bu sadece Türkiye özelinde yaşanan bir gelişme değil, aynı minvalde Soğuk Savaş stratejilerinin yürürlüğe girmesiyle alakalı bir durumdur (Göktepe ve Seydi, 2015: 203). Soğuk Savaş'ın ilk dönemlerinde ABD'nin Truman Doktrini ve sonradan Türkiye'yi de dahil ettiği Marshall Yardımı programları çerçevesinde Türkiye'ye verdiği önem, Türkiye'de SSCB'ye karşı Batı bloğuna alındı izlenimi uyandırmış ve Türkiye'yi SSCB karşısında cesaretlendirmiştir. 1947'de ABD Başkanı Truman'ın duyurduğu doktrin, Sovyet komünizmine karşı Doğu Avrupa ülkelerine para yardımı yapmayı amaçlamaktaydı ki bu yardımdan Türkiye'nin alacağı miktar düşen 100 milyon dolarlık askeri yardımdı ve bu doktrin, SSCB'ye karşı oldukça cesaret verici bir gelişmeydi (Demir, 2017: 186). Şunu da belirtmekte fayda var, Truman Doktrini, II. Dünya Savaşı sonrası ABD dış politikasında, neticeleri günümüze kadar ulaşan son derece mühim bir dönüm noktasını meydana getirmiştir. Bunun nedenidir ki Sovyet basını, Truman Doktrini hususunda büyük bir tepki göstermiştir (Armaoğlu, 2007: 443).

Netice olarak Türkiye, 1948-1952 yılları arasında nerdeyse 300 milyon dolar yardım almıştır. Hem Truman Doktrini hem de Marshall Yardımı kapsamına dahil olan Türk hükümeti bu durumu Batı ile bütünleşme ve SSCB karşısında yalnızlıktan kurtulma

olarak algılamıştır (Göktepe ve Seydi, 2015: 205). Savaş sonrası Türkiye, değişen konjonktüre uygun olarak dış politikasını yeniden şekillendirmiştir.

V. Kurban'a göre 1950'li yıllarda Türk Dış Politikasının üç temel prensibe dayandığı görülmektedir. Sovyet yayılmacılığına karşı durulması, Batı ile askeri ve ekonomik işbirliğinin artması ve 1955'ten itibaren Kıbrıs Meselesi (2014: 257). Aynı şekilde C. Göktepe ve S. Seydi'ye göre Soğuk Savaş'ın ilk zamanlarında İnönü önderliğindeki Türkiye'nin, dış politikada temel hedefi Sovyet tehdidinin engellenmesi ve buna bağlı olarak Batı ile politik, ekonomik ve askeri işbirliğinin ilerletilmesidir (2015: 198).

3.1. Türkiye'nin NATO'ya Üye Olması ve SSCB'nin Buna Tepkisi

1945-1946 yıllarında, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin tehditlerine maruz kalması, Türkiye'nin dış politikada Batı ülkelerine yanaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle Türkiye, Batılıların kurduğu bütün politik, ekonomik ve askeri organizasyonlara katılmayı kendisine hedef edinmiştir (Kurban, 2014: 255). Demokrat Parti'nin, Türkiye'nin güvenliğini sağlayabilmek adına Batı bloğuna yanaşması, kuşkusuz dış politika tercihlerini etkilemiştir. Bu durumun en büyük örneği olarak NATO üyeliği gösterilebilir (Solak, 2019: 127).

Türkiye'nin NATO ittifakına katılmak istemesi, İkinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan Batı bloğuna katılma çabalarıyla ortaya çıkmıştır. Türkiye, NATO'nun daha kuruluş aşamasında bu ittifakın üyesi olabilmek için girişimlerde bulunmuş, fakat bir sonuca ulaşamamıştır (Kurban, 2014: 255). 25 Haziran 1950 günü Kuzey Kore ordusunun, Güney Kore'yi işgal etmesiyle başlayan ve Washington için bir sürpriz olan Kore Savaşı, Demokratik Parti (DP)'nin dış politikadaki manevra alanının genişlemesine yardım etmiştir (Göktepe ve Seydi, 2015: 208). NATO üyeliği için bu savaş bir fırsat olarak görülmüş ve Türkiye, Birleşmiş Milletler çatısı altında savaşa asker göndermiştir. Sonuçta Türkiye, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı bir saldırı endişesi ile NATO'ya üye olmak istemekteydi. Kore saldırısını destekleyen ya da en azından kışkırtan Moskova'nın, Türkiye'ye saldırması durumunda dış dünyadan yardım isteyebilmek için evvela saldırıya uğrayan ülkeye yardım edilmeliydi (Göktepe ve Seydi, 2015: 209).

SSCB'nin başında Stalin'in olduğu yıllarda, 19 Mart 1945 tarihinde Türkiye'ye gönderilen bir nota, iki ülke ilişkilerinde ciddi bir gerginliğe sebep olmuştur. Bu gerginlik Sovyet liderinin ölümüne kadar sürmüştür. Sovyet Rusya, toprakları içerisinde Türk soyundan çok sayıda insan bulunması ve bu ülkenin Türkiye ile sınırının özel bir öneme sahip olması nedeni ile başta Bulgaristan olmak üzere ve kendisine bağlı bir kısım ülkeleri Türkiye'ye karşı kullanmıştır (Kurban, 2014: 255).

SSCB'nin 'komünist ideoloji' nin fikirleri çerçevesinde yönetilmesi ile ABD ve taraftarlarında giderek artan komünizm düşmanlığından faydalanarak bir çıkar sağlamak, Türkiye'nin o günkü yöneticileri tarafından bir fırsat olarak değerlendirilmiştir (Kurban, 2014: 255). Türkiye'nin NATO ittifakına girmesine ABD'nin itirazı olmadığı halde, İngiltere ile NATO'nun bazı küçük üyelerinin itirazları olmuştur. Norveç, Danimarka, Hollanda, Belçika gibi devletler Türkiye'nin üyeliğine Sovyetlerin savaş ile karşılık vereceği düşüncesiyle Türkiye'nin üyeliğine itiraz etmişlerdir (Armaoğlu, 2007: 519). İngiltere ise, Türkiye ile ilgili Orta Doğu konusunda başka planları olduğu gerekçesiyle Türkiye'nin üyeliğine sıcak bakmasa da daha sonraki gelişmeler neticesinde fikir değişikliğine gitmiştir. Sovyetlerin Orta Doğu nezdindeki amaçlarını kendisi açısından büyük bir tehlike olarak gören İngiltere, Orta Doğu'da kalıcı olmanın yollarını aramaktaydı. Bu strateji içerisinde İngiltere, ancak Orta Doğu savunma sistemine katılması şartı ile Türkiye'nin NATO ittifak sistemine gitmesini destekleme karar almıştır (Bulut, 2008: 39). İngiltere, Orta Doğu'da artan Sovyet tehdidi nedeniyle, Türkiye'nin dünya üzerindeki jeostratejik konumundan yararlanabileceği düşüncesiyle Orta Doğu savunma sistemine katılma şartını ileri sürerek Türkiye'nin NATO ittifakına girişini desteklemeye başlamıştır (Solak, 2019: 128).

Kore savaşından sonra Türkiye'nin NATO ittifak sistemine alınması, ABD tarafından desteklenmiştir. Bu desteklemede tabii ki Türkiye'nin jeopolitik mevkisinin ve aynı zamanda NATO kuvvetleri Başkomutanı General Eisenhower'ın sağ kanadında güçlü bir destek olarak Türkiye'nin NATO ittifak sistemine alınması konusunda son derece arzulu olmasının, hatta bu durumu Amiral Carney'e söylemesinin de büyük tesiri olmuştur (Kurban, 2014: 256). Kore savaşından sonra, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki münasebetler önceki yıllara nazaran daha da bozulmuştur. Sovyetlerin yönlendirdiği Bulgaristan, Türkiye'ye 10 Ağustos 1950 tarihinde nota vererek, sayıları

250 bin'e varan Türk asıllı bir topluluğun üç ay içinde Bulgaristan'dan çıkarılacağını ifade etmiştir (Kurban, 2014: 256).

Türkiye'nin NATO ittifakına girmesi ile Türkiye liderliğinde bir Orta Doğu komutanlığının oluşturulması konusunun gündeme gelmesinden en çok SSCB rahatsız olmuştur. SSCB, 3 Kasım 1951 tarihinde Türkiye'ye bir nota göndererek, bu kuruluşun amacın saldırgan bir niyet taşıdığını ve halen Hitlerci generallerin yönetimi altındaki Almanya'nın bu kuruluşa katılmasından dolayı endişelerini ifade etmiştir (Kurban, 2014: 256).

Nihayetinde, NATO Bakanlar Kurulu Konseyi Yunanistan ile Türkiye'nin ittifaka alınmalarına karar vermiş, TBMM 18 Şubat 1952'de giriş anlaşmasını onaylamış ve Türkiye NATO ittifak sisteminin bir parçası haline gelmiştir. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bu askeri birliğe katılımına doğal olarak tepki göstermiştir. Türkiye'de ise bu tepki, kendi iç politikasına müdahale şeklinde algılanmıştır (Kurban, 2014: 256). Bu minvalde Türkiye, Sovyet tehdidine karşı sadece ABD'nin değil, bütün NATO ülkelerinin desteğini elde etmek suretiyle güvenliğini sağlamış olmaktadır (Armaoğlu, 2007: 520).

Türkiye, hem artan Sovyet tehdidine karşı kendi güvenliğini sağlamak hem de Batılı ülkelerin demokratik değerlerini yakalayabilmek adına NATO'ya müracaat etmiş ve Kore savaşının akabinde talebi kabul görmüştür. Sovyetler Birliği'nin itirazlarına rağmen gerçekleşen NATO üyeliği, Türkiye'nin güvenlik endişelerine karşı şemsiye görevi görmüştür.

3.2. Stalin'in Ölümü Sonrası İkili İlişkiler

Stalin'in ölmesi üzerine, dünyadaki çeşitli ülkelere Sovyetler Birliği'ne başsağlığı mesajları gönderilmiştir. Türkiye'den Celal Bayar, Sovyetler Birliği Yüksek Komiserliği'nin temsilcisi Nikolay Şvernik'e taziye mesajı göndermiştir (Kurban, 2014: 257).

Stalin'in 1953'te ölümünden sonra SSCB'nin Türkiye politikasında önemli değişiklikler olmuştur (Gürsoy ve Şahin, 2007: 97). Sovyetler Birliği'nin bu dönemde icra ettikleri ilk işlerden birisi, 30 Mayıs 1953'te bir açıklama yaparak, daha önceki yöneticilerin Türkiye'ye verdiği notalardaki taleplerin kendileri tarafından

benimsenmediğini ileri sürerek bir çeşit geri adım atmak olmuştur. Bu tarihten sonra Sovyet Rusya, Boğazlar üzerindeki hak iddialarından vazgeçildiğini resmen açıklamışlardır. Rus yetkililer, bu çabalarla Türkiye'nin güvenini yeniden kazanmayı amaçlamışlardır (Kurban, 2014: 258).

Sovyetler Birliği'nin, Boğazların yönetimin ele geçirme niyetlerine karşı Türkiye, kendisi ile dost olunulursa eğer, Boğazları, Sovyet Rusya aleyhine kullanmayacağı cevabını iletmiştir. Görüldüğü üzere, Sovyetler Birliği'nin 1953'te yaptığı açıklama ile bu görüşü her halükarda kadar kabul etmiş görünmektedir. İlgili tarihten itibaren Sovyet Rusya, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi talebinden vazgeçmiştir (Kurban, 2014: 258).

Görüldüğü üzere, Stalin'in ölümünden sonra SSCB'de işbaşına gelen yeni yönetim, Türkiye ile yaşanan sorunların çözüme kavuşturulması amacıyla bir girişimde bulunmuş ve bu girişim, Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

3.3. Bağdat Paktı, Balkan Paktı ve Türkiye-SSCB İlişkileri

NATO üyeliği, Türkiye'nin dış politika felsefesinde pasif olmayan bir devir açmıştır. Bundan sonra Türkiye'nin dış politikası, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu bölgesindeki güvenlik ve savunma sistemlerinin daha da güçlendirilmesine yönelmiş, bu minvalde Türkiye ön planda rol oynamıştır (Armaoğlu, 2007: 521). Sadece NATO üyeliği ile de değil, Asya bölgesinde, Çin Halk Cumhuriyeti'nin bir güç olarak ortaya çıkması ve Kore Savaşı ile uluslararası komünizmin geniş bir coğrafyada tehlike ortaya çıkarması gibi gelişmeler Türkiye'yi kendi güvenlik sistemini güçlendirmek zorunda bırakmıştır. Yaşanan bu hadiselerin etkisi altında kalan Türkiye, Balkan Paktı ile Bağdat Paktı'nın kurulmasında etkili rol oynamıştır (Bulut, 2008: 38).

Türkiye'de Demokrat Parti yönetimi ve onun lideri Adnan Menderesle birlikte Türkiye, kendi coğrafyasında ittifak arayışına giren ve Orta Doğu'da öncü ülke olma hedefleri sergileyen bir ülke konumunda olmuştur. NATO üyeliği, SSCB karşındaki güvenlik arayışını bitiremediğinden, komünizmin ortaya çıkardığı tehdit algısı Türkiye'nin bölgesel paktların kuruluşuna liderlik etmesine sebep olmuştur (Göktepe ve Seydi, 2015: 206). Kendi bölgesinde Batılı ülkelerin değerlerini benimsemiş bir çevre yaratmak isteyen DP iktidarı, Batılı ülkelerin Orta Doğu coğrafyasındaki çıkarları ile

Türkiye'nin çıkarlarını bir araya getiren bir politika için gayret sarf etmiştir (Bağcı 2001'den aktaran Göktepe ve Seydi, 2015: 207).

1953 yılında D. Eisenhower'ın ABD'de iktidara gelmesiyle birlikte, ABD Orta Doğu politikasını gözden geçirme ihtiyacı görmüştür. ABD'nin yeni yönetimi değişen uluslararası konjonktürde Orta Doğu'nun Sovyet ihtiraslarına karşı savunulması konusunda bir organizasyon oluşturmak suretiyle Orta Doğu'da inisiyatifi ele almaya karar vermiştir (Kurban, 2014: 259). ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, Hindistan, Mısır, İsrail gibi ülkeleri de kapsayan bir geziye çıkmıştır ve Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Suriye'nin, Sovyet tehdidine maruz kaldığını ve tehlikeyi daha fazla hissettiklerini idrak etmiştir (Solak, 2019: 126).

Şu nokta açıktır ki, Eisenhower'ın ABD Başkanı olması hem komünizmle mücadele noktasında hem de Türkiye'nin Orta Doğu politikasını şekillendirme konusunda adeta bir dönem noktasıdır (Solak, 2019: 129). O zaman ki ikili ilişkilerde yaşanan gelişmeler SSCB'nin gayri resmi sözcüsü olarak görülen Pravda (Gerçek) gazetesinde yer almıştır. Pravda'nın köşe yazarlarından V. Medvedev, Türkiye ve SSCB arasındaki münasebetlerin karakterinin Türkiye tarafından değil ancak, ABD yönetiminin şekillendirdiğini ifade etmiştir. Yazar, Türkiye'nin başarıyla yaşadığı Milli Mücadele yıllarında, Türkiye'ye Rusya tarafından verilen desteği ve 1921 yılındaki Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması'na atıfta bulunarak, Atatürk'ün, Türkiye ile SSCB arasındaki münasebetlerin Türkiye'nin milli çıkarlarına uyumlu olduğunu en iyi idrak eden insan olduğunu ifade etmiştir (Kurban, 2014: 260).

Doğu ve güney sınırlarında bir savunma güvencesi arayan Türkiye, Balkan Paktı'nın bir benzerini yapmaya çalışmış ve 1955'te Bağdat Paktı'nı kurmuştur. İkinci Dünya Savaşı ertesi Sovyet talepleriyle karşı karşıya kalan Türkiye, bir taraftan Batılı devletlerle münasebetlerini ilerletmeye çabalarken, diğer taraftan Arap ülkelerinin desteğini almaya çabalamıştır (Serbest, 2016: 406). Türkiye ve Irak'ın yanı sıra İran, Pakistan ve İngiltere katılmış, 1958 Irak İhtilali sonrası Irak'ın ayrılması ile ABD gözlemeci olarak katılmış ve Paktın adı Merkezi Anlaşma Teşkilatı (CENTO) olmuştur (Göktepe ve Seydi, 2015: 212). İlgili paktın imzalanmasından sonra Mısır ve Suriye, Türkiye ve Irak'a karşı geniş bir karalama kampanya açmışlardır. Bağdat Paktı, Batı emperyalizminin kendi amelleri doğrultusunda kullandığı ve İsrail Devletine hizmet eden

bir araç olarak gösterilmiştir. Mısır ile Suriye'nin bahse konu kampanyalarının etkisiz bırakılması amacıyla İngiltere, Pakistan ve İran'ın katılımı sağlanmıştır (Armaoğlu, 2007: 527).

Batı bloğunun tam desteğini kazanmak amacıyla Orta Doğu'ya eğilmesi gerektiğini fark eden Türkiye yönetimi, Orta Doğuyla daha çok alakadar olmaya başlamıştır (Solak, 2019: 128). Türk basınında bile Bağdat Paketi'nin, SSCB karşıtı bir yapılanma olduğu açıkça savunulmaktaydı. Bağdat'ta yürütülen Türk-İrak müzakereleri esnasında, basında şöyle bir yazı yer almıştır: Taraflarca, Amerika'dan satın alınan silahların, lazım olması halinde İsrail'e karşı olmayacak şekilde fakat, SSCB'ye karşı kullanılacağına karar verilmiştir (Kurban, 2014: 260).

SSCB Yüksek Sovyet'inin toplantısında SSCB Komünist Partisi Genel Sekreteri N. S. Hruşov'un ifade ettiği şu sözler oldukça ilginçtir: Türkiye'yi İnönü ve Atatürk yönettiği zamanlarda iki ülkenin çok iyi münasebetleri vardı, daha sonra bu münasebetler bozuldu (Kurban, 2014: 262). SSCB yöneticilerinin bu sözleri sarf etmesi tabii ki boşuna değildir. Savaş sonrası dönemde Batıya daha çok yakınlaşıp Sovyetlere sırtını dönmemek Türkiye, Sovyetler Birliği'nin istemediği bir durumdur. Ancak şunu da belirtmekte fayda var. Bu duruma sebep olan yine SSCB'nin kendisidir. Özellikle İngiltere'nin pakta dahil olmasından sonra, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı Orta Doğu'da 'birkaç batılı devlet' tarafından askeri gruplaşmalar oluşturuluyor iddiasını gerekçe göstererek 16 Nisan 1955'te bir bildiri yayınlarak bu durumu kınadığını duyurmuştur (Serbest, 2016: 412).

Sovyet tehdidinin belirgin şekilde artması üzerine Batı'ya iyice yönelen Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında, Türk Dışişlerinin en çok iştiğal olduğu alanlardan birisi de Balkanlar olmuştur (Bulut, 2008: 43). Bir yandan Doğu'da blok oluşturmaya çalışan Türkiye, diğer yandan Batı'da blok oluşturmaya çalışıyordu. Balkanların ve Türkiye'nin güvenliğini sağlamlaştırma ve aynı minvalde Balkan ülkeleri arasındaki potansiyel işbirliğini ilerletme ve daha özeldir Yugoslavya'nın Doğu bloğu tarafına yönelmemesi beklentisiyle Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya Dışişleri Bakanları, ABD'nin desteği ile 1953'te Ankara'da bir dostluk ve işbirliği anlaşması imzaladılar. 1954 Ağustosunda bu anlaşma 'Balkan Paketi' adını almıştır (Göktepe ve Seydi, 2015: 212). Balkan Paketi'nin kurulmasındaki en önemli unsur belki de Türk-Yunan yakınlaşmasıdır.

NATO'ya girme konusunda her iki ülke ortak bir çaba harcamış, iki ülke arasında tabii bir yakınlaşma meydana gelmiştir. Hatta Ocak 1952'de Yunanistan Dışişleri Bakanı Türkiye'yi ziyaret bile etmiştir (Armaoğlu, 2007: 522).

Balkan Paktı kısa süreli olmuştur çünkü Stalin'in ölümü ile beraber Tito, Sovyetler ile yakınlaşma stratejisi başlattı ve bağlantısızlar içerisinde Nasr ve Nehru ile birlikte etkin bir politika sürdürmek istemiştir (Göktepe ve Seydi, 2015: 212). Menderes'in Balkan Paktnı 'NATO'nun Balkanlar'daki devamı' olarak algılamasına rağmen, Tito'nun en başından beri Batı'ya yakınlaşma meselesinde dikkatli bir tavır takındığı söylenebilir (Bulut, 2008: 55). Sadece Yugoslavya'dan kaynaklı değil, Türkiye ve Yunanistan arasındaki 1955 yılından itibaren ortaya çıkmaya başlayan Kıbrıs meselesi yüzünden de Balkan Paktı işlerliğini yitirmiştir. Türkiye ile Yunanistan arasındaki Kıbrıs sorununa rağmen Türkiye Balkan Paktı'nın etkilenmemesi için bazı olayları umursamamıştır ancak yine de Balkan Paktı'nın sona ermesine engel olunamamıştır (Armaoğlu, 2007: 523).

Türkiye'nin bahse konu dönemki dış politikası, ittifak arayışları olarak değerlendirilebilir. Özellikle, Balkan ve Bağdat Paktları örneklerinden de görüldüğü gibi bu girişimler Türkiye'nin güvenliğine bir fayda sağlamadığı gibi paktın dışında kalan diğer ülkelerin de aynı zamanda tepkisine neden olmuştur (Göktepe ve Seydi, 2015: 213). Ancak şunu da söylemekte fayda vardır. Bu pakt stratejisi, genel olarak ABD tarafından planlanmıştır. ABD'nin bu politikası, Türkiye'ye Orta Doğu'da üzerine almak istediği liderlik rolünü elde etmek için önemli bir fırsat vermiştir (Solak, 2019: 130). Orta Doğu'da Sovyet tehdidine karşı bir savunma paktn oluşturulması, ABD'nin fikri olmasına karşın, bütün çabalara rağmen ABD pakta dahil olmamıştır (Solak, 2019: 138).

Soğuk Savaşın en yoğun olduğu yıllarda Sovyet tehdidini yakından hisseden ülkeler başta ABD olmak üzere Batılı devletlerle işbirliği yapma yolunu seçmiştir. Normal şartlar altında, yönetim şekilleri birbirinden tamamen farklı üç ülkenin, demokratik Türkiye, komünist Yugoslavya, krallık Yunanistan'ın birbirine bu kadar yaklaşması öngörülmezken, yoğun diplomatik faaliyetler sonucunda ortak bir paydada buluşan üç Balkan ülkesinin ortak noktası, Sovyetler Birliği'nin Balkan ülkelerini kontrol altına alabileceği endişesidir (Bulut, 2008: 46).

3.4. Küresel Gelişmeler Işığında Türkiye-SSCB İlişkileri

Soğuk Savaş yıllarında farklı kamplarda yer alan iki ülke, kamplaşmanın getirdiği sert uluslararası alanda sadece ikili ilişkilerin etkisinde kalmamış, aynı zamanda küresel sistemde meydana gelen gelişmelerden de etkilenmişlerdir. Orta Doğu’da meydana gelen gelişmeler, casusluk faaliyetleri, silahlanma yarışı ve Türkiye’nin Yunanistan ile yaşadığı Kıbrıs sorunu Türkiye ile SSCB ilişkilerini etkileyen faktörlerden bazılarıdır.

3.4.1. Irak İhtilali ve SSCB ile İlişkiler

Bağdat Paktı’nın oluşum sürecinde, Arap ülkeleri içerisinde istisnai bir örnek olarak Irak yönetiminin, politikalarını tamamıyla Batı’ya endekslemesi ve Türkiye’nin yanında bulunarak diğer Arap ülkelerinden farklı bir cephede yer alması, Irak içerisinde Batı karşıtı bir askeri odağın güçlenmesine ve netice olarak yönetimi ele geçirmesine yol açmıştır. 14 Temmuz 1958’te General Abdülkerim Kasım liderliğindeki Bağımsız Subaylar olarak adlandırılan bir askeri grup Başbakan Nuri Said ile Kral Faysal’ı öldürerek yönetimi ele geçirmiştir (Serbest, 2016: 418).

1957’de Suriye’de meydana gelen olaylar ve 1958 Irak İhtilali karşısında tarafların takındığı farklı tutumlar, Ankara-Moskova hattında tekrar zikzaklara neden olmuştur. Bu dönemdeki Moskova’daki yöneticiler ‘soğuk-sıcak duş’ stratejisi uyarınca bir yandan Türkiye’ye yüklenirken, diğer yandan da ekonomik alanda işbirliğini başlatmak üzere Türkiye lehine bazı açılımlarda bulunmuşsalarda bu konuda pek başarılı olamamışlardır (Kurban, 2014: 272).

Irak’ta darbe yapıldığı haberi Ankara’ya ulaştığında, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes, Pakistan ve İranlı mevkidaşlarına Irak’a müdahale yapılmasını telkin etmiştir. Ancak Pakistan ve İran, bu öneriye yanaşmayınca, bunun üzerine Menderes, ‘ O halde biz gereğini yaparız’ demiş ve Türkiye-İrak hududuna hemen bir kolordu gönderilmesini istemiştir (Serbest, 2016: 420).

Türkiye’nin Irak’ta yaşanan darbe sonrasında Irak’a müdahaleye niyetlenmesi, Sovyetler Birliği’ni harekete geçirmiştir. Darbenin lideri General Kasım’dan yana bir tavır sergilemeye başlayan Sovyetler Birliği, 24 Temmuz 1958’de Türkiye’ye bir nota vererek, silahlı bir çatışmanın ortaya çıkaracağı ‘ağır sorumluluklar’ konusunda Türkiye’yi uyarmıştır (Serbest, 2016: 420). SSCB, bir yandan Türkiye’yi müdahale

konusunda verdiği sert bir dil içeren nota ile uyarırken, diğer yandan da Rusya'nın güney bölgeleri ile Bulgaristan-Türkiye sınırında askeri tatbikatlar başlatmıştır (Armaoğlu, 2007: 513). Moskova, Türkiye'yi NATO'nun ileri bir karakolu olarak gördüğünden, Türkiye'yi pasif hale getirmek amacıyla hem Türkiyenin hudutları yakınlarına yığınak yapmış hem de diplomatik baskı için Türkiye'ye nota vermiştir (Kurban, 2014: 266).

3.4.2. U2 Hadisesi ve Küba Buhramı

Sovyetler Birliği'nin geliştirdiği uzay ve roket teknolojisi U2 hadisesinin temel nedenini oluşturur. ABD'nin gözlem ve istihbarat uçağı olan U2, Sovyet askeri tesislerinin fotoğraflarını çektiği anda teknik bir arıza neticesinde Sovyet topraklarına mecburi iniş yapmış ve böylece ABD ile SSCB arasında U2 krizi patlamıştır. Sovyetlerin uzun menzile sahip füzelere sahip olması nedeniyle ABD'ye karşı ani baskın ve bir sürpriz darbe vurma imkanı elde etmiştir. ABD'ye göre buna engel olunmalı ve casusluk faaliyetleri ile bu durum düzenli olarak gözlenmeliydi (Armaoğlu, 2007: 600).

U2 krizi, Türkiye ile SSCB ilişkilerini de etkilemiştir. Türkiye, uçağın Adana'dan kalkış yapmasına rağmen, Sovyet topraklarına girmesinin doğrudan Türkiye hava sahasından değil, Pakistan hava sahası üzerinden olması dolayısıyla sorumluluğa sahip olmayacağını Sovyetler Birliği'ne bildirmiştir (Armaoğlu, 2007: 602).

ABD ile SSCB arasındaki bir diğer gelişme ise Küba Buhramıdır. SSCB'nin ABD'ye sadece 150 kilometre uzaklıktaki Küba'ya uzun menzilli füzeler yerleştirme isteği iki ülke arasında krize neden olmuş ve bu kriz Türkiye'yi de doğrudan etkilemiştir. Küba'daki Sovyet füzelerinin kaldırılması karşılığında ABD, Türkiye'de konuşlu bulunan Jüpiter füzelerini sökmüştür.

Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesi, Türkiye'de hayal kırıklığı yaratmıştır. ABD'nin gerekli bir durumda veya Sovyetlerle bir pazarlık durumu söz konusu olduğunda Türkiye'den hemen vazgeçebileceğine yönelik bir şüphe oluşmuştur. Küba krizinden sonra 1964 tarihli Başkan Johnson Mektubu hadisesi ise bu şüpheleri daha da arttırmıştır. Türkiye ise ABD kendisini feda etmeden Sovyetler Birliği ile münasebetlerini yumuşatmak için harekete geçmiştir (Armaoğlu, 2007: 611).

3.4.3. Kıbrıs Sorunu ve Türkiye-SSCB İlişkileri

NATO'nun Güneydoğu kanadını oluşturan iki ülke Türkiye ve Yunanistan arasındaki 1955'te başlayan Kıbrıs anlaşmazlığı NATO'nun bu kanadını kullanılamaz hale getirmiştir. Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların artmasına paralel olarak Orta Doğu bölgesindeki sorunların da artması, Türkiye'nin sahip olduğu coğrafyanın önemini korumasını sağlamıştır.

1964 yılında ABD Başkanı Johnson'un Türkiye'ye gönderdiği sert ve anlamsız mektup, Türkiye'yi 1945'ten bu yana ilişkilerinin gayet soğuk olduğu Sovyetler Birliğine yakınlaşmaya ve bu ülkeyle ilişkilerine yeni bir yön vermeye itmiştir (Armaoğlu, 2007: 617-618). Onun içindir ki, özellikle ekonomik alanda Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerde adeta sıçrama yaşamıştır (Armaoğlu, 2007: 618). Bunun yanı sıra 8-9 Ağustos 1964 bombardımanında SSCB, Türkiye'nin bombardımanı hemen sonlandırmasını istemiştir. Ancak Türkiye'ye verilen notalar uyarı mahiyetinde olup, sert bir dil kullanılmamıştır (Armaoğlu, 2007: 828).

1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs meselesine yaklaşımı oldukça ilginç olmuştur. Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadından çekilmesi Sovyetleri son derece sevindirmiş ve Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkileri bir soğukluk devresine girmiştir. Sovyetlerin bu şekilde davranmalarına neden olan faktör ise Türkiye'nin adayı bir NATO askeri üssü haline getirmesinden duyulan korkudur (Armaoğlu, 2007: 807). Bu nedenle Türk askerinin Kıbrıs'taki varlığına en çok itiraz eden ülkelerden biri Sovyetler Birliği olmuştur (Armaoğlu, 2007: 831).

Sovyet Rusya, ilginç şekilde Türkiye ve Kıbrıs konusunun garantör ülkeler (Türkiye, Yunanistan ve İngiltere) arasından çıkarıp uluslararası bir konferans yoluyla çözülmesi gerektiğini belirten bir deklarasyon ilan etmiştir. Sovyetlerin bu teklifi, Türkiye'nin anlaşmalardan doğan haklarını bir kenara itiyor ve Kıbrıs konusunda alelade bir devlet haline getiriyordu. Buna karşılık Sovyet Rusya, kendisini hiç ilgilendirmeyen bu konuda söz sahibi oluyordu. Sovyetlerin bu teklifi, sorunun çözümünün uzayacağı gerekçesiyle Türkiye tarafından reddedilmiştir (Armaoğlu, 2007: 806-808).

3.5. İkili İlişkilerde Yumuşama Dönemleri

Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerin öncüsü genel olarak bakıldığında ekonomi olmuştur. Bu durum sadece Soğuk Savaş sonrası için değil, Soğuk Savaş döneminde hatta cumhuriyetin ilk yıllarında bile böyle olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türkler ve Ruslar bir yandan politik anlaşmalar yaparken diğer yandan ticari ilişkiler geliştiriyorlardı (Korhan, 2012: 95).

1950'li yıllar Soğuk Savaşın neden olduğu husumetle geçmiş, ekonomik alanda herhangi bir işbirliği söz konusu olmamıştır. Ancak 1960'lı yıllarda Süleyman Demirel'in kalkınmaya ağırlık verdiği merkez sağ hükümeti yönünü SSCB'ye dönmüştür. Bu gelişmeler SSCB Başbakanı Alexei Kosygin'in 1966 yılında gerçekleştireceği ziyaret için zemin hazırlamış ve sonraki on yılda çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Arpaçay'da baraj, İskenderun Demir ve Çelik fabrikası, Seydişehir Alüminyum fabrikası, Orhaneli'nde Termik santral gibi yatırımlar SSCB tarafından yapılmıştır (Özel ve Uçar, 2019:5-6).

Global anlamda bakıldığında zıt iki kutup arasında 1959 yılında, hala krizlere varan önemli problemler olmakla beraber, karşılıklı ziyaretler neticesinde belirli bir oranda yumuşama havası da vardı. Türk mediasında ABD'nin yanı sıra, NATO üyesi ülkelerin SSCB ile olan ekonomik ilişkilerini ilerletirken, Türkiye'nin Sovyetler Birliğine karşı NATO'nun 'en ağır seyreden gemisi' olmasının anlaşılmaz olduğu ifade ediliyordu (Günver 1985'ten aktaran Göktepe ve Seydi, 2015: 2015).

1959 yılında Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar beraberindeki bir heyetle Moskova'yı ziyaret etmesinin ardından Sovyetlerle üst düzey ziyaretler başlamıştır. 1960 yılının başlarında, Sovyet Rusya ile Türkiye ilişkilerindeki yumuşama dikkati çekmektedir. Türkiye'nin 1960 yılından itibaren Sovyetlerin yakınlaşma ve yumuşama girişimlerine olumlu baktığı anlaşılmalı beraber, Türkiye'nin Batı dünyasından beklediği ekonomik desteği alamaması da bu politik gelişmede etkili olmuştur (Kurban, 2014: 269).

1960 Martında ayında Türkiye, SSCB ve Polonya ile ticari anlaşma imzalamıştır. Buna göre, 1960 yılı içinde Rusya ile 21, Polonya ile 22 milyon dolarlık mal takas edilecek, her iki ülkeye pamuk, deri, yün, maden, makine, kâğıt hamuru ve cam satılacaktır (Kurban, 2014: 269). Her ne kadar Türkiye, 1959 ve 1960 yıllarında Sovyetler

Birliği ile münasebetlerini düzeltmek için harekete geçmiş ise de 27 Mayıs 1960 darbesi ile bu teşebbüsler gerçekleşmemiştir (Armaoğlu, 2007: 827).

1972 yılındaki İlkeler Deklarasyonu ile 1978’de İyi Komşuluk ve Dostça İşbirliği İlkeleri Siyasal Deklarasyonu, Türkiye ile SSCB arasında imzalanan ve iki devlet arasında münasebetlerin normalleştirdini gösteren iki önemli belgedir (Yanar 2002’den aktaran Demir 2017: 186).

12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra, iktidarı devralan askeri hükümet ülkenin dış politika seçeneklerini çoğaltmayı amaçlayarak Moskova ile Washington arasında belli bir denge politikası izlemeyi planlamıştır. İkili ilişkilerde gözlenen hareketlilik 1984 tarihli Doğalgaz anlaşması olmuştur (Büyükakıncı, 2004: 10).

1980’lerde iki ülke arasında vuku bulan en mühim gelişme, 1984 tarihli enerji anlaşmasıdır. Bu enerji anlaşması, Türkiye’nin 1987 yılından başlayarak 25 yıllığına SSCB’den doğalgaz alımını öngörüyordu ki, SSCB verdiği doğalgaz karşılığında Türkiye’den et, tahıl, pamuk ve sanayi ürünleri almayı kabul etmiş ve böylelikle Türkiye, o yıllarda dağılma belirtileri vermeye başlayan Sovyetler Birliği’nin yıkılışından sonra o coğrafyada ortaya çıkacak yeni devletleri de tanıma şansını Rus pazarına girerek elde etmiştir (Demir, 2017: 187).

1945-1991 yılları arasındaki Soğuk Savaş döneminde, farklı kutuplarda yer almanın getirmiş olduğu siyasi gerilimin Türk-Rus ilişkilerinde, özellikle dönemin başlarında, sonuna kadar hissedildiği söylenebilir. Ancak dönemin ilerleyen yıllarında, hem dünyada meydana gelen gelişmeler hem de iki ülkenin farklı alanlarda yaşadıkları sıkıntılar, alternatif dış politika aramalarına neden olmuş ve neticesinde yakınlaşma dönemleri yaşanmıştır. Türkiye’nin ekonomik olarak geri kalmışlığı ve Kıbrıs konusunda yalnızlığı, SSCB’nin ise Batı dünyası tarafından daimi olarak dışlanmışlığı ve Türkiye’nin stratejik önemi iki ülkenin yakınlaşmasının başlıca nedenleridir. Ancak burada şunu vurgulamak gerekir, Türkiye’de yaşanan iki darbe (1960 ve 1980) Türkiye ile SSCB’nin yakınlaşma sürecine büyük darbe vurmuştur. Soğuk Savaş döneminin sonlarına doğru yapılan bir doğalgaz anlaşması sayesinde iki ülke ilişkileri ilerleme kaydetmeye başlamış ve her iki ülke de uluslararası arenada alternatif politika sahibi olmanın getirdiği rahatlıkla hareket kabiliyetine sahip olmuştur.

4. SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ (1991-2020)

Gerek İmparatorluklar döneminde gerekse Soğuk Savaş döneminde sürekli bir gerginlik ve güvensizlik içinde olan Türk-Rus ilişkileri, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile bir nebze de olsa yumuşama havasına girmiştir. 1990'ların ilk yıllarında, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Soğuk Savaş yıllarına damga vuran Türk-Rus ilişkilerindeki gergin hava birkaç yıl arayla etkisini kaybetmiştir. Çünkü her şeyden önce Rusya, sona eren 'son modern çağ imparatorluğunun' ardından kendi içinde çetin sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Öncelikle eski birliğini mümkün olduğunca korumaya çalışırken, akabinde Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinde ardı ardına patlak veren etnik savaşlar, Rusya'nın ilgisini ve kaynaklarını ister istemez kendi iç sorunlarına yöneltmiştir (Yılmaz, 2010: 28).

Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru Türkiye ve SSCB arasındaki ilişkilerde yaşanan gerginlik iyice azalmıştır. Bu durumun yaşanmasında, Mihail Gorbaçov ve Turgut Özal'ın çabaları etkili olmuştur (Ayvaz, 2020: 49). Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile ortaya çıkan Rusya Federasyonu ile münasebetler, vakit kaybetmeden tesis edilmiştir. Soğuk Savaş atmosferinden çıkan komşu yakın iki devlet bakımından yeni dönem oldukça ümit vaat edici şekilde başlamıştır. İlk yıllarda hızlı bir şekilde başlayan yakınlaşma süreci hem Türkiye'den hem de Rusya'dan kaynaklanan bazı problemlerden dolayı istenildiği seviyeye ulaşamamıştır (Özbay, 2011: 36).

Çoğu zaman Türk-Rus ilişkilerinin Soğuk Savaşın bitimiyle gelişmeye başladığı iddia edilmektedir. Türkiye ile SSCB arasındaki münasebetlerin tekrar canlanması döneminin 1960'lı yıllara dayandığı düşünülürse, bu değerlendirmenin bütünüyle doğru olmadığı iddia edilebilir. Bu tarihten başlayarak, ikili münasebetlerde köklü değişiklikler meydana gelmeye başlamış, ekonomik ilişkilerde görülen canlanma farklı alanlara da yansımıştır. İşbirliği konusundaki ilk gerçekçi adımlar, 1960'lı yılların ikinci yarısında atılmış, bu dönemde Sovyetler Birliği'nin yardımıyla Türkiye'de birçok sanayi tesisinin yapımına başlanmıştır. Genel kanı Türk-Rus ilişkilerinin Soğuk Savaşın bitimiyle başladığı şeklindedir. Türk ile Sovyet ilişkilerinin 1960'lı yıllardan itibaren canlanmaya başladığı dikkate alınırsa bu kanının tamamıyla yanlış olduğu ileri sürülebilir. Bu tarihten başlayarak karşılıklı ilişkilerde canlanma başlamış, bu canlanma ekonomik alanda başlayarak diğer alanlara da yayılmıştır. Soğuk Savaş döneminden sonra uluslararası

politikada yaşana gelen köklü değişiklikler Türk-Rus ilişkilerinde önyargıların yıkılmasında ve sınırların ortadan kalkmasında en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Özbay, 2011: 36).

Tarihten gelen sürekli savaş ve şüpheli barış dönemleri nedeniyle Türk-Rus ilişkilerine genel olarak hakim olan geleneksel söylem bir oluşmuştur. Türk-Rus ilişkilerinin kronolojik geçmişine ve Türk yazınında hakim olan söylem merkezli biçimde bakıldığında, iki imparatorluk arasında yaşanan hakimiyet kurma mücadelesini yansıtan savaşlar ve bu savaşlar sonucunda ortaya çıkan düşmanlık vurgusuyla renklendirilmiş rekabetin biçimlendirdiği, çoğunluk olarak Türk tarafı aleyhine gelişmeleri öne çıkaran olumsuz bir söylemle bütünüyle karşılaşılmaktadır (Çelikpala, 2015: 119). 1990'lı yılları esas olarak ikiye ayırmak gerekirse ilk beş yıla rekabet, ikinci beş yıla ise işbirliği diyebiliriz. Mithat Çelikpala bu durumu şöyle özetliyor:

Türk-Rus ilişkileri açısından 1990'lı yılların ilk yarısı geçmişin gölgesinde 'rekabeti', ikinci yarısı ise yeni bir vizyonla şekillenen parlak geleceğe işaret eden 'işbirliğini' öne çıkartan söylem ve eylemlerin hakim olduğu bir geçiş dönemidir. Türk-Rus ilişkileri, 1990'lı yıllarda ekonomik ve ticari alanda derinleşip boyut kazanırken, karşılıklı korkuların yarattığı güvensizlik dostluk ve işbirliğinin siyasi ve güvenlik konularını da içeren geniş bir alana yayılmasını mümkün kılmamıştır (2015: 122).

1990 ve sonrasında, Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından hemen önce, Moskova ve Ankara, iyi komşuluk, dostluk ve işbirliği anlaşmaları imzalamışlardır (Büyükkakıncı, 2004: 16). Yapılan bu anlaşmalar SSCB ile yapılmıştır. Sovyetler Birliği'nin asli mirasçısı olan Rusya Federasyonu ile diplomatik ikili münasebetler, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in 20-22 Ocak 1992 tarihleri arasında gerçekleştirdiği bir Rusya ziyaretiyle başlamıştır (Çelikpala, 2007:271). 1992 yılı boyunca, iki devlet arasındaki ilişkilerin resmi düzeylerde ilerleyebilmesi amacıyla bir dizi anlaşmalar imzalanmıştır. Keza, iki devlet arasındaki ilişkilerin kurucu belgesi, 25 Mayıs 1992 tarihinde dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in Moskova ziyareti esnasında imzalanan ve 19 Temmuz 1994 tarihinde yürürlüğe giren Türkiye-Rusya arasındaki ilişkilerin esasları hakkında anlaşma olmuştur (Büyükkakıncı, 2004: 17).

Hem Türkiye hem de Rusya için, iki devletin birbiri açısından önemini vurgulayan arttıran bazı tarafsız faktörler vardır. Rusya açısından, Türkiye'nin uluslararası suyollarından iki tanesini kontrol etmesi, Orta Doğu'da stratejik önemi olan bir ülke olması ve gelişen ekonomik ilişkiler nedeniyle, Türkiye gözden çıkarılmayacak kadar

değerli bir ülkedir. Türkiye açısından bakacak olursak ise, ekonomisi için ihtiyaç duyulan büyük çapta doğal kaynaklara sahip olması, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)'nin daimi üyesi, kayda değer bir askeri güç olarak gözden çıkarılamayacak bir ülkedir (Özbay, 2011: 36). 1990'lı yılların başları iki ülke arasındaki münasebetlerin en problemli olduğu yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır (Özbay, 2011: 37). Yine de bütün anlaşmazlıklara rağmen ekonomik alanda ciddi bir potansiyel keşfedilmiş ve kullanılmıştır. İlk yıllarda siyasi alanda daha çok rekabet gözlemlenirken, ekonomik alanda işbirliğinin görülmesinin nedeni, Rusya'nın bu dönemde iktisadi sıkıntı içinde olmasıdır (Yeşilot ve Özdemir, 2016: 65). Her iki tarafın da birbirine ihtiyaç duyması, yaklaşmayı kaçınılmaz kılmıştır. Türkiye ve Rusya, Soğuk Savaş sonrasında işbirliği yapması gereken alanlarda işbirliği yapmış, çıkarların çatışması beklenen alanlarda ise soğuk bir çıkar çatışması yaşamıştır.

2000'lerden sonra ilişkiler, hem Türkiye siyasi iktidarında hem de Rusya siyasi iktidarındaki değişikliğin havası içinde gerçekleşmiştir. Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yönetime gelmesi, Rusya'da ise siyasi yetkiyi Vladimir Putin'in alması günümüze değin ilişkilerin bu siyasi aktörler tarafından şekillenmesine yol açmıştır (Ayvaz, 2020: 49).

4.1. Türk-Rus İlişkilerinde İşbirliği Alanları

Türkiye tarafından bakıldığında, komünist bloğun çöküşü ile Rus baskısı önemli bir oranda azalmış, Sovyetler Birliği'nin parçalanması, spesifik olarak güvenlik alanında bir rahatlama getirmiştir. Dünyada var olan zıt iki kutuplu sistemden, ABD liderliğinde sürdürülen hiyerarşik ya da tek kutuplu bir sisteme doğru dönüşürken (en azından siyasi veya askeri anlamda), tarihsel bakımdan Batı bloğunda yer alan Türkiye'nin Rusya'ya yönelik güvenlik algısı belirgin bir şekilde hafiflemiştir (Yılmaz, 2010: 29). Güvenlik endişelerindeki bu rahatlama iki komşu arasında yaklaşmayı beraberinde getirirse de ikili ilişkilerde daimi bir güvensizlik havası daima yerini korumuştur. Türk-Rus ilişkileri, 1990'lı yıllarda ticari ve ekonomik alanda genişleyip ileriye yönelik ivme kazanırken, karşılıklı korkuların her iki taraftan fikriyatında ortaya çıkardığı güvensizlik, dostluk ve işbirliğinin siyasi ve güvenlik konularını da kapsayan oldukça büyük bir alana yayılmasını mümkün hale getirememiştir (Çelikkpala, 2015: 122).

İkili ilişkilerdeki yakınlaşma ve işbirliği temelde her iki ülkenin yaşadığı ekonomik sorunlar kaynaklıdır. Güvenlik ve ulusal çıkar alanlarına girildiğinde ise işbirliği yerini çatışma ve anlaşmazlığa bırakmaktadır. Her iki ülkedeki iç politika dengelerine hakim olan ifadelerin dönem dönem radikal yön değişikliklerinde bulunmaları, karşılıklı bazı gerilimler yaşanmasına sebep olmuş, fakat bunların akabinde güçlenen ekonomik ilişkiler, bu sürecin içinde dengeleyici bir unsur olarak ortaya çıkmıştır (Büyükakıncı, 2004: 2). 1980’li yılların başlarından başlayarak, ortaya çıkan yeni süreçte, ekonomik araçlarının ikili ilişkiler seviyesinde birincil plana getirilmesi, daha çok siyasal alanlarda yoğunlaşan sorunların sertliğinin azaltılmasına katkıda bulunmuştur. Uluslararası ilişkilerin kuramsal açımlarında, işlevselci okulun önerdiği gibi sorunların yoğunlaştığı ve kemikleştiği ilişkiler çerçevesinde işlevsel araçlarla işbirliği potansiyelinin araştırılması ve geliştirilmesi her an krize dönüşebilecek olası gerginliklerin aşılabilmesini ve üzerinde uzlaşılacak ya da ortak kazanımlar elde edilebilecek alanların ön plana çıkarılmasını olanaklı kılar (Büyükakıncı, 2004: 2).

Türkiye’nin Rusya ile ticaretinin oldukça önemli bir bölümünü Rusya’dan ithal edilen doğalgaz oluşturmakla beraber, bu kalemin dışında kalan ithalat ve ihracatın da milyarlarca dolar değerinde olduğu unutulmamalıdır (Koçak, 2017: 12). Ekonomik ilişkiler sadece ticaret olarak düşünülmemelidir bu yüzden bu bölüm turizm ile birlikte değerlendirilecektir. İkili ticaret boyutuna bakıldığında bir dengesizlik hemen göze çarpmaktadır. Türkiye’nin dış ülkelere gönderdiği ürünlerin içerisinde Rusya’ya yapılan toplam ihracatındaki payı çok yüksek olmamakla birlikte, Türkiye’nin ithalat rakamları incelemeye tabi tutulduğunda Rusya’nın ithalat rakamlarındaki yeri oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu durum, Türkiye’nin ekonomi konusu söz konusu olunca Rusya’ya olan bağımlılığını göstermektedir (Soyyigit ve Yavuzaslan, 2019: 401).

Turizm alanında ise Türk turizmciler Rus turistlere ciddi manada sektörel bağımlılık yaşamaktadır. Rus turistler için popüler bir yer olan Türkiye, ilişkilerin seyrine göre dalgalanan turist sayısı, ilişkilerin seyrine göre turizm geliri elde etmektedir. 24 Kasım 2015 yılındaki uçak krizinde görüldüğü gibi krizlerden ilk etkilenecek alanlardan biridir turizmdir. Muhtemel ki, turizm sektörün mahiyeti dikkate alındığında, Vladimir Putin’in SU-24’ün düşürülmesine karşılık olarak uygulamaya koyduğu yaptırımlardan en olumsuz etkilenen sektör turizm olmuştur (Özel ve Uçar, 2019: 17).

4.1.1. Ticari İlişkiler

Yakın tarih incelendiğinde iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin, Soğuk Savaş yıllarının sona ermesinin ardından oldukça geliştiğini rahatlıkla söyleyebiliriz (Soyyigit ve Yavuzaslan, 2019: 403). Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasındaki ticari ilişkiler, Rusya Federasyonu'nun henüz SSCB olduğu dönemlerde bir hayli yol kat etmiş durumdaydı. Türkiye, yeni kurulan Rusya Federasyonu ile ilişkilerinde başlangıçtan itibaren 'dayanışma ve yardımlaşma' temalarını öne çıkaran bir felsefe benimsemiştir. Bu çerçevede, iki ülke arasında 25 Şubat 1991'de 'Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Antlaşma' imzalanmıştır (Tokgöz, 2011: 11).

Rusya, 1992 Mayısından daha önce Sovyet Birliği ile imzalanmış antlaşma ve protokollerin belirlediği hükümleri kabul edeceğini açıklamıştır. İki ülke arasında kurulan olumlu ilişkiler bölgeye de yansdı ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ) kuruldu (Tokgöz, 2011: 11). 1990'lı yılların sonlarına doğru Rusya ve Türkiye, ticari-ekonomik işbirliği alanında oldukça önemli ilerlemeler kat etmiştir. Her iki ülkenin karşılıklı olarak çıkarlarının olması, Rusya'nın bilimde ve teknolojiye önde olması ve Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisinde Rusya'ya nazaran tecrübeli olması, karşılıklı ekonomik ilişkileri arttırmıştır. 1980'li yılların dünya piyasalarında yaşattığı ekonomik liberalleşme eğilimleri, küreselleşen dünyaya uyum sağlama çabaları ile ekonomik bütünleşme grupları içinde yer alma isteği, Türkiye'nin dünyada ürün satabileceği yeni pazarlara açılmasını ve dış dünya ile bütünleşmesini mecburi kılmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, dünya üzerindeki farklı coğrafyalarda ekonomik işbirliği potansiyellerini geliştirme amacı taşıyan bir çabaydı (Büyükakıncı, 2004: 13).

Türkiye ve Rusya arasındaki ticari münasebetleri etkileyen başlıca etmen her iki ülkenin de jeopolitik konumunun kendilerine sunmuş oldukları durumdan kaynaklanmaktadır (Soyyigit ve Yavuzaslan, 2019: 404). Türk-Rus ticari ilişkilerinde 1991 yıllarından itibaren düzenli olarak Türkiye aleyhine bir ivmelenme vardır. Bunun başlıca sebebi, Rusya Federasyonu'nun sahip olduğu ve Türkiye'nin artan ihtiyacı olan doğal kaynaklardır. Türkiye'nin artan enerji kaynağı ihtiyacı dolayısıyla Rusya'dan aldığı enerji kaynaklarındaki fiyat artışının devam etmesi, ithalatını büyümekte ama ihracatını ithalatın büyüdüğü oranda büyütmemektedir (Özbay, 2011: 39). Türkiye her ne kadar

şimdiye kadar Rusya Federasyonu'na doğal kaynak bakımından bağımlı olsa da gelecekte bu bağımlılığın azalacağı şimdiden öngörülebilir. 21 Ağustos 2020 günü Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Karadeniz'de 320.000.000.000 m³ doğalgaz bulunduğunu açıklamıştır (www.aa.com.tr, 21.08.2020).

Türkiye'nin bulmuş olduğu rezerv şüphesiz ki ticaretteki karşılıklı dengesizliğe etki edecektir. 1990'lı yılların başında siyasi güvensizlik ortamında filizlenen ticari ilişkileri geliştiren bir diğer etmen, bavul ticaretidir. Bavul ticareti, Perestroika zamanlarında başlamış ve Rus ekonomisinin Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından ve neoliberal ekonomik politikaların ön plana çıkmasından mağdur olduğu 1990'lı yıllarda ortaya çıkmıştır (Özel ve Uçar, 2019: 7). Sovyetler Birliği'nin parçalanması ve eski Sovyet Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki sınırların ulaşılabilir olması, bavul ticaretinin yapılmasına olanak sağlamış ve yeni bir ülkeler arası kayıt dışı ticaret ağı ortaya çıkmıştır. Bu kayıt dışı ticaretin zirveye çıktığı 1995 yılında, bavul ticaretinin hacmi 10 milyar dolara ulaştığı tahmin edilmektedir (Özel ve Uçar, 2019: 7). Günümüzde her iki tarafın uyguladığı gümrük kontrolleri ve siyasi ortamın gergin olması gibi nedenlerden dolayı bavul ticareti yok denecek kadar azalmıştır.

2000'li yıllar siyasi yakınlaşma ile paralel olarak karşılıklı ekonomik ilişkilerde hızlı ve önemli adımların atıldığı bir dönem olmuştur. Genel olarak bilindiği üzere, turizm meselesi, özellikle Türkiye açısından oldukça kritik bir öneme sahiptir. Türkiye, Rus turistlerin en çok tercih ettiği tatil rotalarından biridir. Bu bakımdan, Rusya Federasyonu devlet başkanı Dimitri Medvedev'in 12 Mayıs 2010 günü Türkiye'ye yaptığı ziyarette, iki ülkenin vizelerin karşılıklı olarak yürürlükten kaldırılması yönünde anlaşmaya varması önemli bir gelişmeydi (Özbay 2011'den aktaran Yeşilot ve Özdemir, 2016: 67). Bununla beraber, ekonomik alandaki diğer önemli çabalar, Türkiye'de 2011 yılından itibaren Rusya menşeli internet arama motoru Yandex'in faaliyet göstermeye başlaması ve 2012'de Türk menşeli Denizbank'ın Rus şirketi Sberbank tarafından satın alınmasıydı (Yeşilot ve Özdemir, 2016: 67). 20. Yüzyıl boyunca ekonomik ilişkilerin düzeyini, siyasal ilişkilerin geldiği seviyenin belirlediğini gördük. Bu yüzden ilişkilerde inişler ile çıkışların yaşandığını görülmüştür. Oysa iki ülkenin dünya üzerindeki coğrafi konumu ve birbirini tamamlayıcı olarak nitelendirilebilecek ekonomik yapıya sahip olmaları, düzenli ve sürdürülebilir ilişkilerin kurulmasını kolaylaştırmıştır (Tokgöz, 2011: 11-12).

Türkiye ile Rusya arasında ticari faaliyetlerin kesintisiz ve etkili şekilde devam etmesi için bir takım mekanizmalar kurulmuştur. Bunlardan en önemlisi 2010 yılında kurulan Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)'dir. İki ülke ilişkilerinin bakan ve cumhurbaşkanı seviyesinde sürekli temas halinde bulunarak karara bağladığı ÜDİK zirveleri, düzenli şekilde bir yıl Rusya'da bir yıl ise Türkiye'de düzenlenmektedir. Uçak krizinden iki hafta önce, 2015 yılında gerçekleştirilmesi planlanan zirve, Rusya Federasyonu tarafından iptal edilmiştir. Türkiye ile Rusya arasındaki buzların erimesiyle ÜDİK toplantısı Mart 2017'den itibaren Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın katılımıyla Rusya'da düzenlenmeye devam etmiştir (Koçak, 2017: 12). ÜDİK'ten önce ticari alanda yaşanan sorunlardan biri de Türk tırlarının gümrükte bekleme sorunu idi. İhracat işleri ile uğraşan vatandaşlarımızın Rusya sınırlarında yaşadığı sorunları çözmek amacıyla yapılan müzakereler sonucu 2008 yılında Basitleştirilmiş Gümrük Hattı (BGH) kurulmuştur (Kalaycı, 2013: 41).

2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Türkiye'de yönetime gelmesiyle Türk-Rus ilişkilerinde adeta bir ivmelenme görülmeye başlanmıştır. Siyasi ilişkilerdeki gelişme ticarete yansımış ve Türkiye'nin geniş düşünen dış politik anlayışı ticari ilişkilerin ileri taşınmasına yardımcı olmuştur. 2002 yılına kadar konjonktürel hamlelerin görüldüğü Türkiye'de, 2002 sonrasında yüksek oranda büyüme görülmüştür (Sandalcılar, 2012: 4166).

Türkiye ile Rusya arasındaki ticari ilişkiler kendi seyrinde olumlu bir şekilde seyrederken 2015 Kasımında meydana gelen uçak krizi ile durum kısa bir süre de olsa tersine dönmüştür.

Tablo 1. Türkiye ve Rusya arasındaki ithalat ve ihracat değerleri (Bin ABD doları).

YIL	İTHALAT	İHRACAT
2013	\$26.046.540,61	\$7.213.894,29
2014	\$25.411.700,17	\$6.170.452,36
2015	\$20.744.049,73	\$3.684.262,91
2016	\$15.467.236,74	\$1.792.916,12
2017	\$20.097.026,96	\$2.869.847,40
2018	\$22.710.751,22	\$3.652.603,35
2019	\$23.115.236,23	\$4.152.137,04
2020	\$17.829.236,22	\$4.506.813,41

Kaynak: (Tüik, 2021). Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı ithalat ve Rusya'ya yaptığı ihracat. 10.04.2021 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2011-10739> adresinden alınmıştır.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi Rusya'ya yapılan ihracat ve ithalat uçak krizi sonrasında ciddi manada düşmüştür. Türkiye ve Rusya'nın yedi ay sonra yaşadıkları Uçak krizini sona erdirmeye karar vermelerini ise, aslına bakılırsa iki ana faktör etrafında değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi jeopolitik çıkarlar iken, ikinci sebep ekonomidir. Gerek Türk ekonomisi gerekse Rus ekonomisi ciddi manada etkilenmiştir. Ukrayna ve Kırım problemleri nedeniyle Batı ülkelerinin Rusya aleyhine başlattığı yaptırımlar ve düşüşe giren petrol fiyatları nedeniyle 2015'te ekonomisi %4 küçülen Rusya, jet krizi nedeniyle önemli bir ticaret partneri durumunda olan Türkiye'yi de kaybetmiştir (Erşen, 2016:161). Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracat, Moskova'nın gerek gıda ürünleri ithalatına, gerekse Türk inşaat şirketlerinin yatırımlarına getirdiği yüksek limitli kısıtlamalar sebebiyle büyük düşüş eğilimi göstermiştir (Erşen, 2016: 161).

Burada şu hususa dikkat çekmekte fayda vardır. Türk-Rus ilişkilerinin ticari boyutu Rusya lehinedir. Türkiye, sanayi ve konut için ihtiyaç duyduğu yeraltı kaynaklarını Rusya'dan temin karşılığında katma değeri düşük ürünler (genellikle tarım ürünleri) göndermektedir. Bu durum Türkiye aleyhine bir ticaret açığı oluşturmaktadır. Bunun yanı

sıra, Türkiye'nin Rus enerji kaynaklarına yüksek oranda bağımlı oluşu, bir tek taraflı bağımlılık oluşturmakta ve bu bağımlılık münasebetlerin bozulması durumunda Türkiye'ye karşı silah olarak kullanılmaktadır.

4.1.2 Turizm

Soğuk savaş döneminde Sovyetler Birliği, vatandaşlarının başka ülkelere turist olarak gitmesi yasak olduğundan Türk-Rus turizm ilişkilerinden bahsetmek mümkün değildir. İki ülke arasında teşkil edilen ve güven veren, karşılıklı çıkara dayanan ekonomik münasebetler, turizm sektörünü de olumlu yönde etkilemiştir. Kültür düzeyi yüksek olan Rus halkının gelir düzeyi yükseldikçe Türkiye'yi tatil rotası olarak benimseyen Rus turist sayısında da artış görülmüştür (Tokgöz, 2011: 13). Rusya Devlet Başkanı Dmitry Medvedev'in 2010 yılında ziyareti esnasında imzalanan karşılıklı vizelerin kaldırılmasına dair anlaşma turizm sektörünü adeta uçuşa geçirmiştir.

Tablo 2. Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı.

YIL	TURİST SAYISI
2010	3.107.043
2011	3.468.214
2012	3.599.925
2013	4.269.306
2014	4.479.049
2015	3.649.003
2016	866.256
2017	4.715.438
2018	5.964.613
2019	7.017.657
2020	2.128.758

Kaynak: (Tük, 2021). Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısını gösteren veriler 10.04.2021 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2020-37438> adresinden alınmıştır.

Rusya ile Türkiye arasındaki turizm ilişkisi o kadar büyük bir önem taşımaktadır ki, 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye'nin hava sahasını ihlal eden bir Rus savaş uçağının düşürmesi sonucu Rusya'nın yaptırımları en kötü etkisini bu sektörde hissettirmiştir (Koçak, 2017: 11). Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi 2015 yılında 3,6 milyon turist Rusya'dan gelirken bu sayı 2016 yılında 866 bine düşmüştür. Moskova'nın yaptırımları nedeniyle 2016 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısı %77 azalma göstermiştir.

15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayan ilk liderin V. Putin olması, ikili münasebetlerin yumuşaması için bir vesile olmuştur. 9 Ağustos 2016 tarihinde iki lider yüz yüze bir görüşme gerçekleştirmiş ve ekonomik ilişkilerin iyileştirilmesi vurgulanmıştır (www.sputnik.com, 10.04.2021). Bu ziyaret sırasında Putin 'ticari ve ekonomik ilişkilerin yeniden inşa edilmesi gerektiğini' vurgulamıştır (www.bbc.com, 10.04.2021). Turizm sektöründeki büyük krizin giderilmesi için iki ülke de devreye girmiş ve ilk olarak Türkiye 7 Ağustos 2019 tarihinde Rus vatandaşlarına yönelik vize uygulamasını kaldırmıştır (www.aa.com.tr, 10.04.2021). Turizmde devam eden iyileşme rakamlara da yansımış ve 2019 yılında Türkiye'ye gelen Rus turist sayısında tüm zamanların rekoru kırılmıştır (www.milliyet.com.tr, 10.04.2021).

4.1.3. Bir Karşılıklı Mecburiyet Meselesi Olarak Enerji ve Enerji Nakil Hatları

Enerji ve enerji kaynaklarının nakledilmesi meselesi, Türk-Rus ekonomik ilişkilerinin odak noktası olmakla birlikte, iki ülke arasındaki karşılıklı asimetrik bağımlılığın ana sebebini meydana getirmektedir (Özel ve Uçar, 2019: 18). Rusya ve Türkiye arasındaki ticaret hacminin yüksek olmasının sebepleri sayılacaksa, hiç şüphesiz Rus enerji kaynaklarının ticaret hacminin yüksek olmasında büyük payı vardır (ORSAM, 2010: 6). Rusya, enerji kaynakları bakımından dünyanın en varlıklı ülkelerinden biridir. Türkiye ise Rusya ile sınırı olan ülkeler arasında enerji talebinin hızla arttığı ve enerji kaynağına sahip olma bakımından Rusya'nın komşuları arasında en fakir ülkelerin başında gelmektedir. İfade edilen bu faktörler, iki ülke arasında enerji konularıyla ilgili uzun dönemli işbirliğinin temelini oluşturmaktadır (Özbay 2011: 41). İki ülke arasındaki enerji kaynaklarının satışına yönelik anlaşmalar 1984 yılında imzalanan doğalgaz

anlaşması ile başlamıştır. Bu anlaşmayla yapımına başlanan doğalgaz boru hattı, 1987 yılında tamamlandı ve Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan üzerinden gelen hat sayesinde Türkiye, Rus doğalgazını satın almaya başlamıştır (Özbay, 2011: 41).

Türk-Rus ilişkilerindeki 500 yılı aşan rekabet ve gerginlik ekonomik ilişkiler sayesinde bir nebze azalmıştır. Bu ekonomik ilişkiler içerisinde aslan payını ise enerji sektörü oluşturur. İhracatı büyük oranda petrol ve doğalgaz satışına bağlı olan Rusya ile petrol ve doğalgaz ihtiyacının neredeyse tamamını ithal eden iki komşu ülkenin yakınlaşmasından daha doğal bir şey olamaz. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan kaotik uluslararası yapıda tabii olarak Türkiye yeni çıkar alanları aramıştır. Bu durum kendini Sovyetler Birliği'nin mirasçısı olarak gören Rusya Federasyonu'nu oldukça rahatsız etmiştir. Her iki ülkedeki ayrılıkçı hareketlere ek olarak ekonomik sorunlar her iki ülkeyi de siyasi sorunları bir tarafa bırakıp ekonomik işbirliği yapmaya mecbur bırakmıştır. 1990'lı yılların başında ortaya çıkan bu durum bugün de aynıdır. Suriye'de yaşanan kriz, Doğu Akdeniz ve Kafkaslardaki görüş ayrılıklarına rağmen Rusya, ilk defa farklı bir ülkede nükleer tesis kurmuş ve bu tesisin bütün maki yükünü üstlenmiştir (www.bbc.com, 10.04.2021).

Enerji dünya üzerindeki bütün ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişimlerinin sürükleyici unsuru ve temel gereksinimlerinden biridir. Bundan dolayı, enerji kaynakları ve bu kaynakların tedariki ile ilgili konular, devletlerin politikalarını oluşturmada öncelikle unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Abbasigil, 2016: 51). Devletler için enerji tedariki ne kadar önemliyse, tedarik edilen enerjinin güvende ve devamlı olması da o kadar önemlidir. Enerji konusunda Türk-Rus ilişkilerini olumlu yönde etkilen bir etken ise, Türkiye'nin coğrafi konumunun kıtalararası bir geçiş güzergahı olmasıdır. Çünkü Türkiye, bir kara ülkesi olan Rusya'nın doğalgaz ile petrol gibi kaynaklarını güvenli bir biçimde uluslararası piyasalara ulaştırma konusunda stratejik bir öneme haizdir (Abbasigil, 2016: 52).

Rusya için enerji arzının güvende olması ne kadar önemliyse, Türkiye için enerji kaynaklarının güvenliği de o derece önemlidir. Hodaloğulları ve Aydın bu konuyu şöyle özetliyor:

Özellikle SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle beraber bu iki ülke ilişkileri farklı bir boyut kazanmıştır. Türkiye'nin bağımsızlığını yeni kazanan ve enerji rezervleri bakımından zengin olan Türk Cumhuriyetleri ile yakın ilişkiler

kurmasının yanı sıra zengin Hazar enerji kaynaklarına olan konumu Türkiye'yi Rusya'nın daha da ilgisini çeken ülke konumuna getirmiştir. Aynı zamanda ülkeler arasında köprü konumunda olan Türkiye, boru hatlarının geçiş güzergâhındadır. Mevcut enerji kaynaklarının batıya taşınmasında en uygun rotalardan biri olan, enerji mücadele trafiğinin tam ortasında yer alan bir konumdadır. Bir anlamda uluslararası enerji arzını enerji talebine ulaştıran geçiş ülkesi konumunda güvenilir güzergâh olarak kabul edilmektedir. Nitekim, günümüzde ekonomik gelirinin büyük bir kısmını enerji ihracatından elde eden Rusya için enerji kaynaklarının dünya pazarlarına güvenilir bir şekilde sunumu göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir konudur. Kısacası, enerji politikaları noktasında her iki ülke de birbirine ihtiyaç duymaktadır. Ancak Rusya'ya olan bağımlılığın Türkiye için daha hayati ve ciddi boyutlarda olması bağımlılığın Türkiye açısından daha yoğun ve tek taraflı bir konumda olduğunu göstermektedir. Bir başka ifadeyle, artan enerji talebini karşılamada kullanılacak arz miktarı için bir ülkeye olan bağımlılığın artması sonucu bunun ekonomik ve politik sonuçları neticesinde enerji güvenliği sorunu algılanmaya başlanmıştır (2016:745).

Soğuk Savaş sonrası Türkiye, bulunduğu bölgede, enerji konusunda arz ve talebin birleştiği bir dağıtım noktası haline gelmeye çalışmıştır. Ancak 1991 sonrası etrafında Irak savaşı, Kosova savaşı, Gürcistan-Rusya savaşı, Kırım savaşı gibi hadiselerin yaşanması devletlerin enerji politikalarını doğrudan etkilemiştir. Günümüzde enerji arzı güvenliğini tehdit eden olası etmenler şunlardır: Ulaşım, taşıma ve rafineri kaynaklarına yönelik doğrudan terörist saldırıları ve sabotajlar, deniz yolu güzergâhlarına ve petrol tankerlerine yapılan korsan saldırılar, küresel ölçekte yapılan siyasi, ekonomik ve askeri yaptırımlar (Hodalogulları ve Aydın, 2016: 745).

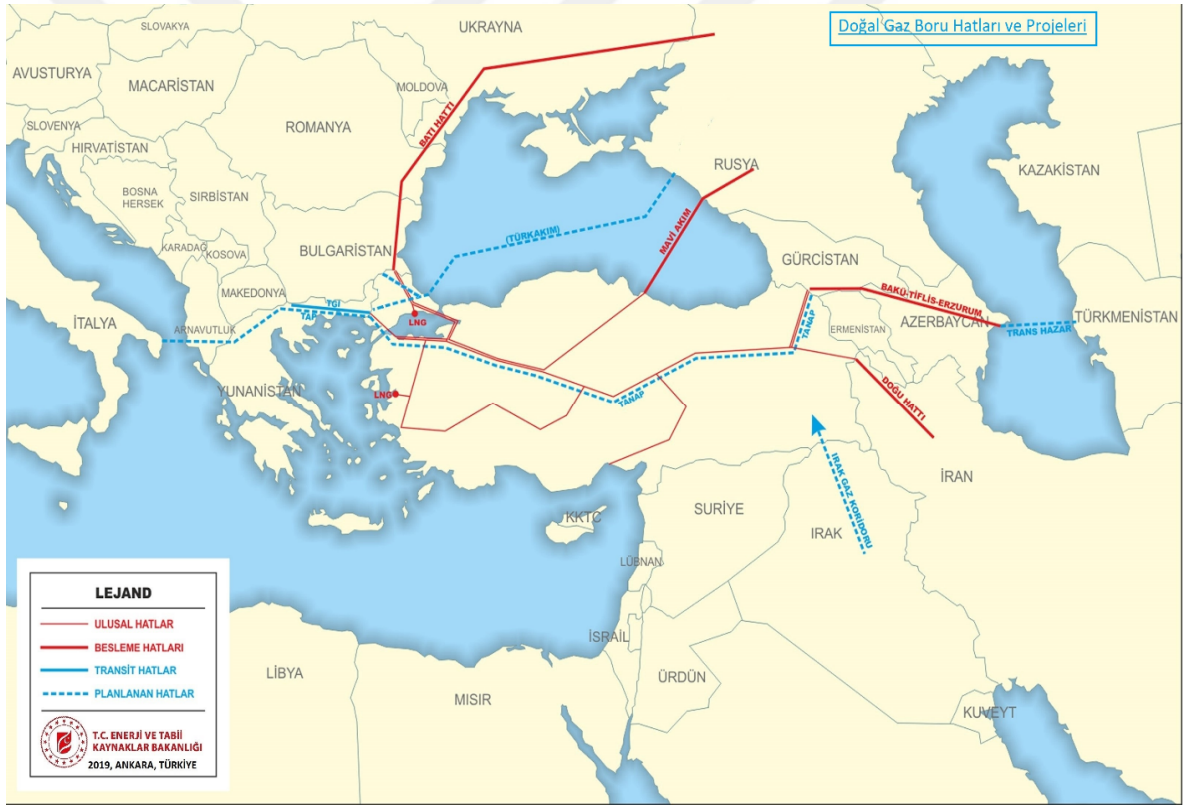
Enerji kaynaklarına duyulan ihtiyaçtan ötürü Türkiye her ne kadar dezavantajlı bir konumda görünse de yine de coğrafi konum açısından bakıldığında oldukça avantajlı bir konumdadır (Efegil ve Musaoğlu, 2009: 31). Türkiye ile Rusya, enerji alanında rekabet etmek yerine işbirliğini yapmayı seçmiştir. Zaten Türkiye'nin Rusya ile rekabet edecek bir doğal kaynağı da bulunmamaktadır. Rusya ile bu alanda çatışmak yerine işbirliği yaparak hem enerji merkezi olmuş hem de enerji kaynaklarını kullanım hakkı elde etmiştir. Bunun ilk örneklerini 1990'lı yılların sonunda imzalanan anlaşmalarda görmekteyiz. 1997 yılında imza atına alınan Mavi Akım anlaşmasının Karadeniz'in altından döşenecek botu hattı vasıtası ile geçirmeyi planladığı boru hattı, 2005 yılında aktif olarak kullanılmaya başlamıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı konusunda iki ülke arasında ortaya çıkan rekabetin yerine işbirliği felsefesinin benimsenmesi açısından Mavi akım anlaşması büyük öneme sahiptir (Özbay, 2011: 41).

Aslına bakılırsa Türkiye ile Rusya arasındaki enerji işbirliği, Sovyetler Birliği döneminde başlamıştır. 18 Eylül 1984 tarihinde Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında bir doğalgaz anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Türkiye her yıl belirli miktarda

doğalgazı serbest döviz kuru üzerinden satın almayı, SSCB ise Türkiye’den mal ithal etmeyi taahhüt etmekteydi. Türkiye 1984 yılında imzalanan anlaşma ile Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan üzerinden geçen boru hattı vasıtasıyla yılda 6 milyar metreküp doğalgaz alımına başladı. Bu rakam daha sonra 1996’da imzalanan ek anlaşma ile 8 milyar metreküpe çıkarılmıştır (Tokgöz, 2011:10).

Bu işbirliği havasına rağmen, Orta Asya’daki enerji kaynaklarının özellikle Avrupa ancak genel olarak dünya pazarlarına ulaştırılması noktasında Türkiye ve Rusya rekabet içerisindedir. 2005 yılında hayata geçen Mavi Akım, esas olarak BTC projesine alternatif olarak Rusya tarafından Türkiye’ye teklif edilmiştir.

Harita 1: Türkiye Topraklarında Yapımı Tamamlanmış Doğalgaz Boru Hatları

Kaynak: (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2021) Türk topraklarında yapımı tamamlanmış doğalgaz boru hatlarını gösteren bu harita 13.04.2021 tarihinde <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari-ve-projeleri> adresinden alınmıştır.

Rusya’nın enerji konusunda esas rahatsızlığı Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarının Batı’ya aktarılmasıdır. Kendi nüfuz alanı olarak gördüğü bölgelerin

kalkınması ve Batılı ülkelerin Rusya'ya alternatif bulması, Rusya tarafından istenmemektedir. Hazar bölgesindeki ülkelerin sahip olduğu enerji kaynaklarının Rusya'nın tekeli haricinde ve yeni devletlerin bağımsızlığının garantisi olacak biçimde dünya piyasalarına ulaştırılması, Batılı ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır (Çelikpala, 2007: 277). Alternatif projeler, Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Enerji alanında Rusya'ya bağımlı olmamak Türkiye'nin en büyük önceliklerindedir. Türkiye, ekonomik bir gelir elde etmek ve bölgesel konumunu stratejik bir güce dönüştürebilmek gibi çeşitli nedenlerle bu tarz projelere katılmaktadır (Çelikpala, 2007: 277).

Türkiye ve Rusya arasındaki karşılıklı ve asimetrik ekonomik bağımlılık ile enerji alanındaki ortak yaklaşıma rağmen, iki ülke birbirine açık şekilde rakiptir. Türkiye, enerji arzı kaynaklarını çeşitlendirmek istemekte ve Rusya dışında farklı ülkelerden alternatif enerji kaynakları aramaya devam etmektedir. Rusya ise enerji nakil hatlarının güzergâhının sadece Ukrayna ve Belarus'a bağlı olmasını istememektedir (Abbasigil, 2016: 57). Zira 2014 yılında yaşanan Kırım Savaşı ve 2020 yılında Belarus'ta yaşanan hükümet krizleri göstermiştir ki Rusya ile Avrupa Birliği'nin zengin ülkeleri arasında kalan enerji güzergâhları siyasi istikrar açısından çok da güvenli değildir.

Enerji kaynağı sağlayıcılarını arttırmak ve bölgenin enerji koridoru olmak isteyen Türkiye, farklı projelere öncülük etmiştir. Bunlardan bir de Nabucco Projesi'dir. Türkiye, Bulgaristan, Macaristan, Romanya ve Avusturya arasında 2009 yılında imzalanan anlaşmada konuşan dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan şu ifadelerde bulunmuştur (www.cnnturk.com.tr, 13.04.2021):

Ülkemiz, kaynak ülkelerle tüketici pazarları arasında tabii bir köprü, bir geçiş noktası konumunda bulunuyor. Son dönemde Orta Doğu ve Hazar enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması noktasında büyük projeleri tamamladık. Tamamladığımız ve devam etmekte olan tüm projeler enerji güvenliği noktasında Türkiye'yi önemli bir konuma yükseltiyor. Doğalgazda, Avrupa'nın dördüncü ana arteri olmak esas hedeflerimiz arasındadır.

Yukarıda ifade edildiği gibi enerji tekeli kaybetmek istemeyen Rusya, Nabucco Projesine hemen bir alternatif proje ortaya atmıştır. 2009 yılında Putin'in ziyaretinde Güney Akım anlaşması imzalanmıştır. Transit güzergâh konusunda Ukrayna ve Belarus'un inisiyatifine maruz kalmak istemeyen Rusya, Güney Akım projesine büyük önem atfetmekte ve projenin hayata geçmesi konusunda rakip olarak gördüğü Samsun-Ceyhan boru hattına petrol vermeyi bile kabul etmiştir (ORSAM, 2010: 8). Türkiye bir

yandan Nabucco projesi sayesinde Rus doğalgazına olan mecburiyetini azaltmaya çalışırken, diğer yandan Güney Akım projesi sayesinde Rusya'dan doğrudan doğalgaz temin etme çalışmaları yapması, çelişen bir durum gibi görünse de aslında amaç bir kaynağa olan bağımlılığı azaltmaktadır. 2014 yılında Putin'in Türkiye ziyaretinden sürpriz enerji projeleri kararları çıkmıştır. Putin, bir süredir sorun yaşadığı Avrupa Birliği'ne (AB), Türkiye ziyaretinde resti çekerek Güney Akım projesinden vazgeçildiğini açıklamıştır (Hodalogulları ve Aydın, 2016: 749).

Türkiye'nin son yıllarda yakın münasebetler sürdürdüğü Rusya, bir yandan farklı ülkelere çeşitli fiyat politikaları uygulayarak AB üzerindeki enerji kartını bir baskı aracı olarak kullanmakta, diğer yandan da Avrupa'ya enerji transferi sağlayacak alternatif boru hatları sayesinde eski Doğu Bloğu ülkelerini saf dışı bırakarak, bu ülkeleri kendisine bağlayacak politikalar takip etmektedir (Güneş ve Arslan, 2018: 34). Enerji arzını sağlama almak için Türkiye 2011 yılında Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesini (TANAP) başlatmıştır. Bu projenin hukuki altyapısını, 26 Haziran 2012 tarihinde İstanbul'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Sistemine İlişkin Hükümetler Arası Anlaşma" ve eki 'Ev Sahibi Hükümet Anlaşması' oluşturmaktadır (www.tanap.com, 13.04.2021). Törende konuşan ve o dönemin Başbakanı olan Recep Tayyip Erdoğan şunları ifade etmiştir (www.ntv.com.tr, 13.04.2021):

TANAP Projesi'nin hayata geçmesiyle Türkiye ve Azerbaycan'ın hem AB'nin kaynak çeşitlendirme hedefine kayda değer bir katkı sağlayacağını, hem de Avrupa'nın enerji arz güvenliğinde önemli bir rol üstlenmiş olacağını vurgulayarak, Doğu-Batı enerji koridorunu oluşturan bütün bu projeler, bölgede güvenlik ve barışın geliştirilmesi ve ekonomik kalkınmanın sağlanması yolunda stratejik atılımlardır.

Türkiye'nin TANAP projesi ile Hazar bölgesi kaynaklarını Batı'ya taşıyacak olması Rusya'yı yeni bir proje üretmeye sevk etmiş ve ortaya iptal edilen Güney Akım yerine Türk Akımı projesini çıkarmıştır. Bu projeler birbirine rakip olmakla beraber Türkiye'nin Rusya'ya olan bağımlılığını da şüphesiz ki arttırmaktadır.

Tablo 3. Türkiye'nin Doğalgaz İthal Ettiği Ülkelerin 2010-2019 Yılları Karşılaştırması

Türkiye'nin Gaz İthalatının Kaynak Bazında Dağılımı (2010 – 2019)				
Kaynak	2010 (milyar m ³)	2010 (yüzde)	2019 (milyar m ³)	2019 (yüzde)
Rusya	17,576	46,20%	15,196	33%
İran	7,765	20,40%	7,736	18%
Azerbaycan	4,521	11,90%	9,585	21%
LNG (Cezayir + Nijerya + Spot)	8,174	21,50%	12,694	28%
Toplam	38,036	100,00%	45,211	100,00%

Kaynak: (Petform, 2021), Türkiye'nin doğalgaz tedarikçilerinin 2010-2019 yılları karşılaştırmasını yapan bu tablo 13.04. 2021 tarihinde <https://www.petform.org.tr/dogal-gaz-piyasasi/turkiye-dogal-gaz-piyasasi/> adresinden alınmıştır.

Tablo 3'te açık şekilde görüldüğü gibi alternatif enerji kaynakları bulması sayesinde en azından doğalgaz konusunda Türkiye'nin Rusya'ya olan bağımlılığı azalmıştır. Bunun yanında Karadeniz'de Türkiye'nin kendi Münhasır Ekonomik Bölgesinde (MEB) doğalgaz kaynağı bulması ve sondaja başlayacak olması bu bağımlılığı daha da azaltacaktır. Dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez, bu konuda 'keşif ile birlikte ithalatımızda ciddi azalma bekliyoruz' demiştir (www.bbc.com, 13.04.2021).

24 Kasım 2015 günü yaşanan jet krizi ile beraber Türkiye'nin enerji tedarikçilerini artırma çalışmalarının ne kadar doğru bir karar olduğu ortaya çıkmış oldu. Türkiye'nin havadaki sınırlarını ihlal eden bir Rus uçağı vurulmuş ve bunun neticesinde Rusya, Türkiye'ye yönelik bir takım ekonomik ambargolar koymuştur. Enerji ile ilgili olarak 3 Aralık 2015'te Rusya Enerji Bakanı'nın ifade ettiği açıklamaya göre, Türkiye üzerinden Avrupa'ya nakledilmesi planlanan Rus doğalgazını taşıması ön görülen Türk Akımı projesi resmi olarak askıya alınmıştı (www.sözcü.com.tr, 13.04.2021). İlerleyen zamanlarda ilişkiler yeniden tesis edilse de Rusya'nın güvenilir bir tedarikçi olmadığı

anlaşılmasıdır. 10 Ekim 2016 tarihinde imzalanan anlaşma ile Türk Akımı boru hattı projesi formellik kazanmıştır (www.sözcü.com.tr, 13.04.2021). Uluslararası arenada güç ve nüfuz elde etmenin yollarından biri olarak görülen enerji kaynaklarının temininin sürekli bir biçimde karşılanabilmesi, yani enerji ilişkilerini sağlamış olmak, beraberinde ekonomik ve politik güç getirmektedir. Neticede şurası açıktır ki, tek bir ülkeye ya da tek bir tip enerji kaynağına bağımlı olmak, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasi bağımlılığı da beraberinde getirecektir (Hodalogulları ve Aydın, 2016: 750-752).

Enerji kaynaklarına sahip olma noktasında sorunu olan Türkiye, jeopolitik olarak ve bulunduğu coğrafya bağlamında önemli bir özellik olarak görülen enerji kaynakları ve bu enerji kaynaklarına ihtiyaç duyan AB ülkeleri arasında bir bağlantı noktası durumundadır. Türkiye, coğrafi konumunun kendisine vaat ettikleri sayesinde, Hazar Havzası ile Orta Doğu enerji kaynaklarının başta Avrupa olmak üzere uluslararası enerji piyasalarına nakledilmesi hususunda adeta bir koridor görevi görmektedir (Güneş ve Arslan, 2018:46). Türkiye'nin yıllar boyunca giderek artan enerji ihtiyacı, Rusya'ya olan bağımlılığını arttırmış ve 1990'lı yılların başlarında karşılığı mal ile ödenen enerji kaynakları günümüzde ekonomik olarak külfet oluşturmaya başlamıştır. Türkiye, enerji ihtiyacını alternatif yollardan karşılama yolunu seçmiştir. Bu alternatiflerden biri de nükleer santral projesidir.

İki devlet arasında enerji hususundaki ilişkiler ilerlerken, Türkiye, Rus enerji kaynaklarına olan bağımlılığını en aza indirecek ve enerji temin ettiği ülkelerin sayısını arttıracak kaynakları çeşitlendirecek, köprü ülkesi vasfını güçlendirecek projeleri hayata geçirmeyi sürdürmüştür. 2007 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTE) doğalgaz boru hattı inşa edilmiş ancak, evvelinde Azerbaycan ile petrol alanında başlayan enerji işbirliği geliştirilmiştir. Aynı sene inşa edilen ve Türkiye-Yunanistan arasında kurulan boru hattı sayesinde Azerbaycan gazı ilk defa bir AB ülkesine nakledilmiştir (Kakışım, 2019: 81).

İki ülke arasındaki son yılların en önemli işbirliği projesi, Rusya'nın ilk defa kendi toprakları dışında bir ülkede yapımına başladığı nükleer santraldir. Bu proje ile iki ülke 60 yıl boyunca birbirine başlanmış sayılabilir. İkili sorunlardan minimum şekilde etkilenmesi beklenilmekle beraber, 24 Kasım 2015 tarihinde başlayan Uçak Krizinde proje askıya alınmıştır.

Türkiye ile Rusya arasındaki tarihten gelen rekabet nükleer santral projesi ile farklı bir boyuta taşınmıştır. 500 yılı aşan süredir birbirine rakip olan bu iki devlet, Soğuk Savaşın bitiminden sonra zorunlu bir yakınlaşma dönemine girmiştir. Günümüzde, Almanya-İtalya hududundan Çin-Hindistan hududuna kadar uzanan geniş Merkezi Avrasya bölgesinin en büyük iki askeri ve ekonomik güç merkezi şüpheye mahal vermeyecek şekilde Türkiye ve Rusya'dır. Bu konu, Türkiye ile Rusya ilişkilerinin geçmişin hemen her döneminde çok büyük mücadelelere, rekabet ve savaşlara sahne olmasına sebebiyet vermiştir (Aktürk, Hazar Raporu, 2013).

Türkiye, artan enerji ihtiyacını karşılamak üzere nükleer santral kurma kararı almış ve Rusya ile nükleer santral kurma anlaşmasını 12 Mayıs 2010 tarihinde imzalamıştır (www.akkuyu.com, 15.04.2021). Tahmin edilen proje maliyeti 20 milyar dolardır. Proje, tam kapasite ile faaliyete geçtiğinde, Türkiye'nin 2010 yılı itibariyle elektrik ihtiyacının %10'una yakınına üretmesi öngörülen 1.200 megavatlık dört reaktörden oluşmaktadır (www.akkuyu.com, 15.04.2021). 2030 yılı itibariyle, Türkiye'nin enerji ihtiyacının %6'sının Akkuyu Nükleer Güç Santrali tarafından temin edileceği tahmin edilmektedir.

Doğalgaz ve az da olsa petrol konusunda Rusya'ya bağımlı olan Türkiye'nin, bir de nükleer santral projesinin yapım ihalesini Rusya'ya vermesi, Rusya'ya olan asimetrik bağımlılığı daha da arttıracaktır. Santral inşaatının tahmini olarak 5 yıl süreceği ve teknik ömrünün 60 yıl süreceği öngörülmektedir. Santralin ilk 25 yıllık faaliyet süresi boyunca, Rus enerji şirketi Rosatom, santralin hem sahibi olacak hem de işletecektir. Bu hususlar çerçevesinde Rusya ile önümüzdeki 60 yıllık süreçte ilişkilerin iyi tutulması gerekmektedir.

Türkiye, enerji konusunda bağımlı bir ülkedir ancak enerji ile ilgili konularda kendisine yer edinmek üzere jeopolitik ve jeostratejik konumunu kullanmak istemektedir. Türkiye, temelde gaz tedariki ve az bir miktar da olsa petrol konusunda Rusya'ya bağımlıdır. Bu yüksek derecedeki bağımlılık Akkuyu nükleer güç santrali ihalesinin Rus enerji şirketi Rosatom'a verilmesi ile daha da artmıştır. Rosatom'a o denli büyük imtiyazlar verilmiştir ki bazı uzmanlar bu imtiyazları Osmanlı Devleti zamanındaki kapitülasyonlara benzetmiştir. Gareth Winrow'a göre Türkiye'nin enerji politikasındaki hedefler şunlardır:

- Büyüyen ekonomisini enerji politikası ile desteklemek
- Türkiye'nin önemli bir enerji transit noktası haline getirilmesi
- Enerji politikalarını iç ve dış politika arasında harmanlamak (Özel ve Uçar, 2019: 18).

Rusya, her ne kadar doğal kaynak konusunda zengin olsa da, Sovyetler Birliği'nin kendisine miras olarak bıraktığı bir nükleer enerji tecrübesi de mevcuttur. 2010 yılında iki ülke enerji bakanlarının imzalamış olduğu işbirliği anlaşması, bu konuda Rusya Federasyonu ile yapılan işbirliğinin ilk adımları olarak nitelendirilebilir. Bu adımdan sonra iki ülke liderleri arasında nükleer tesis inşasında işbirliği yapılması yönünde bir anlaşma imzalanmıştır. Söz konusu proje konusunda Türk mühendis adayları Akkuyu Nükleer Güç Santralinde görev yapacak olanlar, Rusya'da eğitime gönderilmiş ve Türkiye'de gerekli yasal zemin oluşturulmuştur (Koçak, 2017: 11). 2009 yılında Nükleer Güç Santrali için yapılan ihale, ihale şartlarındaki sorunlar nedeniyle iptal edilince Türkiye, ihale sürecini iptal edip devletlerarası anlaşma yolunu seçerek projeyi doğrudan Rus devlet şirketi Rosatom'a vermiştir (www.cnnturk.com.tr, 17.04.2021). Türkiye'nin ikili anlaşma yoluyla Rusya ile anlaşması ikili ilişkilere verdiği önemi göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Her ne kadar ikili ilişkilerdeki karşılıklı bağımlılık üst düzeyde olsa da iki ülke arasındaki kriz durumlarında en stratejik konular bile askıya alınabilmektedir. Uçak krizi ertesinde Türkiye'ye uygulanan ekonomik yaptırımlar Türkiye'yi değil, aynı derecede Rus ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir. Ukrayna ve Kırım sorunları nedeniyle Batılı ülkelerin başlattığı ekonomik yaptırımlar ve 2014 yılından sonra düşüş gösteren petrol fiyatları nedeniyle Rusya'nın ekonomisi 2015 yılında %4 küçülmüştür. Bunların üstüne bir de 24 Kasım 2015 tarihinde yaşanan jet krizi girince Rus ekonomisi daha da kötü etkilenmiştir. Buna ek olarak Akkuyu Nükleer santrali ve Türk Akımı doğalgaz boru hattı gibi yüksek maliyetli enerji projelerinin de kriz sonrasında durdurulması Moskova'nın Ankara ile ilişkilerini normalleştirme fikrini kabul etmesine neden olmuştur (Erşen, 2016:161). Sonuçta 20 milyar dolar büyüklüğünde ve iki ülkenin stratejik ilişkilerini etkileyecek bir projenin bir anda gözden çıkarılmasına müsaade edilmemiştir. Bu anlaşma çerçevesinde, santralin işletilmesi, Rus enerji devi Rosatom tarafından icra edilecektir. Projenin % 51'lik payı Rus tarafına ait olmakla birlikte, % 49'luk payı Türkiye'deki özel sektör tarafından satın alınabilecektir. Şüphesiz ki iki ülkenin enerji

konusunda ve Türkiye'nin ilk nükleer enerji santralının inşası ile işletmesinde Rusya'nın tercih edilmesi, enerji konusundaki münasebetlerin çeşitlendirmesi bakımından önemlidir (Kakışım, 2019: 82).

4.1.4. Karadeniz'de İşbirliği

Soğuk Savaş ertesinde ortaya çıkan asimetric güvenlik tehditleri, dünya üzerindeki her bölgeyi derinden sarsmış, küresel güçlerin ilgi, çıkar ve rekabet alanları değişmiştir. Bu yeni bölgeler arasında Karadeniz bölgesi de vardır (Koçer, 2007: 196). Tarihi açıdan bakıldığında yalnızca Karadeniz havzasında değil, genel itibariyle bölgeyi içine alan coğrafyada bir Türk-Rus rekabeti görülmektedir. Ancak bu rekabet Karadeniz'de işbirliğine dönüşmüştür. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin en önemli sonuçlarından biri de Karadeniz'deki güvenlik anlayışında değişiklik olmasıdır. Soğuk Savaş yılları boyunca Karadeniz kıyılarında Türkiye hariç hep Doğu Blok'u ülkeler yer almıştır. Doğaldır ki, Karadeniz'de bu durumun ortaya çıkardığı özel bir güvenlik algısı oluşmuştur (Özarıslan, 2012: 138). Türkiye, hem bölgenin sahiplerinden biri olarak hem de Karadeniz'e kıyıdaş olması dolayısıyla bölgedeki tüm gelişmelerden etkilenen ve bölgede söz sahibi olabilecek bir ülkedir. Karadeniz'in bölgesel düzeyi aşan ve küresel bir hale gelen güvenliği, Türkiye'nin dış politikası ile ulusal güvenliğinde oldukça önemli bir alan işgal etmektedir. (Koçer, 2007: 197).

Geleneksel olarak birçok alanda rekabet eden Avrasya'nın iki büyük gücü Türkiye ve Rusya, Karadeniz bölgesinde ilginç şekilde sıkı bir işbirliği yapmaktadır. İki ülkenin siyasi ilişkileriyle ilgili olarak, Türkiye'nin geleneksel müttefikleri ile arasında ayrılık yaratan ve beklenmedik türden olan bir konjonktürel gelişme de Karadeniz bağlamında yaşanmıştır. Bilindiği üzere Karadeniz merkezli ilişkiler, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü çerçevesinde henüz 90'lı yılların başında teşkil edilmiştir. KEİÖ, Türkiye'nin girişimiyle 25 Haziran 1992 tarihinde icra edilen İstanbul Zirvesinde yayımlanan deklarasyon ile tesis edilmiştir (Koçer, 2007: 209). İki ülkeyi Karadeniz özelinde birbirine yakınlaştıran gelişme, ABD'nin Karadeniz havzasını güvenlik boşluğu yaşanan bir alan olarak algılayıp, boşluğun doldurulması için dünyanın diğer coğrafyalarında olduğu gibi bu bölgeye de Amerikan askeri varlığının yerleştirilmesi gerektiğini tartışmaya açmasıdır (Çelikpala, 2007:288).

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü girişimi, küresel politikada, bütünleşme ile küreselleşme akımlarının ortaya çıkmaya başladığı sırada, Turgut Özal'ın dönemindeki Türk dış politikasının kendi bölgesinde işbirliği meydana getirme çabalarının ilk başta gelen aşamalarından biridir. Sahip olduğu 325 milyonluk nüfusu ile çeşitli doğal kaynaklara sahip bu bölgede, birbirinden farklı politik ile ekonomik müesseseler arasında böylesine bir işbirliği yaratma çabaları dışarıdan bakıldığında büyük bir kumar gibi görünse de, Soğuk Savaş sonrası yapıda, Türkiye'nin jeostratejik konumunu yeniden belirlemek ve bunu bir an önce dünyaya anlatmak önceliği de vardı (Büyükakıncı, 2004: 34).

KEİÖ'nün temel kuruluş amacı, Karadeniz havzasında bulunan devletlerin coğrafi yakınlıkları ile ekonomik yapılarını dikkate alarak birbirlerini tamamlayıcı bir nitelikte olmasını ve ekonomik münasebetlerin çeşitlendirilmesini sağlamaktır. (Büyükakıncı, 2004: 34). Her ne kadar her bir üye devletin amacı, iç dinamikleri, ekonomik gelişmişlik seviyesi birbirinden farklı olsa da, hiçbir kıyıdaş ülke, bölgesel bütünleşme girişimlerinin dışında kalmak istemediğinden, bu örgüte hemen katılım sağlamışlardır. İkili ilişkilerin öncelikli olarak mutabık kalınan konularının başında Karadeniz havzasının büyük güçlerin yeni mücadele alanı haline gelmemesi konusu gelir (Özby, 2011: 56).

Karadeniz'de Türk-Rus işbirliği, ekonomik boyuttan çıkarak güvenlik alanında işbirliği yapmaya da yönelmiştir. Türkiye ve Rusya'nın bu bölgede istikrar sağlama hususunda kararlı olduklarını açıkça ifade etmeleri, ikili ilişkilerde cesaret verici adımları olarak nitelendirilebilir. Hem Türkiye, hem de Rusya, Karadeniz havzasını ilgilendiren konuların, bu bölgede olan ülkelere işbirliği içerisinde ve ortaklaşa bir yaklaşımla çözülmesini, yabancı güçlerin ve üçüncü tarafların müdahil olmamasını istemektedirler (Özby, 2011: 56). Türkiye, Karadeniz'in terörle mücadele kapsamında bir NATO operasyonuna dahil edilmesini gereksiz bulmakta, bunun yerine Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) ve Karadeniz Uyum Harekatı (KUH) kapsamında üye ülkelerle Karadeniz'de gerekli müdahale ve operasyonların yapılmasını savunmaktadır (Özby, 2011: 56).

BLACKSEAFOR, Türkiye yanı sıra Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya ve Ukrayna arasında 2001 yılında kurulmuştur. Oluşturulan bu yapı, farklı askeri kabiliyetleri olan ülkelerin bir araya gelmesi ile oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra

BLACKSEAFOR, siyasal geçmişleri de birbirine hiç benzemeyen kıyıdaş ülkeleri, ortak bir hedef etrafında toplayan ve pek benzeri olmayan bir işbirliği niteliğinde olmasına karşın, üye ülkeler arasından kendi bölgelerinde barışın ve güvenliğin geliştirilmesine büyük katkılar sağlamıştır (Koçer, 2007: 2011). ABD'nin Karadeniz'i merkeze alan güvenlik söylemlerine karşın Türkiye ve Rusya'nın sergiledikleri ortak tavır ile atılan ortak adımlar, ikili ilişkilere olumlu yönde yansımıştır (Çelikpala, 2015: 129).

KEİÖ'nün başlangıç aşamasında, Türkiye ile henüz kurulan Rusya Federasyonu, 'Rusya ve Türkiye arasındaki münasebetlere dair temel ilkeler' ile ilgili ilk anlaşmalarını 1992 yılında imzalamışlardır. Bu anlaşma neticesinde, iki ülke arasında daha geniş kapsamlı siyasi, ekonomik ve kültürel işbirliği yapılmaya başlanmıştır (Özel ve Uçar, 2019: 10). 1992 gibi erken tarihte kurulan KEİÖ örgütü daha çok ekonomik boyutlu bir örgüt olsa da, siyasi ilişkilere ve güvenlik politikalarına ön ayak olması bakımından oldukça önemlidir. Bu bakış açısı, zaman içinde iki ülkenin hem Kafkaslara hem de Karadeniz'e yönelik politikalarına da sirayet etmiş ve yeni bir bölgesel müzakere arayışı ön plana çıkmıştır. Bu dönemde işbirliği arayışına işaret eden önemli bölgesel işbirliği projeleri arasında 2000 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in önerdiği BLACKSEAFOR'un kurulması da vardır. Karadeniz konusunda işbirliği, iki ülkenin karşılıklı güvenini arttırması bakımından oldukça önemlidir. Zira Sovyetler Birliği'nin parçalanması sonrası Orta Asya'da bağımsızlık kazanan devletlere karşı Türkiye'nin ilgisi, yeni kurulan Rusya Federasyonunda kuşku ile karşılanmıştır. Yine benzer şekilde 2008 yılında yaşanan Rusya-Gürcistan savaşında üçüncü ülkelerin savaş gemilerinin Karadeniz'de bulunması konusunda hassas davranan Türkiye'nin bu tutumu, Rusya tarafından takdirle karşılanmıştır. Aynı 1 Mart tezkeresinin reddedilmesi gibi bu olay da Rusya ile Türkiye arasındaki güvenin artmasını sağlayacak olaylardan birisi olarak tarihte yerini almıştır (Çopuroğlu ve Karpuzcu, 2017: 471). Buna ek olarak, Karadeniz bölgesinde Türk-Rus işbirliği, ABD'nin bölgeye nüfuz etme yönünde çabalarıyla paralel olarak artmaktadır. 2005 yılında ABD, KEİÖ'ye gözlemci olarak katılma arzusunu dile getirmiş, fakat Türk-Rus ortak kararıyla kabul görmemiştir. ABD bölgeye nüfuz etmeye yönelik bir diğer girişimi 2006 yılında askeri tatbikat yapma isteğini bildirmiş ancak Türk ve Rus vetolarıyla reddedilmiştir (Yenigün ve Efeğil, 2010: 749).

Karadeniz'i ilgilendiren sorunlar, dışarıdan gelecek üçüncü tarafların değil, daha çok Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerin ilgi alanında olması gereken sorunlardır. Her iki ülke

de Karadeniz'i kendisi için hayati derecede önemli gördüğünden, iki ülke arasında bu konudaki işbirliği, karşılıklı güven ile saygı çerçevesinde kurulacak münasebetler açısından oldukça büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple Türk-Rus ilişkilerinde, hızla ilerleyen ekonomik ilişkilerin ve sağlıklı siyasal iletişimin yanında, Karadeniz'de işbirliği faktörü de ihmal edilemeyecek derecede hayati bir öneme sahiptir. Türkiye'nin KEİÖ, BLACKSEAFOR ve KUH gibi oluşumların kuruluşuna öncülük etmiş olması, bu yapılara Karadeniz ülkelerinin katılmış olması ve bu yapılara Karadeniz havzasındaki ülkelerin katılımını sağlaması ile Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu fikrini ortaya atması Karadeniz'de oldukça etkin bir güç haline dönüştüğünü işaret etmektedir. Ancak Türkiye'nin Karadeniz'de en uzun kıyılara sahip olmasının getirdiği askeri avantaj, 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ile sarsılmıştır. 2016 yılında Rus Genelkurmay Başkanı Valery Gerasimov yaptığı açıklamada 'Bundan birkaç yıl önce Karadeniz'deki Rus filosunun askeri kapasitesi Türk Deniz Kuvvetleri ile kontrast haldeydi ve Karadeniz'in efendisi Türklerdi. Artık durum değişti' ifadeleriyle Karadeniz'deki askeri durumu ifade etmiştir (www.sözcü.com.tr, 17.04.2021).

2008 Rusya-Gürcistan savaşından sonra, 2009 yılında Moskova'da iki ülke arasındaki münasebetlerin yeni bir seviyeye geçmesine dair ortak bir bildiri imzalanmıştır. Bildiride, Türkiye ile Rusya ilişkilerinin iki ülkenin çıkarlarına hizmet etmesinin de ötesinde Avrasya'da kalkınma, güvenlik, istikrar ve barışı sürdürmede önemli bir katkısı olduğu belirtilmiştir. KEİÖ'nün etkinliğinin artırılması ve Karadeniz bölgesinde güvenliğin sağlanması gibi konularda çok yönlü ortaklığa yönelmek amacıyla siyasi iletişimi her bakımdan ilerletme gibi kararlar alınmıştır (Svistunova ve Şahin, 2016: 88).

Rusya'nın Ukrayna ile yaşadığı sorunlar ve Ukrayna üzerinden Batılı ülkeler ile yaşadığı gerginlik süresince Türkiye'nin izlediği politika, Rusya'yı zor durumda bırakacak bir nitelikte değildir. Türkiye bu aşamada, Ukrayna ile ticari bağlarını güçlendirmiş ve Kırım'daki Tatar Türklerine uluslararası arenada destek vermiştir. Koçak'a göre, Türkiye'nin Ukrayna konusunda sesini yükseltmesine engel olan, özellikle Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ile Karadeniz havzasında Rusya lehine Türkiye aleyhine güvenlik ve ticaret eksenine oyun değiştirici bir hamle olmasına rağmen meselenin küresel boyutta bir Amerikan-Rus gerginliğine dönüşmesidir (2017: 17).

Türkiye için Karadeniz havzası, akraba topluluklar, ticaret ve güvenlik ekseninde stratejik bir öneme sahiptir. Jeopolitik olarak ise Karadeniz, Orta Asya ile Güney Kafkasya'yı Avrupa'ya deniz yoluyla bağlayan en önemli transit geçiş konumundadır. Bu sebepten ötürü Karadeniz havzası, enerji, ticari ve güvenlik açısından hem bölge ülkeleri hem de küresel boyutta büyük öneme sahiptir. İster Gürcistan olsun isterse Ukrayna konusunda olsun, bu ülkelerin NATO veya AB gibi Batı dünyası tarafından kurulmuş kurumlarla ilişkilerinin geliştirilmesi konusunda askeri güç kullanması, Rusya'nın bölgedeki çıkarlarını koruma hususunda ne kadar katı bir tutumda olabileceğini göstermektedir (Koçak, 2017: 17). ABD'nin Karadeniz'de güvenlik boşluğu olduğu düşüncesi ile Soğuk Savaş sonrasında Rusya'nın küresel bir güç olarak yer aldığı Karadeniz'de diğer bölge ülkelerinin Rusya'yı kendilerine yönelik bir tehdit olarak algılamaları ve bu tehdidin önlenmesi için Karadeniz güvenliğini uluslararasılaştırma çabaları birleşince tartışmalar başlamıştır (Polat, 2017: 62).

4.2. Türk Rus İlişkilerinde Rekabet Alanları

Soğuk Savaşın gergin ortamında gelişme fırsatı bulamayan ikili ilişkiler, bu dönemde filizlenme fırsatı bulmuş ve taraflar da bu fırsatı değerlendirmek istemiştir. Ancak, güvenlik ve nüfuz bölgeleri konusundaki derin görüş ayrılıkları işbirliğine gölge düşürmüştür. İlk senelerde oldukça hızlı bir şekilde başlayan yakınlaşma süreci, hem Rusya'dan hem de Türkiye'den kaynaklı bazı nedenlerden dolayı istenilen seviyeye erişememiştir (Özbay, 2011: 36). Türk-Rus ilişkileri bakımından, 1990'lı yılların ilk yarısı, geçmişin olumsuz algılamalarının gölgesinde 'rekabeti', ikinci yarısı ise, yeni vizyonla biçimlenen ve parlak bir geleceğe işaret eden 'işbirliğini' öne çıkaran söylem ve eylemlerin hakim olduğu geçiş dönemidir (Çelikpala, 2015: 122).

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte, uluslararası ilişkilerde köklü değişiklikler yaşanmış, daha önceden geçerli olan jeostratejik değerlendirmeler geçerliliğini yitirmiştir. Yapısal özelliklere sahip bu değişim birçok ülkenin yanında Türkiye ile Rusya'nın da dış politikalarını yeniden şekillendirmesine neden olmuştur. İki ülke arasındaki münasebetler, bu değişimden payına düşeni almış ve sonuçta iki tarafı da memnun edecek işbirliği şekillerinin araştırılması ve bu alanda yeni prensiplerin belirlenmesi aşamasına geçilmiştir. Türk-Rus ilişkilerinde 1990'lı yıllar çelişkili dönem olarak göze çarpar. Bir yandan güvensizlik mevcut iken diğer yandan ekonomik ilişkiler

inanılmaz ölçüde hızlı gelişmekteydi. Hemen 90'lı yılların başında iki ülke ortak bir gelecek perspektifi ile hareket ederek yakınlaşma sürecine girmişlerdir. 1992 yılının Mayısında Türkiye ile Rusya arasındaki münasebetlerin esasları konusunda bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma metninde, bölünmüşlük ve tecrit durumunun geçmişin bir parçası olduğu ve dünyada tarihi dönüşümün yaşandığına dikkat çekilerek, bütün ülkeler arasında işbirliği ilişkilerinin kurulması için yeni ufukların aralandığı belirtilmiştir (Svistunova ve Şahin, 2016: 85).

İki ülkenin jeopolitik olarak birbirine rakip olması, Türk-Rus ilişkilerinin gelişmesinin önündeki en büyük engel olarak ortaya çıkmaktadır. Rusya'nın dünya haritasındaki yerine bakıldığında güneye ve batıya açılan kapısının Türk Boğazları olacağı açık şekilde görülecektir. Güney Kafkasya ve Orta Doğu'da ise iki ülkenin işbirliği yaptığı aktörler birbirinin karşısında yer almaktadır (Koçak, 2017: 14). Bu nedenle Türkiye'nin Boğazlar konusundaki en küçük bir hamlesi bile Rusya için hayati derecede önemli olduğundan Rusya bu konudaki tüm meselelere doğrudan müdahale etmiştir.

4.2.1. Boğazların Durumu

Rusya'nın izlediği dış politika yöntemi, şüphesiz ki jeopolitik faktörleri göz önünde bulundurmaktadır. Yüzölçümü olarak dünyanın en büyük ülkesinin bölgesel olarak birçok alana açılımlar gerçekleştirmesi ve bu nedenle de komşularıyla çeşitli ilişkiler içerisinde bulunması anlaşılabilir bir biçimde karşılanabilir. SSCB'nin parçalanması sonrasında, onun ilk başta gelen mirasçısı olarak, hem dünya çapında hem de Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) alanında yeni bir davranış biçimleri oluşturması gerekli görülmüştür. Rus dış politikasında, eski Sovyet Cumhuriyetlerine yönelik yakın çevre olarak adlandırılan öncelikler, asıl olarak 'egemen devlet haline gelme aşaması' ile 'geleneksel bağımlılık sendromu' arasında gidip gelen kafa karışıklıkları ile doludur (Büyükakıncı, 2004: 15).

Gerek jeoekonomik anlamda gerekse jeostratejik bakış açısında Boğazlar konusu, Türk-Rus ilişkileri geçmişinde değişmez konularından biridir (Büyükakıncı, 2004: 17). Bilindiği üzere, Türkiye'nin sahip olduğu Boğazların (Çanakkale ve İstanbul) hukuksal statüsü önce 1923 tarihli Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile sonra da bunun yerini alan 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile yeniden şekillenmiştir. Lozan Sözleşmesi,

Boğazları uluslararası bir statüye sokup Türk egemenliğine kısıtlama getirirken, Montrö Sözleşmesi ile Boğazlar üzerinde Türk egemenliği yeniden tesis edilmiştir (Yılmaz, 2010: 31).

Esasına bakılırsa, SSCB, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile getirilen düzenlemeleri hiçbir zaman tam olarak kabul etmemiş, ancak hazırlanışı esnasında Alman tehdidi ile yakından ilgilenmek zorunda kaldığı için aktif olarak da sözleşmeye karşı çıkmamıştır. Bununla beraber, 2. Cihan Harbi 1943 yılından itibaren SSCB lehine gelişme göstermeye başlayınca, bu tarihten başlayarak bir yandan Türkiye üzerinde baskılara başlamış, diğer yandan da Boğazların, Montrö ile belirlenen statüsü değiştirme fikrini müttefiklere kabul ettirme girişimlerinde bulunmaya başlamıştır (Yılmaz, 2010: 31). İlerleyen süreçte ABD ile SSCB'nin arasındaki ilişkiler bozulup Soğuk Savaş dönemi başlayınca, Türkiye Batı bloğunda yerini almış ve SSCB'nin Boğazlar konusundaki tehdidini bertaraf etmeye çalışmıştır.

Soğuk Savaş ertesinde ise, ağırlıklı olarak kendi içi problemleriyle uğraşmak ve Sovyetler Birliği'nin mirasını olabildiğince kurtarmak önceliğine sahip olan Rusya, Montrö Boğazlar Sözleşmesinin hukuksal yapısını yeniden kabul etmek zorunda kalmıştır. Ancak bu dönemde, Montrö'nün Türkiye tarafından yorumlanmasına ilişkin Rusya'nın bazı itirazları olmuştur (Yılmaz, 2010: 32). Türkiye'nin Boğazlar rejimini tek taraflı olarak değiştirmeye çalışması nedeniyle Rusya ve Türkiye arasında Boğazlardan geçiş rejimi konusunda birçok kez ihtilaf yaşanmıştır. (Svistunova ve Şahin, 2016: 87). Türkiye'nin Boğazlarda artan deniz trafiğini bir düzene sokmak amacıyla yürürlüğe koyduğu ve 'Boğazların artan trafiğini taşıyamayacağı' tespiti çerçevesinde şekillendirilen tüzükte, tehlikeli yük taşıyan ticari gemilere getirdiği sınırlama Türkiye ile Rusya'yı Boğazlar konusunda karşı karşıya getirmiştir.

Rusya yeni tüzükte, uluslararası hukukun ihlal edildiğini öne sürerek, Montrö Boğazlar Sözleşmesi başta olmak üzere Türkiye'ye karşı Uluslararası Denizcilik Örgütü'ne (UDÖ) şikâyetinde bulunmuştur (Çelikpala, 2007: 276). Tüzükte yer alan maddelerde, büyük ve tehlikeli yük taşıyan gemilerin –buna petrol gemileri de dahil– geçişinin sırasıyla yapılacağı ve ayrıca Boğazların yapım-onarım, suç takibi, hava muhalefeti gibi sebeplerle geçici olarak deniz trafiğine kapatılabileceği yer alıyordu (Yeşilot ve Özdemir, 2016: 61).

İşin aslına bakılacak olursa, Türk Boğazlarının adeta bir petrol güzergahı gibi kullanılması hem ekolojik hem de lojistik anlamda Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Bununla birlikte, Türkiye çevresel sebeplerle Boğazlardan petrol sevkiyatına bir sınırlama getirmek istemekte, Rusya ise petrolün Novorossiysk limanı üzerinden deniz yoluyla serbest bir şekilde nakliye edilmesine büyük önem verdiği için bu kısıtlama girişimlerini çıkarlarına aykırı bulmuştur (Svistunova ve Şahin, 2016: 87). Türkiye, Rusya'nın bu başvurusuna karşı 1998 yılında yeni bir tüzük ile değişiklik yapmıştır. Ancak 1998 yılına kadar 1994 tarihli tüzüğü Montrö'de değişiklik yapmaktansa iç hukuk kararı olarak uygulamaya devam etmiştir. 1998 yılında çıkarılan tüzük ile Rusya'nın talepleri karşılanmış ve bu konu ikili ilişkilerde sorun olarak anılmamaya başlanmıştır (Çelikpala, 2007: 276). Bu yeni tüzük, önceki tüzüğe nazaran Boğazlardan serbest geçiş konusunda daha fazla kolaylık sağlıyordu (Yeşilot ve Özdemir, 2016: 61). Türkiye'nin bu süreci başlatmasında, Boğazlarda gittikçe artan tanker trafiğinin yarattığı tehlikenin önüne geçilmesi kadar, Hazar enerji kaynaklarının taşınması için alternatif BTC projesine zemin yaratılması siyasetinin de katkısı olduğu düşünülmektedir.

Bunun dışında Türkiye, bahse konu tüzüğü yayınlarken bir yandan da Rusya'yı, BTC petrol boru hattının yapımını kabullenmeye zorlamayı hedeflemiştir. Yukarıda ifade üzere Rusya, kendi toprakları da dahil Orta Asya ve Kafkas petrollerinin sadece kendi yönetiminde, kendi boru hatları kullanılarak Batılı ülkelerin pazarlarına nakledilmesini istemektedir (Yılmaz, 2010: 33). Montrö Boğazlar Sözleşmesinin ticaret gemilerine savaşta ve barışta serbest geçiş hakkı tanınması, Rusya'yı 1994 tüzüğüne itiraz için temel gerekçe olmuştur.

Günümüzde petrol ve doğalgaz kaynaklarının taşınması konusunda boru hatları hem daha güvenli hem de daha düşük maliyetli olduğundan Rusya, özellikle bu alana yatırımlarını kaydırmaktadır. Bu nedenle Boğazlar sorunu iki ülke arasında arka plana itilmiştir denilebilir. Zaman zaman ortaya beliren politik krizler olmasa Boğazlar sorunu sadece 1990'lı yılların sorunuydu denilebilir. 2008 yılındaki Rusya-Gürcistan savaşında ABD savaş gemilerinin Boğazlardan geçmek için bildirimde bulunması, Rusya tarafından Türkiye'ye Montrö Boğazlar Sözleşmesi hükümlerinin hatırlatılmasına neden olmuştur.

2008 yılındaki Rusya-Gürcistan savaşının ardından, Gürcistan'a yardım malzemeleri taşıyan ABD gemileri Montrö Sözleşmesi gereği 15 gün öncesinden

Türkiye'ye bildirimde bulunmuş; bu durum Rusya tarafından şüphe verici bir eylem olarak görülerek Türkiye'ye Montrö hükümlerine uyulması konusunda nota verilmiştir (www.haber7.com.tr, 21.04.2021). Görüldüğü üzere Karadeniz'e kıyısı olan herhangi bir devletin yaşadığı sorunda Boğazlar meselesini tekrar gündeme getirmektedir. Aynı şekilde 2014 yılındaki Rusya-Ukrayna krizinde görüldüğü gibi, Ukrayna'ya yardım götürmek isteyen ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin talepleri, Türkiye ile Rusya arasında Boğazlar konusunun yeniden açılmasına vesile olmuştur.

4.2.2. Bir Karşılıklı Hassasiyet Meselesi Olarak Çeçen-PKK Sorunu

Türk-Rus ilişkilerindeki 90'lı yılların bir diğer sorunu her iki ülkenin terör örgütü olarak kabul ettiği Rusya'da Çeçen, Türkiye'de ise PKK terör örgütlerinin faaliyet göstermesidir. Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra 1 Kasım 1991'de Cehar Dudayev liderliğinde Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti Rusya'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir (Yılmaz, 2010: 34). Çeçen-İnguş Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı doğal olarak Rusya tarafından kabul edilmemiştir. Bu bölge hem yeraltı kaynakları açısından zengin oluşu, hem Karadeniz ve Kafkaslara açılan kapı oluşu hem de Rusya'nın toprak bütünlüğü söz konusu olduğundan Rusya'nın büyük tepkisi ile karşılaşmıştır. Bu nedenle Rusya, bu bölgenin kendi kontrolünden çıkmasını arzulamamıştır (Yılmaz, 2010: 35).

1990'lı yıllarda iki ülke arasındaki Çeçen ve PKK problemleri ikili ilişkilere damgasını vurmuştur. Türkiye'de faaliyet gösteren Kafkas diasporası ile Rusya'daki Kürt ve Ermeni diasporasının faaliyetleri iki ülkeyi zaman zaman soğuk bir çatışmanın eşiğine getirmiştir (Özbay, 2011: 60). İki ülke arasında münasebetlerde yeni bir sorun olarak ortaya çıkan Rusya'nın 1994 yılında başladığı Çeçenistan'a karşı askeri müdahaledir. Çatışmalar devam ederken, Çeçen lider Dudayev'in Türkiye'yi ziyareti ve Başbakanlık seviyesinde muhatap alınması, Rusya'yı oldukça rahatsız etmiştir (Büyükkakıncı 2004'ten aktaran Yeşilot ve Özdemir, 2016:62). Türkiye'nin Kafkasya'da mevcut olan ve Rusya'nın da taraf olduğu rekabette takındığı tavrın Rusya tarafından onaylanmaması ve bunun Kürt meselesi kullanılarak dengelenmesi tercihi, PKK'yı Rusya için Türkiye aleyhinde kullanılması muhtemel bir silah haline dönüştürmüştür (Çelikpala, 2015: 126). Türkiye'de oldukça etkili faaliyetleri olan Çeçen diasporası, uç derecede milliyetçi ve

islami söylemleri benimsemiş politikacılar ile basın, Ankara'nın bu süreçte daha etkin olması gerektiğini ifade etmiştir (Büyükakıncı, 2004: 25).

Şubat 1995'te, Ankara'ya gelen Rusya Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, Türkiye'nin Çeçenistanlı savaşçılara yaptığı yardımlarını geri çekmesini ve Çeçen-Kafkas dayanışma lav edilmesini talep etmişlerdir. Türkiye'den bu konuda aktif bir politika ibareleri belirmeyince Rusya da misilleme olarak sürgündeki Kürt parlamentosunun üçüncü toplantısının Rusya'da yapılmasına müsaade etmiştir. Bunu 1997 yılındaki iki konferans izlemiştir (Büyükakıncı, 2004: 26). Dönemin Ankara büyükelçisi Albert Çernişev 'Ülkelerimiz karşılıklı güveni tesis etmelidir. Birbirimizin gözünün içine bakmalı ve birbirimize güvenmeliyiz' ifadelerini kullanmıştır (Çelikpala, 2007: 274).

1998 yılında Rusya'nın terörist Abdullah Öcalan'ın siyasi sığınma isteğini geri çevirmesi ve 1999 yılında iki ülke arasında terörizmle mücadelede konusunda işbirliğine dair ortak bir bildiri imzalanması üzerine ikili münasebetlerde terörle mücadele konusunda bir yumuşama yaşanmıştır (Svistunova ve Şahin, 2016: 87). Türkiye bu konuda ilk tavizi veren taraf olmuştur. 1999 yılında Başbakan Bülent Ecevit'in, Rusya ziyareti esnasında Çeçen probleminin Rusya'nın bir iç problemi olduğunu söylemesi ilişkilerdeki bu alanın daha da yumuşamasına neden olmuştur (Yeşilot ve Özdemir, 2016: 62).

1999 yılından itibaren iki ülkenin gündeminden çıkmış durumda olan PKK meselesi, 2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş sonrası yeniden bir sorun haline gelmeye başlamıştır. Suriye'nin kuzeyinden merkezi devletin askeri gücünün çekilmesi ile PKK'nın Suriye uzantısı YPG Suriye'nin kuzeyine hakim olmaya başlamıştır. Söz konusu terör örgütü, hem Türk-Rus ilişkilerinde hem de Suriye merkezi yönetimi tarafından Türkiye'ye baskı kurmak amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Duruma göre değişen Suriye iç savaşında YPG terör örgütü zaman zaman Rusya tarafından Türkiye aleyhinde kullanılmıştır. Özellikle Ekim 2015'ten itibaren Suriye'de aktif olarak operasyonlara katılmaya başlayan Rusya, Suriye'nin kuzeyinde YPG terör örgütüne karşı herhangi bir operasyon düzenlememiştir.

ABD'den askeri eğitim ve teçhizat alan terör örgütü YPG, ABD'nin Suriye'den geri çekilme ihtimaline karşılık Rusya ile ilişkilerini bozmamaya özen göstermektedir (www.aa.com.tr, 23.04.2021). Türk-Rus ilişkilerinde eskimiş bir konu olan PKK

meselesi, Suriye’de yaşanan iç savaş nedeniyle tekrar iki ülke arasında müzakere konularından biri haline gelmiştir.

Görüldüğü üzere, 1990’lı yılların hemen başlarında terör meselesi her iki ülkenin de ana gündem konularından biri olmuştur. Rusya, Türkiye’deki Çeçen liderlerin desteklenmemesi ve durumun Rusya’nın bir iç meselesi olduğunun kabul edilmesi karşılığında PKK terör örgütüne yapılan siyasi desteği kesmiştir. Ancak Çeçen liderler Türkiye’de Başbakanlık düzeyinde ağırlandığında ise, Rusya bu duruma hızla karşılık vererek Moskova’da PKK propagandasına izin vermiştir. Karşılıklı ilişkilerdeki bu durum, güvenlik endişeleri konusundaki dengelerin ne kadar hassas olduğunu göstermektedir.

4.2.3. Rusya’nın AKKA İhlali

Varşova Pakti’nin parçalanması ve Sovyetler ’in tarih sahnesinden silinmesi, 1990’lı yılların başlarından başlayarak Türk dış politikası üzerinde doğrudan etkilerini göstermiştir. İki kutuplu yapının oluşturduğu ve belirli stabil ortamının ortadan kalkmasıyla beraber, Türk devlet yetkilileri, devletin kendisi için olan öncelikli çıkarlarını ve tehdit kaynaklarını tekrardan tanımlamak zorunda kalmışlardır. Bu açıdan, Türkiye kendi çevresindeki bütün çatışma çıkması muhtemel bölgenin çatışmacı unsurlarının, gerek etnik gerek dini saiklerle tekrar canlanması söz konusu olmuş ve bu durumun Türkiye’nin iç siyasetine yansımaları beklenilmiştir (Büyükkakıncı, 2004: 18).

Kasım 1990’da Paris Şartı ile birlikte imzalanan ve 1992 yılında yürürlüğe giren Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması (AKKA), Avrupa’nın güney sınırlarında bulunan askeri personelin ve konvansiyonel silahların sayılarının belirli sınırlara çekilmesini düzenlemektedir. Avrupa kıtası çapında konvansiyonel silahlarda kota düşümü amaçlayan bu anlaşma, Sovyetler Birliği yıkılmadan önce 19 Kasım 1990 günü imza altına alınmış, ardından da 1992 yılında Taşkent anlaşması ile Rusya ve Sovyetler Birliğinden kopan diğer ülkeler, AKKA’ya taraf olmuşlardır (Yılmaz, 2010: 33). Ancak, bu anlaşma yürürlüğe girdiği zaman Varşova Pakti dağılmış, SSCB dağılmış ve ortaya yeni devletler çıkmıştır. İmzacı devletlerden bazılarının ortadan kalkması bu anlaşmanın yürürlüğe girmesi ve uygulanması rejimini etkilemiştir (Büyükkakıncı, 2004: 18).

Rusya, Kafkaslardaki etnik çatışmaları bahane göstererek bu bölgenin AKKA'dan muaf tutulmasını istemiş, buna en büyük tepki Türkiye'den gelmiştir. İndirim kotalarının tek taraflı olarak uygulanmayacağını imzacı devletlere bildiren Rusya, Kafkas bölgesindeki ülkeler ile ikili düzeyde askeri işbirliği anlaşmaları imzalamıştır. Özellikle Ermenistan ve Gürcistan 1993 ve 1994 yıllarında Rusya'ya kendi topraklarında askeri üsler vermeye başlamıştır (Büyükkakıncı, 2004: 19). Günümüzde hala Türkiye-Ermenistan sınırı Rus askerleri tarafından korunmaktadır. Çeçen ayaklanması, Gürcü-Abhaz Savaşı, Dağlık Karabağ meselesi gibi çatışmaları bahane olarak öne süren Rusya, bu anlaşmaya uymayacağını bildirmiştir. Başlangıçta, 1993 yılında Kafkaslarda kendisine tanınan sınırların arttırılmasına dair talebini resmi olarak hem Viyana'daki AKKA karargâhına hem de Türkiye'ye iletmıştır. Bu talebe henüz resmi olarak bir cevap verilmeden, Rusya, 1995 yılındaki Rus-Çeçen savaşını bahane göstererek AKKA limitlerini aşmıştır (Yılmaz, 2010: 33).

Bu meselenin başka bir yönü ise, Rusya'nın Kafkas bölgesine karşı izlediği askeri stratejilerdir. Rus hükümeti, özellikle Kafkasya'nın kuzeyinde askeri limitleri aşarak askeri yığınak yapmıştır. 1995 yılındaki 1. Çeçen savaşında askeri kapasitenin daha da arttırılması Türkiye'nin tepkisini çekmiştir. 1991 yılında yürürlüğe giren 'Kanat Anlaşması' ile Rus yönetimi silah ve asker tavanını daha da yükseltme imkanı bulmuştur (Büyükkakıncı, 2004: 19). Bu sayede Rusya, isteklerini esas olarak Batılı ülkelere kabul edilmesini sağlarken, Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren bir güvenlik problemi ortaya çıkmıştır. Hemen yanı başında, Türkiye'nin doğu ve kuzey doğusunda Rusya'nın asker sayısını arttırması, makul bir şekilde Türkiye'yi rahatsız etmiştir (Yılmaz, 2010: 34).

Türkiye'nin temel rahatsızlığı, daha çok bölgedeki dengelerin bozulması yönündedir. Türkiye, bu coğrafyada Gürcistan ve Azerbaycan ile çok özel ilişkilere sahiptir (Büyükkakıncı, 2004: 19). Her ne kadar Ermenistan ile ilişkileri oldukça kötü durumda olsa da Türkiye, bölgede bulunan üç devletten ikisini yanına çekmiştir ve bu durum Rusya'yı oldukça rahatsız etmiştir.

Türkiye, Yakın Çevre Doktrinin uygulamaya geçmesi bakımından önce Rusya tarafından AKKA limitlerinin yükseltilmesi, daha sonra ise kaldırılması yönündeki talebine daima itiraz etmiştir. Fakat bu itirazlar, NATO nezdinde çok da bir karşılık bulmamıştır (Yılmaz, 2010: 34). Avrupa devletleri açısından, Rus askerlerinin batı

sınırlarından çekilip Ural dağlarının ardına çekilmesi ilk önceliktir ve bu durumun Türkiye için yarattığı güvenlik endişeleri Avrupa devletlerinin çok da umurunda olmamıştır. Bu konuyla ilgili olarak ABD ise, Rusya'nın AKKA'ya ilgili olan tavrını, NATO'nun Soğuk Savaş ertesinde Doğu Avrupa yönünde genişlemesinin bir bedeli olarak değerlendirme yöneliminde olmuştur. Neticede, NATO'dan istediği desteği alamayan Türkiye, Rusya'yı askeri bir tehdit barındıran '9. Komşu' olarak kabullenmek zorunda kalmışsa da konuya ilişkin taşıdığı güvenlik endişesi, Türk-Rus münasebetlerinde sorunlu bir alan olarak varlığını sürdürmüştür (Yılmaz, 2010: 34).

4.2.4. Kafkaslar ve Karabağ Meselesi

Kafkasya, özellikle de Güney Kafkasya, Rusya ve Türkiye'nin farklı projeksiyonlar ile hareket ettiği bir bölgedir. İki ülkenin Kafkas siyasetinde işbirliği yaptığı ve karşısına aldığı ülkeler birbirinden büyük oranda farklılaşmaktadır (Koçak, 2017: 16). İki ülke, bir yandan yeni bağımsızlığına kavuşmuş Kafkas ülkeleri nezdinde jeopolitik olarak bir etki kurma mücadelesine girerken, diğer yandan ise, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ikili düzeyde büyük ilerleme kaydeden ekonomik ilişkileri riske atmak istememişlerdir. Bu bakımdan çok dikkatli bir politika izleyen Türkiye, Güney Kafkasya siyasetini Gürcistan ile yakın işbirliği ve Azerbaycan'a her alanda verdiği destek üzerine şekillendirmiştir. Türkiye ve Rusya, Kafkasya'da yaşanan birçok sorunda ortak bakış açılarına sahip olmalarına rağmen, Kafkasya iki ülke arasında sürekli olarak rekabet alanı olmaya devam etmiştir (Özbay, 2011: 61). Özellikle 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin parçalanması ile Rusya'nın yaşadığı kriz durumunu fırsat olarak değerlendirmek isteyen bölge halkları, Sovyet yönetime karşı bağımsızlık mücadelesi başlatmışlardır (Duman, 2019: 221).

Rusya, Türkiye'nin Kafkas bölgesine yönelik en küçük bir hareketini bile takip etmekte ve karşı hamle ile anında karşılık vermektedir. Bölge ülkelerinin Türkiye üzerinden Batı dünyası ile yakınlaşma süreci yaşamasından son derece rahatsız olmaktadır. Moskova yönetimi Kafkasya'da, İran ve Ermenistan ile birlikte hareket etmekte olup Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan ekseninin oluşmasından rahatsız olmaktadır (Özbay, 2011: 61). Türkiye'nin büyük umutlar bağlamasına rağmen Ermenistan'ın stratejik ortak olarak gördüğü Rusya, Ermenistan'ın Batı ile yakınlaşmasını kendi çıkarlarına aykırı bulduğundan Türkiye-Ermenistan normalleşme sürecine gereken

desteği vermemiş olup Dağlık Karabağ sorununda, çözümü istemesine rağmen gerekli adımları atmaktan hep uzak durmuştur.

Kafkasya'nın, Sovyetler Birliği'nin bir bölümü olmaktan çıktığı 90'lı yılların başından günümüze kadar, Türkiye Kafkasya'da, ekonomik ve siyasi olarak hem bağımsız hem de istikrar sahibi, kendi aralarında barış içinde yaşayan, Batılı demokratik ve hukuki değerleri benimsemiş devletlerin varlığının sağlanması ve desteklenmesine yönelik bir politika benimsemiştir (elikpala, 2010: 94). Kafkas devletlerinin bağımsızlıkları ve toprak bütünlükleri her platforma vurgulanmış ve desteklenmiştir. Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasını Mithat elikpala şöyle özetlemiştir (2010: 95-96):

Bölgesel ve küresel hadiselerin etkisiyle mevcut fırsatlar ve riskler dengesi, Türkiye'nin Kafkasya'da izlediği politikada, beklenti ve sınırlılıkları dikkate alan kapsamlı ve etkin bir yaklaşım geliştirme zorunluluğu bağlamında, stratejik bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu bakış açısının üzerinde dikkatle durulması gereken yanı, Türkiye'nin Kafkasya'yı içeren Avrasya politikasının başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler ve kurumlarla uyum ve işbirliği içerisinde şekillendirilerek yürütülmesidir. Türk dış politika yöneticileri, Soğuk Savaş döneminin natürel bir neticesi olarak da değerlendirilebilecek bu bakış açısı çerçevesinde, Türkiye ile Batı dünyasının bölgesel çıkarları arasında herhangi bir farklılık görmemiştir. Bu var olmayan farklılığa güvenlik meselesi de dahildir. Bundan ötürü, Türkiye'nin Kafkasya politikası, Batı dünyasındaki müttefikleri ile küresel kuruluşlarla birlikte hareket etmek üzerine inşa edilmiştir. Bu bakış açısı, göze fazla batmayan, bölgesel dengeleri Türkiye'nin aleyhine etkilemeyeceğine inanılan bir yaklaşım olarak benimsenmiştir. Bu dönemin koşulları ile bölgesel dengeler ve Türkiye'nin kendi ekonomik, siyasi ve ticari koşulları incelendiğinde gerçekçi kabul edilebilecek bir yaklaşımdır. Diğer taraftan, Türkiye'nin bölgesel önceliklerini Batılı öncelik ve çıkarlarla ortaklaşa tanımlama Türk dış politikasının genel çizgileriyle de uyumludur .

Soğuk Savaş sonrası dönemde, Kafkas bölgesinde ortaya büyük bir güç boşluğu çıkmış ve bu boşluk Türkiye tarafından doldurulmak istenmiştir. Bu bölgede yaşanan halkların Türkiye ile dini ve etnik bağlantıları vardır. Dolayısıyla Soğuk Savaş ertesinde Türkiye, bu topluluklar ve onların yoğunlukta bulunduğu devletler üzerinde nüfuzunu alanını genişletme isteğinde olmuştur (Yılmaz, 2010: 37).

Bu zaman zarfı, Türkiye'nin dış politika hususunda atak ve cesur mizacıyla tanınan Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı makamında olduğu, yeni-Osmanlılık ve Türk birliği ifadelerinin yoğun olduğu zamanlardır. Hatta, özellikle Soğuk Savaş ertesinin ilk birkaç yılı, ifade seviyesinde de olsa, Türk dış politikasının temel noktalarından 'Lozan statükosuna bağlılık' politikasından radikal bir değişiklik olarak ifade edilmiştir (Yılmaz, 2010: 37). Ancak belirtilen dönemdeki Türkiye'nin siyasi ve ekonomik gücü, arzulanan dış politikanın gerçekleştirilmesi konusunda muktedir olmadığından, bu söylemler sadece söylem düzeyinde kalmış, Kafkasya'da bölge ülkeleriyle diplomatik ilişkilerin gelişmesinden öteye gidememiştir.

Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya yönelik aktif politikası başta Rusya ve daha sonra İran'ın tepkisine yol açmıştır. Ancak gerçekçi olmak gerekirse bölgede Rusya'dan başka Soğuk Savaş sonrası etkin devlet yoktur. Türk Dünyası merkezli biçimde yaşanan rekabette ki buna Kafkasya'yı da dahil edebiliriz, Türkiye'nin politika değişikliğine gitmesinin sebepleri incelendiğinde; 1990'ların ilk zamanlarında Türkiye'nin imkân ve kabiliyetlerinin yanlış hesaplanarak abartılması, Kafkas Cumhuriyetlerinde, Türkiye'nin gücünün kabartılması ve Rusya'ya karşı bir denge unsuru olabilecek yeterli Batı desteğinin bulunamaması sayılabilir (Çelikpala, 2015: 125). Üç Güney Kafkas Cumhuriyeti'nin oluşturduğu jeopolitik düzlemde oluşan Güney Kafkasya'da, Aleksander Dugin'e göre 'heartland (merkez bölge)' konumundaki Rusya ile 'rimland (kenar kuşak)' konumundaki Türkiye ve İran arasında güç mücadelesine sahne olması muhtemeldir (Dugin 2014'ten aktaran Jane, 2020: 18). Rusya, bölgedeki yabancı ülkelerin etkisini sınırlandırmak için bölge ülkelerinin iç karşılıklarını körüklemiştir. Buna örnek olarak ABD ve AB'nin etkisini sınırlandırmak için Gürcistan ve Azerbaycan'ın ayrılıkçı bölgelerini desteklemiş, Ermenistan'da askeri üsler kurma yoluna gitmiştir.

Güney Kafkasya'da Rusya ve Türkiye'nin en büyük anlaşmazlık konusu Dağlık Karabağ'dır. Türkiye bu konuda koşulsuz desteği ile Azerbaycan'ın yanında yer alırken, Rusya diplomatik olarak tarafsız görünse de askeri ve ekonomik olarak her türlü desteği Ermenistan'a sunmuştur. Dağlık Karabağ bölgesi, Azerbaycan'ın Kür ile Aras ırmakları ve günümüzde Ermenistan sınırları içinde bulunan Gökçek gölü arasındaki dağlık bir bölgeyi ifade eder (Ekici, 2017:63).

Türkiye'nin bu konudaki hassasiyeti, her şeyden öte, Kafkasya'daki dengelerin sarsılması ve buradaki bağımsızlıklarını yeni elde etmiş ülkelerin egemenlik süreçlerinin etkilenmesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Öte yandan Kafkasya'daki Ermenistan faktörü birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Dağlık Karabağ problemi, her ne kadar iki ülke arasında gibi görünse de bölgenin genelindeki etnik, siyasi, dini ve kültürel bağlara bakıldığında Kafkasya coğrafyasının tamamını etkilemektedir (Büyükkakıncı, 2004: 19).

Dağlık Karabağ problemi, Türkiye'nin Ermenistan'dan gelen yeni bir güvenlik sorunuyla karşı karşıya kalması ve SSCB sonrası Kafkasya'ya ekonomik, kültürel, politik ve askeri açılımlar yapma çabalarını ciddi anlamda sarsan bir öneme sahip olmuştur (Ekici, 2017: 70). Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Karabağ topraklarına karşı iddiaları genellikle, güya Karabağ'ın her zaman Ermenistan'a ait olduğu, Sovyet yöneticilerinin Karabağ bölgesini Ermenistan'dan zorla alarak Azerbaycan topraklarına kattığı şeklinde olmuştur (Aslanlı, 2015: 34).

Sovyetler Birliği'nin parçalanması ile Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etmiş, bununla beraber Ermenistan'ın Karabağ stratejisi değişiklik göstermiştir. Azerbaycan ve Ermenistan, bağımsızlık sonrası uluslararası arenada etkin olabilmek için çeşitli örgütlere üye olmaya başlamışlardır. Fakat bu devletlerin küresel yapılanmalara üyelik süreci başladıktan sonra, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı başlattığı işgalci politikasında stratejik hamleler görülmeye başlanmıştır. Yeni stratejiye göre önce Dağlık Karabağ Azerbaycan'dan koparılacak, sonra uluslararası arenada Ermenistan'a ait olduğu tanımlanacaktı (Aslanlı, 2015: 53).

1992 yılındaki işgal ile başlayan bu problemin çözümü için Avrupa Güvenlik ve İşbirliği (AGİT) içerisinde Minsk Grubu adı verilen bir oluşum oluşturulmuştur. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), 26 Mart 1992 tarihli toplantısında işgale doğrudan müdahale etmeme ve AGİT'in faaliyetlerini destekleme kararı almıştır (Aslanlı, 2015: 63). 2020 yılına kadar Dağlık Karabağ sorununun çözümü adına neredeyse hiçbir gerçekçi faaliyette bulunmayan bu oluşum, 2020 yılının Kasım ayında Azerbaycan'ın Ermenistan'a yönelik olarak başlattığı askeri harekât sonrasında Dağlık Karabağ tekrardan Azerbaycan topraklarına katılmıştır.

Türk-Rus ilişkilerindeki Kafkasya rekabeti 2000'li yıllarda soğumuş gibi görünse de 24 Kasım 2015 tarihli Uçak Krizi sonrasında yeniden alevlenmiştir. 30 Kasım 2015'te

icra edilen Birleşmiş Milletler İklim Zirvesinde Rusya Devlet Başkanı Putin ‘Kafkasyalı teröristlerin Türk pasaportu kullandığını ve Moskova’nın terörizm hususunda Türkiye ile uzun zamandır sorunları olduğunu’ ifade etmiştir (www.mersinhaber.com.tr, 30.11.2015).

Uçak Krizi sonrasında, Rusya Türkiye’ye karşı çeşitli yaptırımlar ve hamleler yapmıştır. Bunlardan bir tanesi de Ermenistan’ın Rusya tarafından Türkiye aleyhine olacak şekilde desteklenmesidir. Ermenistan ile Rusya arasında 2016 yılında ortak hava savunma sistemi kurulmasına karar verilmiş ve iki ülke savunma bakanları tarafından imzalanmıştır. Rus milletvekilleri 1915 olaylarının ‘Ermeni Soykırımı’ olduğunu inkâr edenlerin 5 yıl hapis cezasına çarptırılması şeklindeki yasa teklifini meclise sunmuşlardır (Kurban ve Cabbarlı, 2019: 111-112).

Bunların dışında birçok yaptırım ve hamleler yapılmışsa da meselenin Kafkasya boyutunu ilgilendiren hususlar bu şekildedir. Görüldüğü üzere, Soğuk Savaş sonrası Kafkasya üzerindeki rekabet dondurulmuş olarak kalmış, iki ülke arasındaki herhangi bir krizde yeniden ısıtılarak müzakere masasına getirilmiştir.

4.2.5. İkili İlişkilerde Suriye Meselesi

2011 yılında Orta Doğu’da önce Tunus’ta gerçekleşen ve ardından domino etkisi ile diğer bölge ülkelerine sıçrayan, rejim değişikliklerine yönelik halk gösterilerinden oluşan ve ‘Arap Baharı’ olarak nitelendirilen olayların Suriye’ye sıçraması, burada 2011 yılından beri çözülemeyen bir krizin oluşmasına yol açmıştır (Ayvaz, 2020: 47). Suriye’de başlayan iç savaş nedeniyle Suriye halkının bir kısmı mülteci konumuna düşmüş, başta Suriye’nin komşuları olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerine göç etmek zorunda kalmışlardır.

Bu sebeple, soruna uluslararası alanda çözüm önerileri getirilmeye çalışılmış ancak yeterli olmamıştır. Çatışmaların kısmen azaldığı dönemler olmuş fakat henüz tam anlamıyla neticeye ulaşılamamıştır. Öyle ki, tüm dünyada yaşanan Covid-19 salgını dahi çatışmaları sonlandırmaya yetmemiştir. Bu nedenle çözüm arayışları 2011 yılından beri devam etmektedir (Ayvaz, 2020: 47).

Çatışmaların başladığı tarihten beri Suriye’de iki önemli ülkenin sürekli şekilde etki sahibi olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye ve Rusya. Suriye, Rusya’nın Sovyetler Birliği

döneminden beri ilgisini çekmekte ve Orta Doğu'da var olabilmek için olmazsa olmaz üssü konumundadır. Suriye'nin Lazkiye kentinde bulunan limanında elde ettiği deniz üssü sayesinde Akdeniz'de varlığını göstermekte ve tarihten gelen sıcak denizlere inme politikasını kısmen uygulamaktadır. Sovyetler Birliği'nin çökmesi sonrası Rusya ve Türkiye arasında birçok işbirliği alanının ortaya çıkması ve işbirliğinin gelişmesine imkân sağlayan bir atmosferin oluşmasına rağmen, iki ülkenin Orta Doğu'daki angajmanlarında önemli bir değişim gerçekleşmemiştir (Koçak, 2017: 15).

Gerek Türkiye gerekse Rusya, Suriye'de hükümet karşıtı gösterilerin başladığı ilk günlerden itibaren, farklı farklı bakış açılarına sahip olmalarına rağmen Suriye'nin egemenliği ile toprak bütünlüğünden, aynı zamanda devlet otoritesinin ülkede yeniden tesis edilmesinden yana olduklarını beyan etmişlerdir. Keza Türkiye ile Rusya'nın Suriye hususundaki amaçları aynı, fakat araçlarının ve yöntemlerinin farklı olduğu ilk günden itibaren anlaşılmıştır (Özdal 2013'ten aktaran Kurban ve Cabbarlı 2019: 109). Suriye iç savaşının ortaya çıkmasından sonra Türkiye'ye yönelik olarak Suriye topraklarından IŞİD, PKK ve bağlantılı terör örgütleri tarafından saldırılar gerçekleştirilmiştir. Bu saldırılarda gerek sivil gerekse asker/polis çok sayıda Türk vatandaşı şehit olmuş çok sayıda yaralanan vatandaş olmuştur. Bunun yanında kamuya ait taşınır/taşınmaz mallar zarar görmüş, maddi-manevi kayıplar yaşanmıştır (Gök, 2019: 91).

Soğuk Savaş sonrası dönemde ise Rusya'nın Suriye ile tekrar yakınlaşma evresine girmesi, ABD'nin Irak'ı işgal ettikten sonra başlayan silah ambargosu ile olmuştur. ABD'nin Suriye'yi uluslararası terörü desteklemekle suçlaması ve ambargo kararı alması Suriye'yi Rusya ile ilişkilerini kuvvetlendirmeye itmiştir (Çopuroğlu ve Karpuzcu, 2017: 476). Rusya, Sovyetler Birliği dönemindeki gibi üs ve liman kiralama yöntemini kullanarak Suriye'de varlığını arttırmıştır. Rusya'nın Suriye'deki Tartus ile Lazkiye deniz üsleri 2006 yılındaki yeni bir sözleşme ile Suriye'den kiralanmıştır (Çopuroğlu ve Karpuzcu, 2017: 477).

2011 yılında Suriye'de başlayan iç kriz, Beşer Esad yönetiminin halkın demokrasi taleplerinin karşılanmaması nedeniyle bir iç savaşa dönüşmüştür. Bu tarihten günümüze kadar Suriye iç savaşında yaşanan insan hakları ihlalleri nedeniyle mesele bir uluslararası sorun haline dönüşmüştür. Türkiye ve Rusya, Suriye'de devam eden soruna uluslararası alanda çözüm aramaktadır. Bu nedenle birçok uluslararası çözüm önerisi ve birçok süreç

yaşanmıştır. Ancak kuşkusuz en iyi somut adımların atıldığı süreç, iki devletin işbirliğine dayalı olarak son yıllarda gerçekleşen Astana ve Soçi süreçleridir (Ayvaz, 2020: 47).

Üçüncü tarafların Suriye iç savaşına müdahil olmasıyla mesele daha da karmaşıklaşmış ve her ülke kendi çıkarı doğrultusunda bir tarafı destekleme eğilimine girmiştir. Türkiye ile Rusya'nın Suriye üzerindeki anlaşmazlığı ise bu noktada belirlemeye başlamıştır. Türkiye, Esad karşıtı muhalifleri desteklerken, Rusya Esad rejimine her türlü desteği vermektedir. İlk başlarda bu destek askeri malzeme tedariki iken, 30 Eylül 2015 tarihinden itibaren Rusya hava harekâtlarına başlayarak sahada da Esad rejiminin yanında olduğunu göstermiştir.

Esad rejimi karşıtı olan tüm grupların Rusya tarafından terör örgütü ilan edilmesi, Türkiye ile Rusya arasındaki gerginliği arttırmıştır. Türkiye, Rusya'nın 30 Eylül 2015'te başlattığı hava harekâtlarının sivil insanları ve Esad rejimine muhalif olan grupları hedef aldığını iddia etmiştir (Çopuroğlu ve Karpuzcu, 2017: 477). Suriye Türkmenleri özelinde hassas olduğunu dile getiren Türkiye, Rusya'nın Türkmen köylerini hedef aldığını dile getirmiştir. Türk-Rus münasebetlerinin tanımlaması yapılırken meselenin sadece ticaret, turizm, enerji gibi alanlarına değinilmesinin ne derece yanlış olduğu, Ankara ile Moskova arasında 24 Kasım 2015'te gerçekleşen jet krizi sonrasında daha net anlaşılmıştır.

Rusya'nın Suriye rejimine sağladığı desteğin artmasıyla eş çizgide, Türkiye'nin de muhalif güçlere sağladığı desteğin artış göstermesi, iki ülkenin Suriye iç savaşı hususundaki politikalarının çelişkinliğini gözler önüne sermiştir. 2012 yılında Moskova-Şam seferini yapan bir sivil uçak, Türkiye hava sahası üzerinde seyahat halinde iken, silah yüklü ihbarı sebebiyle inişe zorlanmış ve bu durum mevcut ilişkileri daha da germiştir. Söz konusu hadisenin hemen beş gün ertesinde, bir sivil Ermeni kargo uçağı Erivan-Halep seferini gerçekleştirirken Erzurum'a zorla indirilmiş, uçağın insani yardım malzemesi taşıdığı anlaşıncaya uçuşa devam etmesine izin verilmiştir (Çopuroğlu ve Karpuzcu, 2017: 477). Rusya'nın önemli bir müttefiki olan Ermenistan'a ait bir uçağın durdurulması yine Rusya-Türkiye ilişkilerini gerginleştirmiştir.

Türkiye ile Rusya arasında, Suriye konusundaki en büyük anlaşmazlık PKK'nın Suriye uzantısı olan PYD terör örgütüdür. Türkiye, PYD'nin Suriye topraklarından çıkarılması ve ortadan kaldırılmasını isterken, Rusya PYD'yi bir terör örgütü olarak tanımamakta hatta işbirliği yapmaktadır. Suriye'de iç savaşın başladığı zamanlarda

oldukça aktif olan ve büyük topraklar ele geçiren IŞİD konusunda ilginç şekilde Türkiye ve Rusya'nın ortak hareket ettiği görülmüştür. Ancak Türkiye, PYD'nin de IŞİD benzeri bir terör örgütü olduğunu iddia etse de Rusya tarafından kabul görmemiş, kabul görmediği gibi Suriye'nin geleceğinin konuşulduğu 2016 Cenevre Konferansına PYD'nin de çağrılmasını istemiştir (Çopuroğlu ve Karpuzcu, 2017: 477).

24 Kasım 2015 tarihine ulaştığımızda, Türkiye ve Rusya arasında yakın tarihte gerçekleşen en büyük kriz vuku bulmuştur. SU-24 cinsi bir Rus uçağı, Türk hava sahasına izinsiz şekilde girdiği ve uyarılara rağmen hava sahası ihlaline devam ettiği gerekçesiyle Türk savaş uçaklarınca Suriye sınırında vurularak düşürülmüştür (Çopuroğlu ve Karpuzcu, 2017: 477). Soğuk Savaş ertesinde ikili ilişkilerde önemli bir ivme kazanan Türk-Rus ilişkileri bir gecede kopma noktasına gelmiş, ilişkilerdeki gerginlik her alanda hissedilmiştir. Sadece siyasi olarak değil, ekonomik, askeri, diplomatik, kültürel, sanatsal olarak çok boyutlu bir şekilde ilişkiler kopma noktasına gelmiştir.

Jet krizi ertesinde, Türkiye'ye ekonomik ve ticari yaptırımların uygulanması için Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin talimat vermiştir. 2011 yılında devletlerarası anlaşma olarak imzalanan ve yapımı planlanan Akkuyu Nükleer Güç Santralinin yapımına ara verilmiş, hatta Rusya'da eğitim gören öğrencilerin vizeleri iptal edilmiştir. Rus Silahlı Kuvvetleri ve Türk Silahlı Kuvvetleri arasındaki tüm münasebetler askıya alınmış, Türkiye'nin desteklediği Suriye'deki rejim karşıtı gruplara, Rusya tarafından hava saldırıları arttırılmıştır (Çopuroğlu ve Karpuzcu, 2017: 478). Bütün bunların yanı sıra Uçak Krizinden sonra Rusya'nın Suriye'ye S-400 hava savunma sistemini kurmasından ötürü Türkiye'ye ait savaş uçakları Suriye hava sahasında operasyon yapamamıştır. Bu durum ilişkilerin normalleşmesine kadar devam etmiş, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Putin'in St. Petersburg görüşmesinde ilişkilerin normal seyrine girmesi ile Fırat Kalkanı harekâtında bu durum sona ermiş ve Türk savaş uçakları Suriye hava sahasında hareketlere başlamıştır.

Türkiye'nin hadisenin hemen sonrasında Rusya ile mevcut diyalog kanallarını harekete geçirmek yerine NATO'ya başvurarak görüşmelerde bulunması, Moskova açısından asıl rahatsızlık veren durumun uçağın düşürülmesinden ziyade bu olduğu söylenebilir. Rusya ile NATO münasebetlerinin Kırım'ın ilhakı nedeniyle oldukça gergin

olduğu zamanlarda Türkiye'nin böyle bir faaliyet gerçekleştirmesi Putin yönetimi tarafından 'sırtımızdan bıçaklandık' olarak görülmüştür (Erşen, 2016: 159).

Rusya'nın ilişkilerin normal seyrine dönmesini, Türkiye'nin resmi olarak özür dilemesi, yaşanan uçak düşürme ile ilgili olarak tazminat ödemesi ve uçağın düşürülmesinden sorumlu olan kişilerin cezalandırılması şeklinde üç şart koşması Ankara'nın elini kolunu bağlamıştır (Erşen, 2016: 16).

İki ülke arasında Suriye iç savaşı özelinde fikir ayrılıkları devam etmektedir. Esasında tam da bu tarz görüş ayrılıkları ikili münasebetlerde meydana gelen krizlerin gerçek sebebini oluşturmaktadır (Svistunova ve Şahin, 2016: 90). Bununla beraber, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Uçak Krizi sebebi ile 27 Haziran 2016'da Putin'e bir mektup göndererek özür dilemesi sonucu ikili ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır (Yeşilot ve Özdemir, 2016: 67). 15 Temmuz 2016 tarihindeki darbe girişiminden sonra Putin, Erdoğan'ı arayan ilk lider olmuş, bu da ikili ilişkileri geliştirme noktasında büyük bir adım olmuştur. İki liderin bu şekilde görüşmeleri Türkiye ile Rusya'nın yaşadığı büyük şoku atlatmasında en temel katkıyı vermiştir. Darbe girişimi sonrası Suriye'nin kuzeyindeki terör örgütlerine yönelik operasyona başlayan Türkiye için Rusya ile barış son derece önemlidir.

Türkiye ile Rusya arasında 1991 yılından beri tane tane adeta örülen ikili ilişkilerin bir uçağın vurulması ile tepe taklak olması ilişkilerin ne kadar kırılgan olduğunu göstermektedir. Bununla beraber şurası nettir ki, yaşanan tecrübelerden bazı dersler çıkarılacak ve Türk-Rus münasebetlerinin evvelki modelinin üzerinde bazı değişikliklere gidilmek zorunda kalacaktır. Açıkça görülüyor ki, iki ülke arasındaki karşılıklı bağımlılık düzeyindeki ekonomik faaliyetlere, enerji alanındaki mega projelere, yıllarca geniş siyasal diyalog sürdürülmesine, farklı konularda düzenli olarak danışma mekanizmalarının kurulmasına ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi gibi bir mekanizma kurulmuş olmasına rağmen Uçak Krizinin önüne geçilememiştir (Svistunova ve Şahin, 2016: 90).

Türkiye ve Rusya, Suriye ile Kıbrıs meseleleri başta olmak üzere, Mısır ve Libya siyasetlerinde de işbirliği içinde oldukları taraflar ve izledikleri politika yönüyle ayrılmaktadır (Koçak, 2017: 15). Bu konulardaki farklı görüşlere rağmen iki ülke ilişkilerini güçlü şekilde devam ettirmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Özellikle

Suriye konusunda diğerk Orta Doğu sorunlarına nazaran daha yakın bir temas vardır iki ÷lke arasında. Bunun temel nedeni Suriye'nin T÷rkiye sınırında olması ve Suriye'nin kuzeyinde PYD ter÷r örgütünün devletleşme yolunda ilerlemesidir.

İkili ilişkilerdeki bu karmaşık durum için T÷rkiye'nin izlemesi gereken politikaları Vügar İmanbeyli şü şekilde ifade etmiştir: Uluslararası çapta, T÷rkiye, Rusya tarafından yapılan bu meydan okumaya karşı ABD, AB, Japonya ve diğerk güçlerle ittifak arayışını sürdürmelidir. Rusya liderliğinde ve T÷rkiye aleyhinde bir bölgesel ittifakın ortaya çıkmasına T÷rkiye kesinlikle imkân vermemelidir. Uçak krizi sonrası yaşanan gelişmeler, Moskova'nın başlıca amaçlarından birinin de T÷rkiye'yi Kafkasya, Orta Asya ve Rusya'da yerleşik olan Türk ve Müslüman topluluklardan izole etmeye yönelik olduğunu ortaya çıkarmıştır (2015: 6).

Uçak Krizinin ardından, T÷rkiye ve Rusya bir bakıma ikili ilişkileri düzeltmek zorunda kalmışlardır denilebilir. Emre Erşen bunu iki sebebe bağlamaktadır: Her şeyden önce, her iki ÷lkenin de Uçak Krizi sonrasında yaşanan gelişmelerden dolayı ekonomik bakımdan olumsuz etkilendikleri gör÷lmüştür. Özellikle T÷rkiye, Rusya ile yaşanan bu kriz nedeniyle çok ciddi maddi kayıplara uğramıştır. Ekonomik boyut haricinde T÷rkiye-Rusya münasebetlerinin normalleşmesini bir ihtiyaç haline getiren bir diğerk faktör ise iki ÷lkenin jeopolitik menfaatleridir. Suriye konusunda en önemli bölgesel aktörlerden biri olan T÷rkiye ile diyalogun sürdür÷lmesi ve sorunun çözümü noktasında işleri oldukça kolaylaştırıcı bir etkiye sahiptir (2016: 161-162).

T÷rkiye ile Rusya arasındaki Suriye ihtilafında dikkat çekici olan, her iki ÷lkenin de Suriye'nin toprak bütünlüğü konusundan anlaşmış olmalarıdır. T÷rkiye'nin 2016 yılındaki Fırat Kalkanı, 2018 yılındaki Zeytin Dalı ve 2019 yılındaki Barış Pınarı harekâtları Suriye topraklarındaki ter÷r örgütlerine karşı yapıldığından Suriye'nin toprak bütünlüğünü sağlama amacı da taşıdığı söylenebilir. Tüm bu yaşananlara karşın, T÷rkiye ile Rusya arasında Suriye'ye ilişkin problemlerin tamamıyla çözüldüğünü ifade etmek mümkün görünmemektedir. Örneğin, T÷rkiye'yi oldukça rahatsız eden konulardan biri Rusya'nın Astana görüşmelerinin ilk turundan hemen sonra gündeme getirdiğı 85 maddelik anayasa taslağında Suriyeli Kürtler için öngör÷len 'kültürel özerklik' statüsüdür (Erşen, 2016: 166).

Türkiye ve Rusya'nın ilerlemeye açık işbirliği alanlarında gerçekleşen bu adımların yanı sıra iki ülke Suriye'de süren iç savaşın sona ermesi için ortak sorumluluk alma çabası içerisine girmiştir. İran'ın da iştiraki ile Suriye'deki iç savaşa kesin ve kalıcı bir çözüm sağlamak amacıyla üç ülkenin dışişleri bakanlarının Moskova'da toplantı yapması planlanmaktayken Türk-Rus ilişkilerine ciddi bir zarar verilmek istenmiştir (Koçak, 2017: 16). 19 Aralık 2016 tarihinde Rusya'nın Ankara'daki büyükelçisi Andrey Karlov bir polis memuru tarafından suikaste uğramış ve öldürülmüştür. İki ülke ilişkilerinin çok hassas ve kırılğan olduğu bir dönemde gerçekleşen bu olay sonrası Cumhurbaşkanı Erdoğan, Putin ile yaptığı görüşmede şunları ifade etmiştir:

Bu olayın ilişkilerimizi hedef alan bir provokasyon olduğunda hemfikiriz. Ülkelerimiz arasında ilişkilerin bozulmasına asla izin vermeyeceğiz. Teröre karşı ortak mücadele konusundaki kararlılığımız tamdır. Suriye meselesine siyasi çözüm bulmaya yönelik ortak çabalarımız devam edecektir. Güvenlik güçlerimiz ve yargımız, meseleyi tüm yönleriyle ortaya çıkarmak için gereken her şeyi yapacaktır. Olayın aydınlatılması için Rusya ile birlikte çalışacağız. Bu çerçevede bir ortak soruşturma komisyonu kurulmasında mutabık kaldık. Rusya ile ilişkilerimiz bizim için çok değerlidir. Bu münasebete zarar vermeye veya bozmaya yönelik hiçbir eyleme fırsat vermeyeceğimizi özellikle ifade etmek istiyorum. Bir kez daha, Rusya Federasyonu Büyükelçisi Andrey Karlov'a karşı girişilen nefretle kınıyor, Sayın Putin'in nezdinde tüm dost Rus halkına ve meftanın ailesine başsağlığı dileklerimi sunuyorum(www.hürriyet.com.tr, 10.04.2021).

Yaşanan Uçak Krizi sonrasında Rusya ile ilişkilerin tesis edilmesi kolay olmamıştır. Üstüne yaşanan büyükelçi suikastı ise ilişkilerin daha da kötüleşmesine sebep olabilirdi ancak iki ülkenin devlet başkanları olgunluk göstermiş ve bu olumsuz tablonun önüne geçmişlerdir.

Rusya ve Türkiye'yi Suriye sorunu özelinde karşı karşıya getiren bir başka konu ise, 2019 yılında icra edilmeye başlayan Barış Pınarı harekâtıdır. Harekâtın hemen başında, başta ABD olmak üzere, birçok ülke harekâtı sonlandırma çağrısında bulunmuştur. ABD ile yapılan görüşmelerden bir sonuç çıkmaması üzerine Türkiye ile Rusya arasında 22 Ekim 2019 tarihinde görüşmeler başlamıştır. Putin Erdoğan ortaklaşa yaptığı açıklamada, bölgede terör örgütlerine izin verilmeyeceği, PYD'nin Türkiye sınırından 30 km uzaklaştırılacağı kararları alınmıştır (Baharçipek ve Ağır, 2018: 1-19).

Türk-Rus ilişkileri Suriye konusunda diğer sorunlu alanlarda olduğu gibi iki ülke ilişkilerini etkilemekte ancak her iki taraf da bu etkiyi sınırlı tutmak istemektedir. İkili ilişkilerde kompartmanlaştırma stratejisi de denilebilecek bir strateji yürütülmektedir. Her sorun kendi içerisinde bir değerlendirmeye tabi tutulmakta, başka alanları etkilemesine izin verilmemektedir. Örneğin Kafkasya bölgesindeki bir fikir ayrılığının Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nde işbirliği yapılması önünde engel teşkil etmemektedir.

Rusya ve Türkiye münasebetleri Suriye krizi özelinde yeni ve oldukça güç bir sınava tabi tutulmaktadır. Baharççek ve Ağır bu konuyu şöyle özetlemektedir:

İki ülke arasındaki ilişkiler yaşanan krizlere rağmen derinleşme eğilimi göstermektedir. İki ülke liderleri arasında kurulan iyi ilişkilerin iki ülke arasındaki krizlerin aşılmasında etkili olduğu görülmektedir. Putin'in 2018 seçiminden büyük bir zafer ile çıkmasının ardından ilk ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirmesinin özel bir anlamı vardır. İki ülke, Suriye ve Orta Doğu'daki ABD'nin başını çektiği Batı kaynaklı politikalara ortak tavır alacaklarını ve birlikte çözüm arayacaklarını deklare etmişleridir (2018: 12).

Görüldüğü üzere, Türkiye ile Rusya'nın, Suriye konusundaki tutumları benzer olmasa da aslına bakılırsa amaçları kısmen benzerdir. Türkiye, sınırlarında istikrar sahibi, merkezi yönetimi güçlü bir devlet isterken buna yönelik olarak terör örgütlerine karşı operasyon yapmaktan geri durmamıştır. Rusya ise, Esad yönetimini iktidarda tutarak Suriye'nin toprak bütünlüğünü koruyarak Orta Doğu'da kendisine daima bağımlı bir devlet bulundurarak sıcak denizlere inme politikasını Suriye üzerinden başarma arzusundadır ve kısmen de başarılı olmuştur.

Suriye iç savaşında her iki ülke de farklı tarafı desteklemekle beraber zaman zaman iki ülke askerleri karşı karşıya gelmektedir. 2015 Kasımında Rus SU-24 jetinin düşürülmesi ile sonuçlanan olayın tekrarlanmaması için iletişim mekanizmaları geliştirilmiştir. İki ülke de karşıt tarafları desteklemekle beraber Suriye'nin toprak bütünlüğü konusunda amaçlarının ortak oluşu, her iki ülkenin sorunların konuşularak çözülmesi noktasında ortak bir görüşe sahip olmalarını sağlamaktadır.

4.2.6. Libya ve Doğu Akdeniz

Libya'da yaşanan iç savaş ve Doğu Akdeniz bölgesindeki güç mücadelesi, son yıllarda Türkiye ile Rusya arasında ortaya çıkan diğer çatışma alanlarıdır. Her iki ülke de

bu konularda geçmiş yıllardan gelen farklı politikalar yürütmekle beraber; iki ülkenin bu kadar karşılıklı ve doğrudan bir çıkar çatışması yaşaması aslen 2019 yılında ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin başkent Trablus'ta bulunan Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) ile yapmış olduğu denizalanı sınırlandırma anlaşması karşılığında askeri yardımda bulunması, farklı tarafları destekleyen Türkiye ile Rusya'yı sadece masada değil, sahada da karşı karşıya getirmiştir.

Soğuk Savaş yıllarında, özellikle Kruşçev'in devlet başkanı olduğu dönemde, SSCB'nin Afrika ülkelerine olan ilgisi artmış ve Afrika ülkelerinde diplomatik girişim başlatılmıştır. 1960'lı yıllardan başlayarak, Libya ile birlikte Fas ve Cezayir gibi ülkelerle diplomatik girişim başlatmış; Soğuk Savaş yılları boyunca dış politikada Afrika kıtasında ABD ile ekonomik, askeri ve politik alanlarda rekabet içerisinde olmuştur (Bayat, 2018: 170). Bir büyük güç olarak Rusya'nın Libya'ya gösterdiği ilgi, sadece enerji, ekonomi ve güvenlik gibi etkenlerden kaynaklanmamakta; devletin prestiji ve tarihsel bağları açısından da Libya'ya önem atfedilmektedir (Özkan ve Özkan, 2020: 109). Soğuk Savaş dönemi SSCB-Libya ilişkilerine bakıldığında karşılıklı çıkarların baz alındığı hemen göze çarpmaktadır. Libya, giderek gelişen ABD-Arap müttefikliğine karşı, Sovyetler Birliğini bir silah kaynağı olarak görmüş, Sovyet Rusya ise, Libya'yı ekonomik olarak ürün satabileceği bir pazar olarak değerlendirmiştir (Bayat, 2018: 176).

SSCB'nin çözülmesinden sonra yeni kurulan Rusya'nın Libya siyaseti, devletin genel olarak Orta Doğu/Kuzey Afrika siyasetinin bir parçası olmuştur (Özkan ve Özkan, 2020: 98). Bununla beraber Libya'nın dünya üzerindeki konumu, Rusya'nın son yıllarda özel bir önem vermesine vesile olmuştur. Rusya'nın tarihsel hırsı olan sıcak denizlere inme politikasının ortasında denilebilecek bir yerde bulunan Libya, aynı zamanda zengin enerji kaynaklarına sahip Doğu Akdeniz bölgesindedir. Putin, 2008 yılında Trablus'ta Kaddafi ile yaptığı görüşmede, bir taraftan Libya'nın SSCB'den kalma 4,5 milyar dolarlık borcunu silerken diğer taraftan çeşitli anlaşmalar imzalamıştır (Özkan ve Özkan, 2020: 110). 2011 yılında Kaddafi rejiminin yıkılması ile beraber ekonomik olarak büyük kayıplar yaşayan Rusya, 2017 yılından beri bir yandan Halife Hafter'e örtülü destek vermekte diğer yandan UMH ile düşük düzeyde temasını sürdürmektedir (Özkan ve Özkan, 2020: 114). Libya konusunda Türkiye ile zıt cephelerde yer alan Rusya, açık bir şekilde Türkiye ile rekabet içerisinde girmemekle birlikte, milis gruplara verdiği desteği sürdürmektedir. 27 Kasım 2019 yılında imzalanan anlaşmadan sonra Libya'ya askeri

kaynak aktarımına başlayan Türkiye, Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin (UMH) alan kazanmasına vesile olmuş ve Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan ve Rusya destekli isyancı güçleri geri püskürtmüştür.

Rusya'nın Libya konusundaki çıkarları daha çok ekonomik olmakla beraber, Türkiye'nin hayati çıkarları bulunmaktadır. Libya'da UMH'nin Hafter'e karşı savaşı kaybetmesi durumunda Doğu Akdeniz çıkarları tehlikeye girecek ve Türkiye elde ettiği kazanımları kaybedecektir. Libya meselesi son yıllarda Türk-Rus ilişkilerinde ortaya çıkan bir başka rekabet alanı olmakla beraber Doğu Akdeniz kadar önemli olduğu düşünülmemektedir. Özellikle Sovyetler Birliği yıllarında Suriye ve Mısır ile kurulan yakın ilişkinin kazançları Rusya'ya miras kalmıştır. Bu manada Moskova, tarihsel olarak yakın münasebetlerinin bulunduğu Kahire ve Şam'da nüfuz alanını genişletmek istemektedir. Rusya'nın bu amacı başarısızdaki kilit bölge ise Doğu Akdeniz'dir (Özdemir, 2018: 10).

Doğu Akdeniz, son yıllarda hem Türk-Rus ilişkilerinde hem de küresel anlamda uluslararası güç mücadelelerinin en çok görüldüğü bölgelerden biri haline gelmiştir. Moskova'nın Orta Doğu ülkeleri konusundaki politikalarını etkileyen en önemli unsurlardan biri, Rusya'nın hem askeri hem de ekonomik çıkarlarının birleştiği bir noktada bulunan Doğu Akdeniz'dir.(Özdemir, 2018: 7). Dünya'da mevcut olan Suriye iç savaşı, Filistin meselesi, Arap Baharı gibi sorunlu alanların hepsine komşu olan bölgede bir de oldukça zengin enerji kaynakları bulununca, çatışma ve rekabet son yıllarda hat safhaya ulaşmıştır. Türkiye ile Rusya arasındaki Doğu Akdeniz rekabeti ise Suriye üzerinden gerçekleşmektedir. Suriye'nin Doğu Akdeniz'e bakan limanlarında Rus savaş gemilerinin demirlemiş olması ve her geçen zamanda sayılarının artması Türkiye açısından oldukça büyük bir güvenlik sorunu teşkil etmektedir.

Bu safhada, Türkiye'nin iki taraflı bir siyaset sürdürdüğü iddia edilebilir. Birinci olarak, bölgede yeni ortaya çıkan bir oyun kurucu olarak Rusya ile iletişimin geliştirilmesi ileri sürülebilir. İkincisi ise, Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin askeri varlığını arttırmaya ve caydırıcılığı ile bölgede söz sahibi olmaya dayanan bir stratejidir (Ozan, 2020: 161). Bu çerçevede Türkiye bir yandan Rusya ile temasını sürdürürken diğer yandan Doğu Akdeniz'deki hayati çıkarlarından taviz vermemek adına askeri hamleler yapmaktadır.

Diğer ülkelerin sondaj faaliyetlerinin savaş uçakları ve savaş gemileriyle engellenmesi buna örnek gösterilebilir.

Suriye iç savaşında yaşanan gelişmeler Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasını doğrudan etkilemektedir. Rusya, Suriye'de devam eden iç savaşın kaderini değiştirdiği gibi, diplomatik çözüm sürecinin de en etkili oyuncusuna dönüşmüştür (Ozan, 2020: 170). Sahadaki kazanımlarını diplomatik zafere dönüştürmek adına uzun vadeli bir program yürüten Rusya, bu amaçla Suriye'nin Doğu Akdeniz'e bakan limanlarında (Tartus başta olmak üzere) savaş gemisi filolarını büyütmektedir. Sadece denizcilik alanında değil Suriye'de hava üsleri de elde eden Rusya, Doğu Akdeniz'de aktif olarak uçak uçurabilmektedir.

Türkiye, hayati çıkarlarının bulunduğu Doğu Akdeniz'de değişen dengelere göre Suriye politikasını şekillendirmektedir. ABD'nin strateji eksikliği, müttefikleri ile işbirliğini değil terör örgütlerini seçmiş olması, Türkiye'de hayal kırıklığı yaratmış, bunun üzerine ABD'nin eksikliği Rusya ile yapılan işbirliği ile giderilmeye çalışılmıştır. Ancak yine de, Rusya ile baştan sona çelişen çıkarlara sahip olmasına rağmen, Türkiye bu yeni iletişim mekanizmasını hayata geçirmiştir. (Ozan, 2020: 175).

Görüldüğü üzere Türk-Rus ilişkilerinde son yıllarda iki yeni başlık ortaya çıkmış ve her iki taraf herhangi bir sıcak çatışma yaşamadan karşılıklı saygı çerçevesinde rekabet halinde olmuşlardır. Libya'da askeri olarak her iki taraf farklı cephede yer almasına karşın bu durum iki ülke ilişkilerini etkilememiştir. Doğu Akdeniz'de Rusya'nın artan askeri varlığına karşı Türkiye de askeri kapasitesini arttırmış, diğer bölge ülkelere ve küresel güçlere haklarından taviz vermeyeceğini göstermiştir.

4.2.7. Orta Asya'da Türk-Rus Rekabeti

Soğuk Savaş sonrasında Avrasya coğrafyasında ortaya çıkan Rusya Federasyonu ile Sovyet tehdidinden kurtulan Türkiye arasında rekabet alanları belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. Rekabet alanlarından bazıları tarihsel mirasın getirdiği rekabet iken bazıları mevcut konjonktürde kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş sonrasında Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerde en önemli gerginlik sebebi, Türkiye'nin bu dönemde Orta Asya'da ortaya çıkan Türk Cumhuriyetlerine yönelik izlemiş olduğu politikadır. Türk devlet ileri gelenlerinin 'Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası' şeklindeki söylemleri,

Türk Hava Yolları'nın Orta Asya ülkelerinin başkentlerine düzenli olarak uçak seferleri başlatması, TRT'nin Avrasya kanalını yayına alması gibi gelişmeler Rusya'da korkuyla karşılanmıştır (Yeşilot ve Özdemir, 2016: 61). Orta Asya cumhuriyetlerini kendi arka bahçesi gibi gören Rusya'da, üstelik bir de Avrasyacı ekibin yönetime gelip 1993 yılında Yakın Çevre Doktrinini (YÇD) ilan etmesi ile Rusya'nın bölgeye olan ilgisi tekrar canlanmıştır (Yeşilot ve Özdemir, 2016: 62).

Soğuk Savaş döneminin gergin ortamında bölgeye yönelik pasif bir politika izleyen Türkiye, 1991 sonrası bu tutumunu değiştirmeye başlamıştır. Nitekim, 1989-1991 arası Sovyetler Birliği'nin parçalanma sürecinde ve ulusalcı hareketler konusunda statükoyu koruma yanlısı bir strateji izleyen Türkiye, SSCB'nin parçalandığı 1991 yılından itibaren stratejisini giderek statüko karşıtı bir hatta kaydırmıştır (Balta ve Özkan, 2016: 26). Ancak, Türkiye'de 'Orta Asyacılık' söylemi bir hevesten öteye gitmediğinden, 1990'lı yıllarda Türkiye ile Rusya arasında rekabet edecek bir alan olarak kabul görmemiştir. Zaten Türkiye, o dönemki imkan ve kabiliyet bakımından bu rekabet sürdüreceği durumda olmadığından söz konusu alan ayrı bir başlık altında değerlendirmeye alınmamıştır. Ancak, özellikle 2010'lı yıllardan sonra Türkiye'nin bölgeye ilgisi artmıştır.

Uzun yıllar Orta Asya coğrafyasını kendi egemenliği altında bulunduran Rusya için Türkiye, soy bağı nedeni ile ciddi bir tehdittir. Ancak yıllardır sürdürülen asimilasyon politikaları neticesinde, bölgedeki tüm ülkelerde Rusça en yaygın dildir ve yönetici kesim Ruslaşmıştır ve bölgede oldukça fazla sayıda Rus kökenli insan vardır (Hasgüler ve Uludağ, 2009: 42). Bu coğrafyadaki hayati çıkarlarını bir tarafa bırakacak olursak, jeostratejik değerinin yanında, Rusya'yı Orta Asya'yı Rusya için hayati kılan iki önemli neden vardır. Bunlardan birincisi, bölgedeki Rus kökenli insanları korumak ve diğeri ise, yeraltı/yerüstü kaynaklarına ulaşmayı devam ettirmektir (Erol, 2012: 4). Burada bahsedilen ikinci neden son yıllarda Rusya'nın Orta Asya politikalarını şekillendirmesinde etkili olmuştur.

Bu coğrafyaya yönelik gerek bölgesel gerekse küresel rekabet, politik olmaktan çok ekonomik temelli olmuştur. Günümüz itibari ile Orta Asya bölgesi, nüfusu 90 milyonu geçen ve satın alma gücü giderek artan ve giderek büyüyen bir pazar durumundadır (Budak, 2013: 129). Keza, Rusya hariç Orta Asya coğrafyası için Türkiye dahil diğer ülkelerin izlemiş oldukları politikalar daha çok ekonomi temelli olmuştur. ticaret hacmi

hedefleri konulmuş, petrol ve doğalgaz boru hattı anlaşmaları yapılmış, savunma sanayi ürünleri bölgeye pazarlanmıştır. Dolayısıyla 1990'lı yıllardaki duygusal bakış açısı terk edilerek 2000'li yıllarda daha pragmatik bir politika izlenmiştir. Buna karşın Rusya ise, Soğuk Savaş ertesini yıllarda, eski Sovyet coğrafyasındaki etki alanlarını yeniden canlandırmak için entegrasyon projelerine girişmiştir. Bölgede belirginleşen küresel ekonomik rekabetteki en önemli oyuncu konumunda olan Moskova, Orta Asya ülkelerini kendi güdümünde hareket edecek bir güvenlik sistemi bünyesinde bir araya getirmeye çalışmaktadır. (Budak, 2013: 131).

Burada vurgulanması gereken bir diğer nokta güvenlidir. Her ne kadar Türkiye'nin Orta Asya'da bulunan ülkeler ile kara sınırı bulunmasa da Rusya'nın bölgede oldukça uzun bir sınırı vardır. Bölge ülkelerinde yaşanacak bir siyasi kargaşa Rusya'yı doğrudan etkileyeceğinden, Rusya'nın bölgeye olan ilgisinin en önemli nedenlerinden biri de bu olduğu göz ardı edilmemelidir.

Zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip Orta Asya bölgesi ülkeleri, bu kaynakları tüketici konumundaki ülkelere ulaştırabilmek için Rusya'ya alternatif güzergâh olarak Türkiye'yi görmektedir. Nabucco projesi buna örnek olarak gösterilebilir. Türkiye'nin önderlik ettiği ve AB'nin de desteğini kazanan Nabucco projesi, Rusya'nın Orta Asya'daki enerji kaynakları konusundaki tekeline zarar vereceğinden Rusya tarafından tepki ile karşılanmıştır. Diğer taraftan Rusya, özellikle Orta Asya ülkelerinin, kendi izni haricinde AB ve Türkiye yanında İran ve Çin ile de büyük enerji projelerinde yer alma teşebbüslerine izin vermemekte veya mutlaka her külfeti büyük projeye dahil olmaktadır (Elma, 2009: 141).

Görüldüğü üzere, 1991 sonrası Orta Asya'da yeni bağımsızlığını kazanan ülkelere 'duygusal' bir bakış açısı ile yaklaşan Türkiye, Rusya'nın sert tepkisi ile karşılaşmıştır. Bölgede oldukça etkin olan Rusya için Orta Asya, hayati çıkar alanı konumundadır. Son yıllarda gerek Türkiye gerekse bölge dışı ülkeler, Orta Asya'daki ülkelere karşı tutumunda değişikliğe gitmiştir. Yeraltı kaynaklarındaki azalma, bu kaynaklar bakımından zengin olan bölge ülkeleri için kalkınma adına bir fırsat doğurmuştur. Ekonomik olarak sadece Rusya'ya bağımlı olmak istemeyen Orta Asya devletleri, alternatif ticaret ve enerji yolları aramakla beraber, bu o kadar kolay görünmemektedir.

Orta Asya coğrafyasında ekonomik nüfuz alanı olarak birbirine rakip olan Türkiye ve Rusya, bölge ülkelerine yaptıkları yatırımlar ile etki alanlarını genişletmeye çalışmaktadır. Petrol ve doğalgaz anlaşmaları vesilesiyle Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmaya taşıyan hem üretici hem de tüketici ülkeler, Rusya'nın alternatif projeleri ile karşı karşıya kalmaktadır. Orta Asya'daki her ülkede oldukça fazla oranda olan Rus nüfusu sayesinde bu ülkelerin iç işlerini yönlendirebilmesi nedeniyle Rusya, Türkiye için oldukça zorlu bir rakip haline gelmiştir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Avrasya coğrafyasında yer alan ve ikili münasebetlerinin tarihi 600 yılı aşan Türk ve Rus milletlerinin tarihi zaman zaman rekabet, zaman zaman ise işbirliği içerisinde geçmiştir. 1492 yılında Moskova Knezliği tarafından gelen ve içeriği ticari taleplerle dolu olan bir mektup iki devlet arasında kurulan ilişkilerin başlangıç taşını oluşturur. Tıpkı Osmanlı Devleti gibi büyük topraklara sahip olma arzusunda olan Moskova Knezliği'nin bu yöndeki en büyük rakiplerinden bir de yine Osmanlı Devleti olmuştur.

Balkanlar'da, Karadeniz'de ve Kafkaslar 'da yaşanan kıyasıya mücadele sayıları onları aşan savaflara neden olmuş, bu savaflarda günümüzde iki toplumun algılarını şekillendiren iki ülkenin birbirine düşman olduğu düşüncesini doğurmuştur. Çeşitli yazarlar tarafından İmparatorluklar Dönemi olarak da adlandırılan ve Birinci Dünya savaşına kadar gelen süreç içerisinde iki devletin genel olarak rekabete dayalı olan ilişkileri, nadiren de olsa işbirliğine dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nin en zayıf olduğu, bunun tersine Rus Çarlığı'nın ise en güçlü olduğu dönemlerde, Osmanlı Devleti, Rusları zapt etmek için çeşitli ittifaklar kursa da, Rusların ilerleyişini durduramamış ve Çarlık Rusya'sına karşı toprak kayıpları devam etmiştir.

Birkaç heyecanlı devlet adamının teşebbüsleri sonucu kendisini Çarlık Rusya'sı ile savaş halinde bulan Osmanlı Devleti, her ne kadar savaş öncesi dönemde aynı ittifak içerisinde yer almak için yoğun diplomatik faaliyet yürütse de, 1917 tarihinde Rusya'da yaşanan Ekim Devrimi sayesinde giriştiği bu maceradan kurtulabilmiştir. Çarlık Rusya'sının Sovyet Rusya'ya dönüştüğü yıllara tesadüf eder şekilde aynı yıllarda Osmanlı Devleti de artık işlerliğini yitirmeye başladığından Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

Emperyalist amaçlar taşıyan devletlerin baskısı ve işgal girişimleri nedeniyle benzer korkular yaşayan iki devletin yakınlaşması ve işbirliği yapması kadar doğal bir şey olamaz. Hem SSCB hem de Türkiye içinde buldukları durumu çok çabuk idrak etmiş ve Mustafa Kemal'in 26 Nisan 1920 günü SSCB'ye gönderdiği ve yardım talebinde bulunan mektubu hemen müspet şekilde cevaplanmıştır. İki Dünya Savaşı arası dönemde Türkiye ve SSCB siyasi ilişkileri oldukça iyi düzeyde olmuş, iki devlet birbirleri aleyhine herhangi bir ittifaka katılmamış ve anlaşmazlıkları diyalog yoluyla çözebilmişlerdir. Bu dönemdeki iyi siyasi ilişkiler ekonomik ilişkilere yansıtılamamıştır. Bunun nedeni ise

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin birçok ilinde temsilcilik açma girişimini SSCB'nin komünizm propagandası için kullanacağından duyulan şüphedir.

İkinci Dünya Savaşı ncesi dönemde Türkiye'ye karşı belirginleşen tehditler nedeniyle sadece SSCB'nin ittifakının yeterli olmayacağını anlayan Türkiye, yeni ittifak arayışlarına girişmiş ve İngiltere ile yakınlaşma süreci başlamıştır. Bunu kendi politikalarına aykırı gören Sovyetler Birliği, ilerleyen zamanlarda kendisine yönelen tehditlerin de etkisi ile Türkiye ile arasına mesafe koymaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşına katılmayan Türkiye, savaş boyunca ve savaşın seyrine göre Sovyetler Birliği'nden baskı görmüştür. Türkiye'nin savaşa girmesi ve Boğazların açılması veya kapalı tutulması konusunda her uluslararası konferansta taleplerini dile getiren SSCB, Türkiye'nin savaş dışı tutumunu sıklıkla en üst perdeden eleştirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı ertesini yıllarda Türkiye'den toprak ve Boğazlarda askeri s talep eden SSCB, 20 yıl önceki en önemli mtfeğini demir perdenin Batı tarafına itmeyi adeta başarmıştır. SSCB'nin Türkiye'nin sınırlarına askeri yığınak yapması ve Türkiye'nin etrafını çevrelemesi, Türkiye'yi Sovyet tehdidi karşısında mtfevik arayışına itmiştir. Savaş sonrası şartlarda Sovyetler Birliğine meydan okuyabilecek tek güç olan ABD'nin Türkiye'nin coğrafi konumundan kaynaklanan jeostratejik önemini kavraması uzun sürmemiştir ve Türkiye-ABD yakınlaşması başlamıştır.

Soğuk Savaş döneminin bir ürünü olan tehdit algılamalarının da etkisi ile güvenlik endişeleri taşıyan Türkiye, NATO'ya katılım müracaatı yapmış, Balkan Paktı ve Bağdat Paktı'nın kuruluşuna öncülük etmiş ve bu girişimlerin Sovyet tehdidine karşı yapıldığını da hiçbir zaman gizlememiştir. Sovyetler Birliği ise, bu teşebbüsleri her defasında şiddetle kınamış ve Türkiye'yi saldırgan bir örgüt olan NATO'ya hizmet etmekle suçlamıştır.

Soğuk Savaş Dönemi olarak isimlendirilen ve 1945-1991 yılları arasında farklı cephelerde yer alan bu iki komşu devlet, uluslararası konjonktürün de etkisiyle zaman zaman yakınlaşma süreçleri yaşamıştır. Tıpkı imparatorluklar döneminde olduğu gibi işbirliği ve çatışma dönemleri yaşanmıştır. U2 olayı, Irak ve Suriye'de meydana gelen gelişmeler, Kıbrıs meselesi gibi hadiseler iki ülke arasındaki çatışma alanlarını oluştururken, 1959-1960 yıllarındaki Sovyet açılımı ve Kıbrıs Barış Harekatı sonrasındaki ABD ambargosu Türkiye-SSCB ilişkilerinde işbirliği dönemleri olarak

ortaya çıkmıştır. Türkiye’de büyük sanayi yatırımları yapmayı amaçlayan hükümetlerin Batılı devletlerden istediği desteği bulamaması, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesi için bir fırsat olmuş ve Sovyet yönetimi bu talepleri zevkle yerine getirmiştir.

Ekonomik sebeplerle de olsa Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile yakınlaşması ABD’nin dikkatinden kaçmamış ve Türkiye’yi kaybetmek istemeyen ABD, Türkiye’ye uyguladığı ambargoyu kaldırmak zorunda kalmıştır. Türkiye, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini Batılı müttefiklerine karşı bir baskı aracı olarak kullanmaktan kaçınmamıştır. Ancak, 1970’li yılların başında vuku bulan Türkiye’deki sağ-sol hareketleri Sovyetler Birliği’nin tepkisini çekmiş ve ekonomik ilişkilerin olgunlaşmaya başladığı dönemde siyasi ilişkiler tekrar soğumaya başlamıştır.

Sovyetler Birliği’nden aldığı ekonomik ve teknik destekler sayesinde büyük yatırımlara girişen Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile olan en önemli ticareti belki de 1984 yılında imzaladığı doğalgaz anlaşmasıdır. 25 yıllığına imzalanan ve 1987 yılından itibaren faaliyete başlayacak olan doğalgaz boru hattı, iki ülke arasındaki ilişkilerin artık anlık veya kısa vadeli olarak değil, keza uzun dönemli olarak düşünüldüğünü göstermektedir. Sovyetler Birliğinden alınan doğalgazın ödemesinin ise mal olarak yapılacak olması, Türkiye’nin Sovyet Birliği ile olan ilişkisini kullanarak iç piyasasını ve ekonomisini kalkındırma girişimi olarak nitelendirilebilir.

Soğuk Savaş’ın sonlarına doğru, uluslararası ortamdaki yumuşama döneminin de getirileriyle birlikte ilerleme gösteren Türk-Rus ilişkileri, 1991 yılından SSCB’nin yıkılması ile adeta beyaz bir kağıt üzerinde yeniden yazılmaya başlanmıştır. Yeni kurulan Rusya Federasyonu’nun bölge ülkelerine karşı nasıl bir politika izleyeceği bilinmez iken, 1992 yılında resmi ilişkilerin kurulmaya başlanması ile belirsizlik ortadan kalkmaya başlamıştır. Soğuk Savaş dönemindeki sonraki ilk yıllarda görülmüştür ki, tarihten gelen gelenekselleşmiş Türk-Rus rekabeti her alanda olmasa bile kaldığı yerden devam edecektir.

Sovyetler Birliği’nin yıkılmasından sonra teker teker bağımsızlıklarına kavuşan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile münasebetlerini kurup geliştirmek isteyen Türkiye’ye karşı Rusya’nın tavrı oldukça sert olmuştur. Bu bölgeyi hala kendi arka bahçesi olarak gören Rusya, Türkiye’nin akrabalık bağlarını kullanarak nüfuz alanı kurma girişiminden

oldukça rahatsız olmuştur. Bu rahatsızlığın bir başka sebebi de Türkiye'deki bazı siyasi çevrelerin gerçekçiliği olmayan 'Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası' söylemleridir. Aynı şekilde Rusya'dan ayrılıp bağımsız olmak isteyen Çeçenistan Özerk bölgesi yöneticilerinin Türkiye'de Başbakanlık düzeyinde ağırlanması Rusya tarafından hiç hoş karşılanmamış ve karşılık olarak Türkiye aleyhine faaliyet gösteren Kürt hareketleri Moskova'da ağırlanmıştır.

İki ülke arasındaki anlaşmazlıklar bunlarla sınırlı kalmayıp, Rusya'nın konvansiyonel silahların indirimi anlaşmasını ihlali, Kafkas bölgesinde Türkiye'yi sınırlandırma girişimleri diğer ikili sorunlardan bazılarıdır. Güney Kafkasya bölgesinde bulunan üç ülkeden ikisi ile çok yakın ilişkileri bulunan Türkiye, bölgedeki askeri işgallere karşı çıkmakta ve Rusya'ya karşı yumuşak güç politikası uygulamaktadır. Rusya ise, Ermenistan'a doğrudan verdiği askeri destek ile bölgede tutunmaya çalışmaktadır.

Her ne kadar anlaşmazlık alanları çok olsa da her iki ülke de soğuk savaş sonrası dönemi işbirliği ve diyalog için bir fırsat olarak görmüştür. Bu hususta en önemli meseleler ise ekonomi ve ticaret olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde yasak olan yurt dışına çıkış yasağının Rusya'da olmaması nedeniyle Türkiye'ye Rus turistler gelmeye başlamış, gelirken yanlarında bol miktarda döviz getirmiştir. İki ülke arasında seyahat edenlerin oluşturduğu bir sektör olan bavul ticareti, her ne kadar gayri resmi olsa da milyar dolarları bulan bir ticaret hacmi oluşturmuştur.

Coğrafi konumunu kullanarak bölgesinde enerji koridoru olmak isteyen Türkiye, Rus doğalgazının boru hatları ile taşınması konusunda inisiyatif almak istemiş, böylece hem stratejik hem de ekonomik kazanç sağlamak istemiştir. Rusya ise, doğalgazını Batılı müşterilerine taşıma konusunda bağlantı ülkesi olan Ukrayna ile yaşanması muhtemel sorunlar nedeniyle alternatif güzergâhlar aramaya başlamış ve Türkiye'nin bu politikasını desteklemiştir. Ancak, Türkiye'nin Rus doğalgazına alternatif oluşturma çabalarını kendi çıkarlarına aykırı bulan Rusya, Kafkas petrolü veya Orta Asya doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıma projelerine alternatif projeler ile karşılık vermiştir. Birinci Almanya'dan sonra gelen ve en büyük ikinci müşterisi olan Türkiye'ye karşı güvenilir tedarikçi imajını sürekli korumak isteyen Rusya, 24 Kasım 2015 tarihindeki Uçak Krizine rağmen doğalgaz akışını kesmemiştir.

İki ülke için çok önemli olan ve ilginç şekilde sıkı bir işbirliği yaptıkları bölge Karadeniz'dir. Soğuk Savaş yıllarında ABD'nin askeri olarak defalarca giriş yapmak istediği bu bölgeye Türkiye izin vermemiş, Soğuk Savaş sonrasında ise bölgede kurulan yeni ülkeler ve Rusya ile beraber Karadeniz konusunda ortaklaşa hareket etmiştir. KEİ, BALCKSEAFORCE, KUH gibi girişimler, Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler tarafından ortak ve eşit katılım ile kurulmuş ve oldukça da faydalı girişimler olmuşlardır.

2000'li yılların başlarında Türkiye'de AKP'nin, Rusya'da ise Putin'in iktidara gelmesi ile iki ülke ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. Her iki iktidarın da dış politika programı komşu ülkelere yaklaşım konusunda oldukça benzerdir. Putin'in 2004 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyaret 32 yıl sonra Rusya'dan bir Devlet Başkanı'nın yaptığı ilk ziyarettir. Türk tarafı da bu tarihlerde defalarca Rusya'ya ziyaretler gerçekleştirmişlerdir. Türkiye ve Rusya arasında ilerleyen münasebetler meyvesini vermiş ve iki ülke arasında 2010 yılında ekonomik değeri oldukça büyük olan bir nükleer santral anlaşması imzalanmıştır.

Türkiye'nin Rusya ile imzaladığı ve 60 yıllık bir süreyi kapsayan bu anlaşma, tıpkı 1984 doğalgaz anlaşması gibi uzun vadede ikili ilişkilere ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Rusya'nın kendi toprakları dışında inşa ettiği ilk ve tek güç santrali olma özelliğine sahip olan Akkuyu Nükleer Güç Santrali, Rusya'nın Türkiye'ye verdiği önemi göstermektedir. Ancak Türkiye'nin bu projeyi Rusya'ya yaptırması, karşılıklı bağımlılık konusunda zaten eli zayıf olan Türkiye'yi daha da zayıflatmıştır. Rusya'dan sağlanan doğalgaz ve az da olsa petrole karşılık, Türkiye'nin ekonomik değeri düşük olan ürünler (genelde tarım ürünleri) ile ihracat yapması, ikili ticaret hacminde Türkiye'nin aleyhine olan bir durum yaratmaktadır. Bu durum Rusya ile ilerde yaşanabilecek bir krizde karşılıklı ticaretin durması durumunda Türkiye'nin alacağı hasarı arttırmakta, vereceği hasarı ise azaltmaktadır. Zira aynı şekilde uçak krizi esnasında santral projesine ara verilmiştir.

2011 yılından itibaren Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerinde başlayan ve 'Arap Baharı' adı verilen ayaklanmalar, bölge ülkelerinin siyasi rejimlerinde ve yönetimlerinde ciddi değişiklikler meydana getirirken, domino etkisi ile Suriye'ye de sıçrayan ayaklanmalar Türk-Rus ilişkilerinde rekabet hanesine yazılacak yeni bir başlık açmıştır. Türkiye, Suriye'de yaşanan olaylarda muhalifleri desteklemiş, eğit-donat programı ile

Esad karşıtı grupları yetiştirerek Suriye iç savaşında aktif olarak yer almıştır. Ayrıca Suriye'deki terör örgütlerinin Türkiye'de eylem yapmaları sonucu Türk vatandaşlarının hayatını kaybetmesi ve yaralanması, mülteci akını gibi sorunlar da Türkiye'nin Suriye'de yaşananlara neden tepkisiz kalamayacağını göstermiştir.

Rusya açısından bakılacak olursa, Sovyetler Birliği döneminden beri adeta bir Rus kalesi olan Suriye, Rusya'nın sıcak denizlere açılan kapısı durumundadır. Esad yönetimi ile oldukça yakın olan Rusya, bu yönetimin iktidarda tutunabilmesi için her türlü yardımı yapmış, Ekim 2015'ten itibaren aktif olarak operasyonlara başlamıştır.

24 Kasım 2015 günü, Türk hava sahasın izinsiz şekilde giriş yapan ihlal eden SU-24 tipi Rus jetinin düşürülmesi sonucu Türk-Rus ilişkileri kopma noktasına gelmiştir. Putin'in sırtımızdan bıçaklandık olarak ifade ettiği bu olay, yakın dönem Türk-Rus ilişkilerinde yaşanan en büyük kriz durumundadır. Rusya tarafından, Türkiye'den mal ithalatını yasaklamış, Türk öğrencilerin vizelerini iptal etmiş, nükleer santral projesine ara verilmiş, vizesiz seyahat iptal edilmiş, turizm acentalarına yasaklar getirilmiş ve böylece Türkiye'ye ders vermek istemiştir. Türkiye ise, Rusya'nın bu eylemlerine karşı alttan alma politikası izlemiş ve genel olarak yumuşak bir tonda açıklamalar yapılmıştır.

Uçak krizinden sonra alınan yaptırım kararlarının sadece Türk ekonomisini değil, aynı zamanda Rus ekonomisini de yıprattığı anlaşılınca ve krizin başlarındaki şok etkisi de atlatılınca, ikili ilişkilerde yumuşama evresi başlamıştır. Krizden yaklaşık 8 ay sonra iki ülke liderinin Rusya'nın St. Petersburg kentinde bir araya gelmesi ile ikili ilişkiler normalleşme sürecine girmiştir. Bu normalleşme sürecini hızlandıran önemli bir gelişme ise, 15 Temmuz 2016 günü Türkiye'de gerçekleşen darbe girişimidir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayan ilk liderin Putin olması, Batılı ülkelerin bekle-gör politikası ile hareket etmesi, Türkiye'nin Rusya'ya daha fazla yakınlaşmasına neden olmuştur. Rusya ise bu hamleyi karşılıksız bırakmamış, Türkiye'ye uyguladığı yaptırımları zaman içerisinde kaldırmıştır.

Türk-Rus ilişkilerini Suriye özelinde etkileyen diğer faktörler ise, Türkiye'nin Suriye topraklarında yaptığı askeri harekâtlar ve iç savaşı bitirmek için başlatılan Astana ve Soçi süreçleridir. Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı harekâtları Rusya'nın hava sahasını açması ile yapılırken, Barış Pınarı ve Bahar Kalkanı harekâtları Rusya'nın itirazlarına rağmen yapılmıştır. Terör örgütü PKK'nın Suriye uzantısı PYD 'ye karşı yapılan Barış

Pınarı hareketi, Rusya'nın araya girmesi ile durdurulmuş, aynı şekilde Esad yönetiminin ordusuna karşı yapılan Bahar Kalkanı hareketi de Moskova'da imzalanan ateşkes sonucu durdurulmuştur.

Suriye konusunda rekabet halinde olan iki ülkenin temel hedefi aynıdır. Suriye'nin toprak bütünlüğü. Ancak yöntem konusunda birbirine tamamen zıt olan iki farklı görüşe sahip olan Türkiye ve Rusya, iç savaşı sona erdirecek girişimlere öncülük ederek Astana ve Soçi süreçlerini başlatmışlardır. Bu toplantılarda Esad yönetimi ile muhalifler bir araya getirilerek ortak bir zemin aranmaya çalışılmıştır.

Yüzyılların getirdiği rekabetin havasından bir türlü kurtulamayan Türk-Rus ilişkileri, bölgesel ve uluslararası sorunların getirdiği derin fikir ayrılıkları ve çıkar çatışmalarının gölgesinde işbirliği alanları keşfetmiş ve buna tutunmaya çalışmıştır. Bütün sorunlara rağmen diyalog kanallarını sürekli açık tutan iki ülke, zaman zaman ilişkiler kopma noktasına gelse dahi, sıcak çatışmadan her zaman uzak durmuşlardır. Genel olarak son yüz yıla bakıldığında ilişkilerin itici gücünü ekonomi ve ticaret oluşturmuştur. İki ülkenin coğrafi olarak yakın olması ve birbirlerinin ihtiyaç duydukları ürünlere sahip olmaları bu durumun nedenini oluşturur. Bölgesel krizlerin neden olduğu çıkar çatışmaları normal olarak Türk-Rus ilişkilerini de etkilemiş ve etkilemeye de devam edecektir. İki ülkenin siyasi ilişkilerinde anlaşmazlık konusundaki sayı, işbirliği alanlarındaki sayıdan yüksek olsa da her iki devlet anlaşmazlık konularının işbirliğini baltalamasına izin vermemiş, her sorunu kendi içerisinde ve ayrı bir başlık olarak değerlendiren, sadece kendi ilişkilerine özel olarak 'kompartmanlaştırma' stratejisi uygulamıştır.

Enerji konusunda oldukça uzun vadeli bir sözleşme imzalayan iki ülke, gelecekteki iki ülke ilişkilerinin şekli hakkında ipucu vermiştir. Karşılıklı bağımlılık konusunun ilerleyen zamanlarda da iki ülke ilişkilerine hâkim olacağı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin sahip olduğu Boğazlar, Rusya açısından oldukça önemlidir. Güvenlik açısından bakacak olursak, Rusya sınırlarının başka bir devletin kontrolünde olduğu tek noktadır. Ekonomik olarak ise Rus ticaret gemilerinin büyük çoğunluğu Karadeniz'deki Rus limanlarını kullanır ve dolayısıyla Türk Boğazları, Rus gemilerinin dünyaya açılan kapısıdır. Bu nedenle gelecekte Türk-Rus ilişkileri stratejik açıdan karşılıklı bağımlılık

ve Boğazların Türk hakimiyeti altında olması nedeniyle bu alanda yoğunlaşan bir nitelik kazanacağı öngörülebilir.

İki ülke arasında gelecekte yaşanması muhtemel siyasi, askeri, ekonomik krizlerin önlenmesi amacıyla tavsiye olarak; iletişim kanallarının sürekli açık tutulması, iki ülke devlet başkanlarının, en azından bakan düzeyinde, düzenli zaman aralıklarında bir araya gelmesi, ticaret hacminin olabildiğince eşit olması, iki ülke arasındaki anlaşma ve protokollerin hükümetleri değil devletleri bağlayıcı nitelikte olması gerektiği söylenebilir.

Geçmişte uzun yıllar görülen Balkan coğrafyası üzerindeki Türk-Rus mücadelesi, günümüzde bölge ülkelerinin AB üyesi veya AB'nin aday ülkesi olduğu göz önüne alınırsa, hakimiyet mücadelesinin nüfuz ve politik olmaktan çok ekonomik olabileceği baz alınarak bu çalışmada yer verilmemiştir. AB'nin en önemli politik aktörlerinin Türkiye veya Rusya'da daha büyük ekonomik güçler olduğu göz önüne alınırsa günümüz koşullarında daha da imkansız olduğu düşünülmektedir.

Netice olarak, bu tez çalışmasının öne sürmüş olduğu hipotezler bağlamında, Soğuk Savaş Sonrası dönemde Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasında ticaret, turizm, enerji, enerji nakil hatları ve Karadeniz'in güvenliği konularında işbirliği halinde olduğu; Türk Boğazları, Çeçen ve Pkk konuları, Akka ihlalleri, Kafkasya/Karabağ ve Suriye iç savaşı konularında rekabet halinde olduğu; bölgesel güç olma ve nüfuz alanlarını genişletme amaçlarının getirmiş olduğu güvensizlik durumunun hasıl olduğu; rekabet, karşılıklı bağımlılık ve kompartmanlaştırma parametreleri çerçevesinde ilişkilerin ilerlediği ve son olarak ekonomik ilişkilerin getirmiş olduğu karşılıklı bağımlılığın diğer alanların bir dengeleyicisi olarak ortaya çıktığı saptanmıştır.

Bu tez çalışmasında, Soğuk Savaş sonrası Türk-Rus münasebetlerinin mahiyeti rekabet ve işbirliği alanları bağlamında ikiye ayrılarak incelenmiş ve bu alanlar nedenleri ile irdelenmiştir. Bölgenin en güçlü iki devletinin yaşadığı sorunlar veya kurdukları müspet ilişkiler bölgenin durumunu etkilemiş, bölgenin politik durumu ise küresel politikaları etkilemiştir. İki ülkenin ilişkileri, farklı çalışmalarda spesifik bir alanda veya daha kısıtlanmış bir dönemde daha detaylı şekilde incelenebilir. Türk-Rus münasebetlerinin daha iyi bir şekilde incelenebilmesi için üçüncü ülkelerin yayınları incelenebilir, bölge dışından yazarların kaynakları taranabilir.

KAYNAKÇA

- Abbasigil, S.Ö., ‘Son Dönemde Gelişen Türk-Rus İlişkilerinin Enerji Perspektifinden Analizi’, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 2016/4 (2), 50-83.
- Akarıslan, Mediha, Milli Mücadele Devrinde Türk Dış Politikası, (1. Baskı), Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1990.
- AKKUYU, www.akkuyu.com, 15.04.2021 tarihinde Akkuyu Web Sitesi: <http://www.akkuyu.com/projenin-tarihcesi> adresinden alınmıştır.
- Aktürk, Ş., ‘Hazar Raporu’, Koç Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul, 2013.
- Anadolu Ajansı, (01.09.2020), www.aa.com.tr, 23.04.2021 tarihinde AA Web Sitesi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/uzmanlara-gore-rusya-YPGyi-yanina-cekmek-istiyor/1959854> adresinden alınmıştır.
- Anadolu Ajansı, (07.08.2019), www.aa.com.tr, 10.04.2021 tarihinde Anadolu Ajansı Web Sitesi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/rusya-ile-vize-serbestisi-bugun-basliyor/1551354> adresinden alınmıştır.
- Anadolu Ajansı, (21.08.2020), www.aa.com.tr, 07.04.2021 tarihinde Anadolu Ajansı Web Sitesi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-320-milyar-metrekup-dogal-gaz-rezervi-kesfettik/1949014#> adresinden alınmıştır.
- Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (16. Baskı), Alkım Yayınları, İstanbul 2007.
- Aslan, C., ‘Atatürk Döneminde Türkiye ve Rusya Arasındaki Eğitim İlişkileri’, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 2020/8, (22), 18-38.
- Aslanlı, Araz, Karabağ Sorunu ve Türkiye Ermenistan İlişkileri, Berikan Yayınları, Ankara 2015.
- Baharççek, A., Ağır, O., ‘Türkiye-Rusya İlişkilerinin Suriye Krizi Bağlamında Değerlendirilmesi’, Türkiye’de Toplum, Yerleşim ve Yönetim Tartışmaları, Kırıkkale Üniversitesi, 2018, 1-19.

- Balta, E., Özkan, B., (2016), 'Türkiye-Rusya İlişkilerine Tarih İle Bakmak', Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, İstanbul, 2016.
- Baltacı, A., 'Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?', Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2019/5, (2), 368-388.
- Başbuğ, Fırat, Başbuğ, Fatih 'Türk-Rus İlişkilerinin Tarihi Süreçte Avrasya'daki Sosyal ve Kültürel Yansımaları', 38. Icnas Bildirileri, 2011/1, 325-343.
- Bayat, C., 'Rusya-Libya İlişkileri ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Libya'ya Yönelik Askeri Müdahale Tartışmaları Sırasında Rusya'nın Politik Tutumu', Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 2018/2, (1), 169-205.
- BBC, (03.04.2018), www.bbc.com, 10.04.2021 tarihinde BBC Web sitesi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43617620> adresinden alınmıştır.
- BBC, (09.08.2016), www.bbc.com, 10.04.2021 tarihinde BBC Web Sitesi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37020971> adresinden alınmıştır.
- BBC, (22.08.2020), www.bbc.com, 13.04.2021 tarihinde BBC Web Sitesi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53868045> adresinden alınmıştır.
- Benhür, Ç., 'Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri', Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2004, (15), 325-337.
- Benhür, Ç., 'Türk-Rus Siyasi İlişkileri', Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, 2008, (19), 83-95.
- Budak, T., 'Orta Asya'da Küresel Jeoekonomik Rekabet ve Türkiye', Bilge Strateji Dergisi, 2013/5, (9), 125-142
- Bulut, S., 'Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası', Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 2008, (41), 35-61.
- Büyükakıncı, E., 'Soğuk Savaştan Günümüze Türkiye-Rusya İlişkileri', Türk Dış Politikası Analizi Dergisi, 2004/3, 1-38.
- Büyükbaş, H., 'Kimlik, Göç ve Dış Politika: 1912-13 Yıllarında Rusya'nın Balkan Politikası Üzerine Bir Analiz', Akademik İncelemeler Dergisi, 2013/8, (1), 245-276.

CNN Türk, (20.11.2009), www.cnnturk.com, 17.04.2021 tarihinde CNN Türk Web Sitesi: <https://www.cnnturk.com/2009/ekonomi/genel/11/20/nukleer.santral.ihalesi iptal.edildi/552540.0/index.html> adresinden alınmıştır.

CNNTÜRK, (13.07.2009), www.cnnturk.com.tr, 13.04.2021 tarihinde CNN Türk Web Sitesi: <https://www.cnnturk.com/2009/ekonomi/genel/07/13/nabuccoda.imzalar.atildi/534424.0/index.html> adresinden alınmıştır.

Çağlar, G., 'Türkiye-Sovyet Rusya Arasında Türkiye'nin Bugünkü Kuzeydoğu Sınırlarının Belirlenmesi Süreci ve Kars Anlaşması', Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2001, (17), 275-304.

Çelikpala, M., '1990'lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri', Avrasya Dosyası Dergisi, 2007, (1), 267-298.

Çelikpala, M., 'Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri', Bilig Dergisi, 2015/12, 117-142.

Çelikpala, M., 'Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş', Uluslararası İlişkiler Dergisi, Bahar 2010/7, (25), 93-126.

Çopuroğlu, Özge, Karpuzcu, Tevfik, 'Krizlerin Yön Verdiği Türk-Rus İlişkilerine Uçak Krizine Kadar Analitik Bir Bakış: 2004-2016', Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2017/22, (2), 465-483.

Demir, Abdullah, Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998.

Demir, İ., 'Tarihsel Perspektif Işığında Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkiler', Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 2014/21, (2), 179-197.

Deringil, Selim, Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası, (1. Baskı), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1994.

Duman, Ö., 'Kuzey Kafkasya'da Çatışmalar, Ekonomik Geri Kalmışlık, Kültürel Eylemler ve Türk-Rus İşbirliği', Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 2019/122, (240), 219-240.

Durak, G., 'Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin Kafkas Siyaseti ve Sarıkamış Harekatı', Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2015/3, (9), 506-520.

- Durmaz, F., '93 Harbinde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devletine Etkileri', Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2015/5(2), 103-122.
- Efe, Haydar, Kızıl, Murat, 'Osmanlı'nın Kuzey ve Doğu Politikası ve Rusya'nın "Sıcak Denizlere İnme Politikası" Kapsamında Şekillenen Doğu Sınırları', Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2018/9(17), 297-334.
- Efegil, Ertan, Musaoğlu, Nezih, 'Rusya-Avrupa Birliği Ekseninde Türkiye'nin Enerji Politikalarının Analizi', İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, 2009/1, (1), 28-43.
- Ekici, Y., 'Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu', Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 2017/2,(1), 62-76.
- Elma, F., 'Sovyet Sonrası Rusya ve Orta Asya', Journal of Azerbaijani Studies, 2009/1, (4), 129-143.
- Erol, M.S., 'Türkiye'nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış', 2012/14, (1), 1-20.
- Erşen, E., 'Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci', Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sonbahar 2016/3 (2), 153-171.
- Genelkurmay Başkanlığı, Tarihte Türk-Rus İlişkileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975.
- Gök, N., 'Suriye Krizinin Türkiye'ye Yansımaları (2011-2017)', Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2019, (8), 77-114.
- Göktepe, Cihat, Seydi, Süleyman, 'Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası', BİLİG Dergisi, 2015, (72), 197-222.
- Gönlübol, Mehmet, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Siyasal Kitapevi, (9. Baskı), Ankara 1996.
- Güneş, Mehmet, Arslan, Tayfun, 'Enerji Bağımlılığında Avrupa Birliği, Rusya, Türkiye Üçgeni ve Doğu Akdeniz Alanı', Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitimler Dergisi, 2018/4 (7), 32-60.
- Gürsoy, Emine ve Şahin, Naskali Liaisani, Stalin ve Türk Dünyası, (1. Baskı), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007.

- Haber7, (23.08.2008), www.haber7.com.tr, 21.04.2021 tarihinde Haber7 Web Sitesi: <https://www.haber7.com/guncel/haber/340167-abd-bogazi-gecti-rusya-ofkelendi> adresinden alınmıştır.
- Hasgüler M., Uludağ M.B., 'Üçüncü Dünya Yolunda Rusya ve Orta Asya', İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 2009, (41), 39-60.
- Hodaloğulları, Zeliha, Aydın, Aydın, 'Türkiye İle Rusya Arasındaki Doğalgaz İşbirliğinin Türkiye Enerji Güvenliğine Etkisi', Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Nisan 2016/9 (43), 744-755.
- Hürriyet, (19.12.2016), www.hurriyet.com.tr, 26.04.2016 Hürriyet Web Sitesi: <https://www.hurriyet.com.tr/cumhurbaskani-erdogandan-rus-buyukelci-suikast-40311785> adresinden alınmıştır.
- İmanbeyli, V., 'Uçak krizi ve Türkiye-Rusya İlişkileri', SETA Perspektif, 2015, (119), 1-6.
- Jane, M., 'Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya Federasyonu'nun Trans-Kafkasya Diplomasinin Analizi', Diplomasi Araştırmaları Dergisi, 2020/2, (1), 16-38.
- Kakışım, C., 'Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerinin Analizi', Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi, Mart 2019/7 (1), 67-89.
- Kalaycı, C., 'Rusya Federasyonu ile Ticarete Türkiye'nin Açmazları', Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, nisan 2013/8 (1), 37-57.
- Kamalov, İ., (2010), 'Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk-Rus İlişkileri', Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Derneği, Ankara, 2010.
- Kara, A., '1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı ve Anadolu'da Alınan Tedbirler', Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2004/8, (14), 115-131.
- Karataş, Z., 'Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri', Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 2015/1, (1), 62-80.
- Kocaoğlu, M., 'Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı', OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 1995/6, (6), 195-210.
- Koçak, M., 'Türkiye-Rusya İlişkileri', Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Dergisi, Mayıs 2017, (201), 1-21.

- Koçer, G., 'Karadeniz'in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye', Akademik Bakış Dergisi, K1ş 2007/1, (1), 195-217.
- Korhan, T., 'Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Türk-Rus Ticari ve Ekonomik İlişkileri Üzerine', Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2012/1, (24), 92-104.
- Köse, O., '1722-1776 Tarihli Ecnebi Defterlerine Göre Osmanlı-Rus Münasebetleri', On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1994/9, 152-166.
- Köse, O., 'Rusya'nın Karadeniz'le İlk Buluşması: İstanbul Antlaşması (13 Temmuz 1700)', Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute, 2012/15, (28), 199-220.
- Kurat, Akdes Nimet, Türkiye ve Rusya, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970.
- Kurban, V., '1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler', Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2014/19, (28), 253-282.
- Kurban, Vefa, Cabbarlı, Hatem, 'Türkiye-Rusya İlişkileri ve Uçak Krizinin Türk-Rus Kamuoyundaki Yansısı', Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 2019/10, (2), 105-118.
- Kurtaran, U., 'Sultan Birinci Mahmut Dönemi Osmanlı-Rusya Siyasi İlişkileri', Belleten Dergisi, 2015/79, (285), 589-610.
- Mersinhaber (30.11.2015), www.mersinhaber.com.tr, 23.04.2021 tarihinde Mersinhaber WEB Sitesi:<https://www.mersinhaber.com/haber-putinden-teroristler-turk-pasaportu-kullaniyor-iddiasi/358720> adresinden alınmıştır.
- Milliyet (07.01.2019), www.milliyet.com.tr, 10.04.2021 tarihinde Milliyet Web sitesi: <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/tum-zamanlarin-rus-turist-rekoru-6116900> adresinden alınmıştır.
- Ozan, E., 'Doğu Akdeniz'de ABD-Rusya Rekabeti ve Türkiye'nin Güvenliği', Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 2010/4, (1), 159-188.
- Önder, Zehra, İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası, (1. Baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara 2010.

- Özarlan, B., 'Soğuk Savaş Sonrası Karadeniz'de Güvenlik Politikaları ve Türk-Rus İlişkileri', Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Yaz 2012/12, (1), 135-166.
- Özbay, F., 'Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri:1992-2010', Bilge Strateji Dergisi, 2011/2, (4), 35-77
- Özdemir, Ç., 'Rusya'nın Doğu Akdeniz Stratejisi', Strateji, Eğitim ve Toplum Araştırmaları Vakfı Dergisi, 2018, (230), 1-20.
- Özel, Soli, Uçar, Belkıs Gökçe, 'Türkiye-Rusya İlişkilerinin Ekonomik Boyutu', Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi, 2019/11, 1-27.
- Özkan, Güner, Özkan Elif Şimşek, 'Rusya'nın Büyük Güç Siyasetinde Test Alanı Olarak Libya', Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, Güz 2020/21, (47), 96-130.
- Özkan, S. H., , '17. Yüzyılın Sonları ile 18. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Rus İlişkileri ve Karadeniz'in Güvenliği Meselesi', Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 2007/14, 47-62.
- Polat, D. Ş., 'NATO ve Rusya Federasyonu'nun Yeni Mücadele Alanı: Karadeniz', Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 2017/5, 51-66.
- Salcılar, A.R., 'Türkiye'nin BRİC Ülkeleriyle Ticari Potansiyeli: Panel Çekim Modeli Yaklaşımı', Journal Of Yaşar University, 2012/25, (7), 4164-4175.
- Semiz, Yaşar, Akgün, Birol, 'Dostluktan Krize: İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk-Rus İlişkileri', Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2007/7, (14), 239-270.
- Serbest, B., 'Bağdat Paktı'nın Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü', MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016/5, (3), 401-424.
- Solak, M., 'Türkiye'nin Güvenlik Politikası Çerçevesinde Bağdat Paktı', Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, 2019, (35), 125-145.
- Soyyigit, Semanur, Yavuzaslan, Kıymet, 'Türkiye ve Rusya Arasındaki Ticari İlişkilerin Kompleks Ağ Yaklaşımı ile Sektör Bazlı Analizi', Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Nisan 2019, (18), 401-433.
- Sözcü, (03.12.2015), www.sozcu.com.tr 13.04.2021 tarihinde Sözcü Web Sitesi: <https://www.sozcu.com.tr/2015/ekonomi/turk-akimi-projesi-askiya-alindi-1000800/> adresinden alınmıştır.

Sözcü, (08.01.2020), www.sözcü.com.tr, 14.04.2021 tarihinde Sözcü Web Sitesi: <https://www.sozcu.com.tr/2020/ekonomi/turk-akimi-projesi-nedir-5556883/> adresinden alınmıştır.

Sözcü, (14.09.2016) ,www.sözcü.com.tr, 17.04.2021 tarihinde Sözcü WEB Sitesi: https://www.sozcu.com.tr/2016/dunya/rusya-genelkurmay-bakanindan-karadeniz-aciklamasi-1392261/?utm_source=dahafazla_haber&utm_medium=free&utm_campaign=dahafazla_haber adresinden alınmıştır.

Sputnik, (09.08.2016), www.sputniknews.com 10.04.2021 tarihinde Sputnik Web Sitesi: <https://tr.sputniknews.com/rusya/201608091024289239-stpetersburg-rusya-turkiye-putin-erdogan/> adresinden alınmıştır.

Sumner, B.H., Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu, çev. Eşref Bengi Özbilen, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

Svistunova, İ, Şahin, L, ‘1991-2016 Yıllarında Rus-Türk Siyasi İlişkileri’, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sonbahar 2016/3, (2), 75-91.

TANAP, www.tanap.com, 13.04.2021 tarihinde Tanap Web Sitesi: <https://www.tanap.com/kurumsal/hakkimizda/#:~:text=Projenin%20hukuki%20altyap%C4%B1s%C4%B1n%C4%B1%2026%20Haziran,Ev%20Sahibi%20H%C3%BCK%C3%BCmet%20Anla%C5%9Fmas%C4%B1%E2%80%9D%20olu%C5%9Fturmaktad%C4%B1r> adresinden alınmıştır.

Tayhani, İ., ‘Tarihte Türk-Rus İlişkileri’, Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 2007/22, 144-151.

Tokgöz, E., ‘Dünden Bugüne Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinde Üç Büyük Dönem’, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2011/1, (1), 6-14.

Topal, C., ‘Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması’, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2018/4, (6), 313-330.

Topsakal, İ., ‘Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri’, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sonbahar 2016, (2), 33-53.

- Turan, Ş., '1829 Edirne Antlaşması', Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1951/9, (12), 111-152.
- Türk Tarih Kurumu, Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1492-1992, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- Weisband, Edwart, İkinci dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası, çev. M. Ali Kayabal, (1. Baskı), Milliyet Yayınları, İstanbul 1974.
- Yenigün, Cüneyt ve Efegil, Fuat, Türkiye'nin Değişen Dış Politikası, (1. Baskı), Nobel Yayınları, İstanbul, 2010.
- Yeşilot, Okan, Özdemir, Burcu, 'Türk-Rus İlişkilerinin Geleceği: Rekabet Mi? İşbirliği Mi?', Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sonbahar 2016, (2), 55-73.
- Yıldız, Özgür, Karaçağıl, Canan, 'Kırım Savaşı Üzerine Bir Değerlendirme', The Journal of Academic Scial Science Studies, 2012/5, (1), 273-285.
- Yılmaz, M.E., 'Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri', Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 2010/8, (13), 27-42.